

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI**

**KAZAK EDEBİYATI ANTOLOJİSİ BABALAR SÖZİ 73. CİLT
HAYVANLAR HAKKINDA MASALLAR
(TRANSKRİPSİYONLU METİN – ÇEVİRİ -
İNCELEME - SÖZLÜK)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Firdevs Büşra SEZER

KOCAELİ 2022

**T.C. KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI**

**KAZAK EDEBİYATI ANTOLOJİSİ BABALAR SÖZİ 73. CİLT
HAYVANLAR HAKKINDA MASALLAR
(TRANSKRİPSİYONLU METİN - ÇEVİRİ-
İNCELEME – SÖZLÜK)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Firdevs Büşra SEZER

Prof. Dr. Adnan Rüştü KARABEYOĞLU

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Karar ve No: 29.06.2022/19

KOCAELİ 2022

ÖNSÖZ

Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanan bu çalışmaya sınırlı sayıda inceleme yapılan Kazak masallarına “Hayvan Masalları” türünde de katkıda bulunmak amacıyla başlanmıştır. Zira “Hayvan Masalları” türünde motif yapısı üzerine inceleme dışında transkripsiyonlu metin, çeviri, inceleme, sözlük bağlamında ilerlemiş bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bunun üzerine *Babalar Sözi 73. Cilt Hayvanlar Hakkında Masallar* adlı metinden hareketle Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin ses bilgisi özellikleri bakımından benzer ya da farklı yönlerinin ortaya konulması, Türkiye Türkçesine aktarılan masalların başka alanlar için kaynak oluşturması, oluşturulan dizin sözlük ile Kazak Türkçesi – Türkiye Türkçesi söz varlığına katkı sağlamak, Kazak Türkçesi ile yazılmış masalları her bireyin kolay bir şekilde okuyup anlayabilmesi ve çocukların hayal dünyasını desteklemek edinilen diğer amaçlar arasındadır.

Çalışmanın gidişatı özetle şöyledir: Çalışma altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Kazak Adı, Kazaklar, Kazak Türkçesi ve Babalar Sözi adlı eser hakkında bilgilere yer verilmiştir.

İkinci bölümde çalışmamıza konu olan *Babalar Sözi 73. Cilt Hayvanlar Hakkında Masallar* adlı metinden transkript, çeviri, inceleme ve sözlük bölümlerinin çok yoğun olmaması adına 10 masal seçilerek transkripsiyonuna başlanmıştır. Transkripsiyon yapılırken Türkiye Türkçesinde olmayan harfler ä, ğ, ƙ, ħ, ñ, w şeklinde gösterilmiştir. Transkripsiyonlu metin dizinlenirken satır sonunda bölünmüş olan kelimeler ve bir sonraki satırda tek kalmış kelimeler bir önceki satıra dâhil edilmiştir.

Üçüncü bölümde transkripsiyonu yapılan 10 masal Türkiye Türkçesine çevrilmiştir. Çeviri yapılırken Kenan Koç, Ayabek Bayniyazov ve Vehbi Başkapan yazarlığında olan *Kazak Türkçesi – Türkiye Türkçesi Sözlüğü*’nden ve Genel Ağ’da erişime açık olan *Pamukkale Üniversitesi Kazakça Sözlük*’ünden yararlanılmıştır.

Dördüncü bölümde Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesi ses bilgisi açısından karşılaştırılmış olup benzer ve farklı yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ses bilgisi açısından dil incelemesi yapılırken 4 tane ses uyumu ve 20 tane ses özelliği üzerinde

durulmuş olup toplam 24 başlık incelemeye tâbi tutulmuştur. İncelenen ses uyumları ve özelliklerini taşıyan kelimeler, Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki karşılıklarıyla birlikte geçtiği satır numarası da bir kez yazılarak konu başlıklarının altında maddeler halinde sıralanmıştır.

Beşinci bölümde transkripsiyonlu metnin dizin sözlüğü oluşturulurken Mehmet Bozuyla-TürkSözDiz programı kullanılmıştır. Türkiye Türkçesindeki anlamları da bu sözlükte açıklanmıştır.

Son bölümde ise incelenen hayvan masalları metninin tıpkıbasımına yer verilmiştir.

Yüksek Lisans tezimi hazırlarken bana her daim destek olan aileme, nişanlıma, dostlarıma, çalışma arkadaşlarıma hem ders döneminde hem de tez döneminde desteğini esirgemeyen Aynur Çelik'e; yüksek lisans dönemimde bana hep destek olan, bilgileriyle beni aydınlatan Prof. Dr. Adnan Rüştü Karabeyoğlu'na teşekkürü borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER.....	III
ÖZET.....	VI
ABSTRACT.....	VII
TRANSKRİPSİYONALFABESİ.....	VIII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.KAZAK ADI.....	2
1.1.KAZAKLAR.....	3
1.2.KAZAK TÜRKÇESİ.....	3
1.3.KAZAKLARIN BABALAR SÖZİ KİTABI.....	3

İKİNCİ BÖLÜM

2.TRANSKRİPSİYONLU METİN.....	5
-------------------------------	---

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.TÜRKİYE TÜRKÇESİ ÇEVİRİ.....	17
3.1. KAZAK'IN ÖNCEDEN KALAN SÖZÜ.....	17
3.2. DÖRT BÜYÜKBAŞ VE KÜÇÜKBAŞ HAYVANIN SOHBETİ.....	18
3.3. TILKI İLE TAVŞAN.....	18
3.4. SAKSAĞAN İLE GUGUK KUŞU.....	19
3.5. KEDİ NEDEN FARE YİYOR?.....	20
3.6. KÖPEK NEDEN HIRLIYOR?.....	21
3.7. TAVŞANIN KUYRUĞU NEDEN KISA?.....	22
3.8. BÜYÜK ÖKÜZ.....	24
3.9. NE BÜYÜK?.....	25
3.10. KURT NEDEN ULUYOR?.....	26

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4.SES ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN DİL İNCELEMESİ.....	28
4.1. KAZAK TÜRKÇESİ SES ÖZELLİKLERİ.....	28

4.2. SES UYUMLARI.....	29
4.2.1. KALINLIK-İNCELİK UYUMU.....	29
4.2.2. DÜZLÜK-YUVARLAKLIK UYUMU.....	30
4.2.3. ÜNSÜZ UYUMU.....	33
4.2.4. ÜNLÜ-ÜNSÜZ UYUMU.....	34
4.3. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ BÜTÜN Ş'LERİN KAZAK TÜRKÇESİNDE S OLMASI.....	35
4.4. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ BÜTÜN C/Ç'LERİN KAZAK TÜRKÇESİNDE Ş OLMASI.....	36
4.5. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE KELİME BAŞINDA BULUNAN BÜTÜN Y'LERİN KAZAK TÜRKÇESİNDE J OLMASI.....	37
4.6. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE YER ALAN TÜRKÇE KÖKENLİ KELİMELERİN BAŞINDA BULUNAN D'LERİN KAZAK TÜRKÇESİNDE T OLMASI.....	38
4.7. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE KELİME BAŞINDA BULUNAN İNCE G'LERİN KAZAK TÜRKÇESİNDE İNCE K OLMASI.....	39
4.8. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE SONU N İLE BİTEN KELİMELERİN BAŞINDA BULUNAN B'LERİN KAZAK TÜRKÇESİNDE M OLMASI.....	40
4.9. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE V İLE BAŞLAYAN KELİMELERİN (DÖRT KELİMEDE) KAZAK TÜRKÇESİNDE B OLMASI.....	40
4.10. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE İLK HECESİNDE O VE Ö BULUNAN BAZI KELİMELERİN KAZAK TÜRKÇESİNDE U VE Ü OLMASI.....	40
4.11. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE KALIN ÜNLÜLÜ TEK HECELİ KELİMELERİN SONUNDAKİ SIZICI Ğ VE İKİ VOKAL ARASINDA KALAN SIZICI Ğ'LERİN KAZAK TÜRKÇESİNDE W OLMASI.....	41
4.12. ARAPÇA, FARŞÇA ALINTI KELİMELERDEKİ F'LERİN KAZAK TÜRKÇESİNDE P OLMASI.....	41
4.13. ARAPÇADAN ALINAN KELİMELERDEŞİ AYIN (ع) SESİNİN KAZAK TÜRKÇESİNDE Ğ OLARAK KORUNMASI.....	41
4.14. ARAPÇA VE FARŞÇADAN ALINAN KELİMELERDEKİ Î SESİNİN KAZAK TÜRKÇESİNDE “İY”, “İY”VEYA “AY”, “EY” OLMASI.....	42

4.15. ARAPÇA, FARŞÇA ALINTILARDA KELİME BAŞINDAKİ H SESİNİN DÜŞMESİ.....	42
4.16. KAZAK TÜRKÇESİNDE İKİ ÜNLÜ ARASINDA KALAN SESLERİN ÖTÜMLÜLEŞMESİ.....	42
4.17. L > D DEĞİŞİMİ: L ÜNSÜZÜNÜN L, M, N, Ñ, Z VE J SEDALI ÜNSÜZLERİNDEN SONRA GELDİĞİNDE D OLARAK DEĞİŞMESİ.....	43
4.18. L > D > T DEĞİŞİMİ: L ÜNSÜZÜNÜN SEDASIZ ÜNSÜZLERDEN SONRA GELDİĞİNDE T OLARAK DEĞİŞMESİ.....	44
4.19. N > D DEĞİŞİMİ: N ÜNSÜZÜNÜN L, M, N, Ñ, R, W, Y, Z, J SEDALI ÜNSÜZLERİNDEN SONRA GELDİĞİNDE D OLARAK DEĞİŞMESİ.....	45
4.20. N > D > T DEĞİŞİMİ: KAZAK TÜRKÇESİNDEKİ N'NİN SEDASIZ ÜNSÜZLERDEN SONRA GELDİĞİNDE SEDASIZLAŞARAK T OLMASI.....	46
4.21. M > B DEĞİŞİMİ: KAZAK TÜRKÇESİNDEKİ M'NİN SEDALI ÜNSÜZLERDEN SONRA GELDİĞİNDE B OLARAK DEĞİŞMESİ.....	47
4.22. M > B > P DEĞİŞİMİ: KAZAK TÜRKÇESİNDEKİ M'NİN SEDASIZ ÜNSÜZLERDEN SONRA GELDİĞİNDE P OLARAK DEĞİŞMESİ.....	47

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. DİZİN- SÖZLÜK.....	49
SONUÇ.....	129
KAYNAKÇA.....	135
EKLER.....	137
ÖZGEÇMİŞ.....	150

ÖZET

Bu Yüksek Lisans çalışmasında Babalar Sözi 73. Cilt Hayvanlar Hakkında Masallar metni konu alınmıştır. Çalışma altı bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Kazak Adı ve Kazak Türkçesi hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde ses bilgisi açısından dil incelemesi yapıp belirli ses özellikleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde 10 tane hayvan masalının transkripsiyonu yapılmıştır. Dördüncü bölümde transkripsiyonu yapılan metin Türkiye Türkçesine çevrilmiştir. Çalışmanın beşinci bölümünde dizin sözlük oluşturulmuştur ve son bölümde ise incelenen masalların tıpkıbasımı verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Babalar Sözi, Kazak Hayvan Masalları, Dizin Sözlük

ABSTRACT

In this Master's study, the text of Babalar Sözi 73. Volume Tales About Animals was taken as the subject. The study consists of six chapters. In the first part, information about Kazakh Name and Kazakh Turkish is given. In the second part, language analysis was made in terms of phonetics and certain phonetic features were emphasized. In the third part, 10 animal tales were transcribed. In the fourth chapter, the transcribed text has been translated into Turkey Turkish. In the fifth part of the study, an index dictionary was created and in the last part, the facsimile of the examined tales was given.

Key Words: Babalar Sözi, Kazakh Animal Tales, Directory Dictionary

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Lâtin	Kiril	Lâtin	Kiril
A	А а	Ñ ñ	Ң ң
B	Б б	O	О о
Ç	Ч ч	Ö	Ө ө
D	Д д	P	П п
E, (y)e	Е е	R	Р р
E	Э э	S	С с
Ä (ä)	Ә ә	Ş	Ш ш
F	Ф ф	Şç	Щ щ
G	Г г	T	Т т
Ġ (ġ)	Ғ ғ	Ts	Ц ц
Ḥ (ḥ)	Х х	U	У у
H	Н н	Ü	Ү ү
I	Ы ы	V	В в
İ	І і	Uw, Üw, W	У у
Iy, İy, y	И и	Y	Й й
J	Ж ж	Ya	Я я
K	К к	Yo	Ё ё
Қ (қ)	Қ қ	Yu	Ю ю
L	Л л	Z	З з
M	М м	Kesme işareti	Ъ
N	Н н	Kesme işareti	Ь

GİRİŞ

Geçmişten günümüze Kazak Türklerinin folklor ürünlerini bünyesinde barındıran Babalar Sözi kitabının 73. cildinde yer alan “Hayvanlar Hakkında Masallar” yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmanın inceleme konusunu kapsamaktadır. Çalışmamıza konu olan Babalar Sözi, Kazakistan’ın Kurucu Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev’in teşviki ile “Medeni Miras” adlı proje kapsamında Muhtar Avezov ve Sanat Enstitüsü tarafından hazırlanmıştır. Bünyesinde Ekim Devrimi’nden önce basılan kitapları, el yazması şeklinde bugüne kadar ulaşan materyalleri, Sovyet döneminde siyasî ve ideoloji kontrolüne alınıp basılan metinleri, her türlü sebepten dolayı Sovyet döneminde yayımlanması yasaklanan eserleri bulundurması sebebiyle önem arz etmektedir. Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada kitabın 73. cildinde yer alan “Hayvanlar Hakkında Masallar”dan 10 tanesinin transkripsiyonlu metni verilmiş, Türkiye Türkçesine çevirisi yapılmış, ses bilgisi bakımından dil incelemesi yapılmış ve dizin sözlük hazırlanmıştır. Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin ses bilgisi özellikleri bakımından benzer ya da farklı yönlerinin ortaya konulması, Türkiye Türkçesine aktarılan masalların başka alanlar için kaynak oluşturması, oluşturulan dizin sözlük ile Kazak Türkçesi – Türkiye Türkçesi söz varlığına katkı sağlamak amaçlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KAZAK ADI

Kazak adının aslında “hür, serbest, bekâr, merd, yiğit ve cesur” manasına geldiğini, daha sonraları ise “derbeder serseri” gibi manalarda kullanıldığını belirten Nadir Devlet, Türkiye’de de bu birinci manada olduğu gibi “Kazak erkek” tabirinin sertlik ifadesi olarak kullanıldığını söylemektedir. (Devlet, 1989 s. 147)

Zeki Velidi Togan ise “Kazak” adının ilkin ancak sultanlara mahsus olduğunu, sonra onlara tabi kabilelere ve tüzüme istedikleri devlete de itlak olduğunu, o vakte kadar “Kazak” kelimesinin devlete değil, kabileler heyetine bile ad olduğunun görülmediğini ifade ederek; bu ismin ekseriya siyasi bir maksatla, bir isyan neticesinde ailesiz (boydak) halde ve bazen de aile ile cemiyetten uzaklaşarak dağ ve sahralara çekilen ve fırsattan istifade ederek hükümet işlerini ele alana kadar el ve kabilenin himayesinden dışarıda dolaşan sergüzeştçilere bir sıfat olarak verildiğini söylemektedir. (Togan, 1981 s. 37)

Çekoslovak tarihçisi Grozny “Kazakların milat öncesinde Hazar denizinin batı bölgesinde yaşayan Hunların torunları olduklarını ve ‘Kazak’ sözcüğünün *Kavkaz* ‘Kafkasya’ ve *Kaspi* ‘Hazar’ kelimelerinin bünyesindeki kaz, kas hecesinden türemiş olduğunu söylüyor. Togan’ın değindiği gibi Türklerde hükümdar adayı için “kazak çıkmak” bir nevi kendi rüştünü ispatlamak fırsatı olmaktaydı. Yandaşlarıyla birlikte devlet merkezinden ayrılan “oğul”, bu tür bir aykırılıkla başlattığı hareketiyle tahta gasp etme yoluna girmekteydi. Türkler arasında uzun yıllar yaşayan “kazak çıkmak” yabancı kültürlerle de tesir ettiği göz önünde bulundurulursa, bu hareketin ne denli yaygın olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Bütün bu bilgilerden hareketle, Kazak Hanlığı’nın, Altın Orda Devleti’nden, yani merkezi idareden koparak kurulan bir idari şekil olduğu da hesaba katıldığında, adını “kazak çıkmak” âdetinden almış olabileceği kuvvetle değerlendirilmesi gereken bir mesele haline gelmektedir. Zira bilindiği gibi, 1466 yılında Barak Han’ın oğulları, Ebulhayr Han’a isyan ederek “Yedi Su” etrafına göç etmişler, böylece *kazak çıkmışlardır*. (Doğan, ve diğerleri, 2005 s. 1)

1.1. KAZAKLAR

Tarihçiler, Türklerin M.Ö. 1. asır sonlarından beri bugünkü Kazakistan topraklarında yaşadıklarını kaydetmektedir. VI. – VIII. asırlarda Göktürk Devletinin, X-XII. asırlarda Karahanlılar'ın, XIII. asrın sonlarından itibaren de Altın Orda Devleti'nin bir parçası olarak Türkler'in yönetiminde kalan Kazakistan, XVI. asırda da Kazak Hanları Burunduk Han ve Kasım Han'ın idaresine girmiştir. Kazak Hanlığı, XIII. asırda Altın Orda Devleti bünyesinde kurulan Ak Orda'nın devamı niteliğindedir. Ak orda, aynı zamanda Altın Orda Devleti'nin de merkezidir. (Doğan, ve diğerleri, 2005 s. 2-3)

1.2. KAZAK TÜRKÇESİ

Kazak Türkçesi, Türk lehçelerinin kuzey-batı grubuna dâhil olup, en geniş coğrafi sahada konuşulan Türk lehçesidir. Kazak lehçesinde geçmiş olan yabancı kelimeler sadece kulak vasıtasıyla öğrenilmiş olduğundan Kazak ses kaidelerine tamamen uymuş bulunmaktadır. (Ercilasun, 2007 s. 431)

1.3. KAZAKLARIN BABALAR SÖZİ KİTABI

Bu çalışmada inceleme konusu olan Kazak Hayvan Masalları, Babalar Sözi adlı kitaptan alınmıştır. Babalar Sözi kitabı, geçmişten günümüze Kazak Türklerinin folklor ürünlerini bünyesinde barındırmaktadır. Bu kitap, Kazakistan'ın Kurucu Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'in teşviki ile “Medeni Miras” adlı proje kapsamında Muhtar Avezov ve Sanat Enstitüsü tarafından hazırlanmış; folklor ürünleri, 100 ciltte konularına göre ayırt edilerek toplanmıştır. (Мұцаева, ve diğerleri, 2015 s. 2)

“Babalar Sözi” kitabının serisi 2004 yılından itibaren başlamış ve 2009 yılına kadar bütün ciltleri yayımlanmıştır. Yayının temel amacı Kazak halkının manevi kültürünü gerçek hâliyle göstermek, yani bütün folklor eserlerini orijinal olarak dünyaya tanıtmaktır. Bu kapsamda ilk önce el yazması arşivlerinde bulunan bütün folklor metinleri yayımlandı. Bu kitabın içinde Ekim Devrimi'nden önce basılan

kitaplar, el yazması şeklinde bugüne kadar ulaşan materyaller, Sovyet döneminde siyasî ve ideoloji kontrolüne alınıp basılan metinler, her türlü sebepten dolayı Sovyet döneminde yayımlanması yasaklanan eserler bulunmaktadır. Babalar Sözi kitabının 100 cildi konulara göre ayırt edilip basılmıştır. Her kitabın sonunda sözlüklere yer verilmiştir. Bununla birlikte eserlerde yer alan mekânlara, coğrafi yerlere; eserlerde rastlanan tarihî ve dinî kişiler hakkında açıklamalara da yer verilmiştir. (SULEIMENOVA, 2018)

Babalar Sözi kitabının ilk dokuz cildiyle 23. ve 24. ciltlerinde 52 tane hikâyelik destana, 10-16. ciltler arasında 65 tane dinî destana, 17-22. ciltler ve 25-26. ciltler arasında aşk destanlarına yer verilmiştir. Bu destanların haricinde diğer ciltlerde 4 tane arkaik, 118 tane tarihsel, 124 tane de klasik kahramanlık destanı mevcuttur. Destanlar dışında 64. ciltte gizemler, 65-69. ciltler arasında atasözleri, 70-71. ciltlerde yas şiirleri, 72-77. ciltler arasında masallar, 78. ciltte efsaneler, 80-88. ciltler arasında 370 tane toponomik metin, 320 tane şecere (soy metni), 365 tane durum efsanesi, 612 tane tarihi efsane, 90-91. ciltlerde 198 tane geleneksel ritüel-folklor, 92. ciltte örnekler, 93-94. ciltlerde 515 tane büyülü folklor, 95. ciltte coğrafi hatıralar, 96. ciltte tarihi hatıralar, 97-98. ciltlerde mizahi ve hicivsel hikayeler son olarak 99-100. ciltlerde ise şarkılar yer almaktadır. (Мыцаева, ve diğerleri, 2015 s. 2)

İKİNCİ BÖLÜM

2. TRANSKRİPSİYONLU METİN

(1/1) KAZAKTIŇ BURINGIDAN QALĖAN SÖZİ

(1/2) (Jıl Bası)

(1/3) Kazaqtıñ esepterinde jıldan ülken müşel degender (1/4) bar. Müşel - on eki jıl boladı. Sol jıldardıñ attarı ár (1/5) haywannıñ attarına uqsaydı. Mısalı: Äweli jıl müşelde – (1/6) tışқан, ekinşi -siyır, onan soñ -barıs, қойан, uluw, jılan, (1/7) jılқы, қой, меşin, тawıқ, it hám doñız. Sol jıldardı (1/8) biletin Kazaqtarğa kisiniñ қай jılда tuwǵanın aytsa, adamnıñ (1/9) jasın tawıp beredi.

(1/10) Buringıdan қалған sözder boyınша sol haywandar jıl (1/11) aǵası boluwǵa dawlasıptı. Sonda jılқы aytıptı: “ Men adam (1/12) üstime minse, alısın jaқın etemin, meniñ küşim bolsa, köredi, (1/13) sütim bolsa, işedi, қılıма şeyin арқан, jip esedi, adamǵa (1/14) menen paydalı mal жоқ, jıl aǵası men bolamın” , — deydi. Tüye (1/15) ayttı: “ Sen adamnıñ jumısın қılasıñ, arpa, sulı, şöp (1/16) asaysıñ, tamaǵıñ üşin құл boldıñ. Mine, men, sen kötere (1/17) almaytın awırdı köterip neşe aylıқ alıs joldarǵa baramın. (1/18) Aş boldım dep arpa, sulı suramaymın, köde bolsa köde, jusan (1/19) bolsa jusan, ne kez kelse sonı қорек etip, tabılsa, su işip, (1/20) tabılmasa, şöлде de jolǵa жүre beremin. Jıl bası boluw maǵan (1/21) layıқ” , — deydi.

(1/22) Siyır ayttı: “ Adam egin ekse, menimenen egedi, sütimdi işedi, (1/23) қurt-may isteydi” , — dep.

(1/24) Қой aytadı: “ Men bolmasam, Qazak üyin nemen jabar edi? (1/25) Jünimdi alıp kiyiz isteydi, jabaǵımменen kiyiz tigedi, (1/26) arқанjip isteydi, sütimнен қurt-may aladı” , — deydi.

(1/27) It ayttı: “ Men bolmasam, senderdiñ köbiñdi ne urlap, (1/28) ne қасқır jep tawıсар edi. Senderdiñ barşalarıñnıñ men (1/29) baқтаşıñmın, duşпан körinse, ürip, abalap iyeme hабar beremin.” .

(1/30) Tawıx ayttı: “ Men bolmasam, kisi erte turıp jumısına (1/31) barımay uyıktap qalar edi. Men tañerteñ turıp şaqırıp, (1/32) habar aytamın ‘tañ attı’” dep. Köp otırsa, “ jumısıñnan qalarsıñ (1/33) jatar waqıt boldı” dep, tün ortasında şaqıramın, keş (1/34) bolsa, tağı şaqıramın, “ mezigil boldı” dep , — deydi.

(1/35) Tışқан ne aytarın bilmey turdı da, bir türli quwlıq oylap, (1/36) jıyılğan köpke ayttı: “Bul talasқанmen eşnärse önbes, kündi (1/37) qarap turalıq ta, kim burın körse, sol jıl bası bolsın” , — deydi.

(1/38) Özgeleri qarap turğanda, tüye öziniñ biyiktigine senip, (1/39) “ Menen burın kim köredi” dep, tışқannıñ sözін қостap, bări de (1/40) қarasıp turdı. Birazdan soñ tışқан jorğalap tüyeniñ üstine (1/41) şıǵıp, örкеşiniñ basına mindi de otırdı. Munan soñ kündi (1/42) bärinen burın tışқан körip, habar berip, jıl bası bolğanı.

(1/43) “ Tüye boyına senip қur қaldı” degen söz osıdan қalğan eken.

(2/1) TÖRT TÜLİK MALDIÑ KEÑESİ

(2/2) Қой, siyır, jılқы, түye төrtewi bir күни jayıлып otırıп (2/3) кеñesedi. “ Қaysımız қандай jerge, қандай kisige bitsek, (2/4) jaқsı bolar edi?” — degen sözdi aytısadı-mıs.

(2/5) Sonda siyır aytıptı: “ Қalıñ қорıқ - nuwға bitem, қорı (2/6) üzilgen quwға bitem.”

(2/7) Қой: “ Кüngeyli қаратасқа bitem, jün jep, jabağı tışқан (2/8) nasқа bitem.”

(2/9) Jılқы: “ Betegeli belge bitem, nayza ustağan erge bitem.”

(2/10) Түye: “ Jalmañ қулақты sorға bitem, el işindegi zorға bitem.”

(3/1) TÜLKİ MEN ҚОYAN

(3/2) Äweli түлкiniñ қуырыǵı joқ edi. Ärқашан қасқırmenen (3/3) tatuw turmağan sebepti қуырыǵınıñ joқтыǵı жүрген izin jasıra (3/4) almay, oğan bek қattı zalal keltirген. Sonıñ үşin қасқır (3/5) әrdayım түлкiniñ artınan түsip, аңdıп жүrip, bir күни қасқır (3/6) барıp onıñ inine kirген. Äğärdä түлки inniñ басқа jaǵındaǵı (3/7) awzınan şıǵıp ketpese,

öltirip tatar edi. Älden soñ (3/8) tülki ağaş işine kirip ketip, ağaşñ tübinde turğan koyandı (3/9) kördi. Ol mezgilde koyandardñ kıyırğı uzun bolıp, şapşañ (3/10) jürgenderine iñgaysız bolıp turuwşısı edi. Sol jerde tülki (3/11) koyandı ustap alıp, öltirmekşi bolıp jatqanda, koyan suraptı: (3/12) “Meni öltirme, sağan kıyırğımdı sıyğa bereyin” — dep wağda (3/13) kıladı. Munısına tülki könip, ekewi sol jerde kıyırqtarın (3/14) ayırbastaydı. Sonan beri tülkiniñ kıyırğı uzun bolıp, (3/15) koyannñ kıyırğı kısıka bolıp qalğan eken.

(4/1) SAWISKAN MEN KÖKEK

(4/2) Ertede sawısқан men kökek bir ormandı mekendepti. Olar (4/3) uyalrı bolmay, ağaşñ butaqtarın panalap künelipti. (4/4) Kökek künde erte turıp alıp: “uya kerek”, “uya kerek” —dep, (4/5) körşileriniñ mazasın ketiredi. Bir küni sawısқан körşisine:

- (4/6) Ekewmiz birigip berik uya isteyik. Äweli sağan, sodan keyin (4/7) mağan salarmız, — deydi. Kökek:
- (4/8) Meniñ uya salatın quwatım da, qawqarım da joq. “Kerek, kerek” (4/9) dep qaksay bersem, qustñ bari aqayınım, köp bolıp (4/10) kömektesip, uya salıp berer, — dep kelispeydi.

(4/11) Sawısқан kökektiñ kömegin kütpey-aq, uya saluwğa kiristi. (4/12) Ol uyasınıñ qabırğaların jas butaqtarmen mıqtap baylanıstırdı. (4/13) İşi-tısın saz balşıqtarmen sıladı. Kışkene (4/14) butaqtardan qurastırıp, sağan qakpalı esik jasadı. Uyanıñ (4/15) astına mamıqtan tösek töseı. Al kökektiñ “kerek, kerek” dep (4/16) qaksay-qaksay dawsı qarlıgıp, tili saqaw boldı. Ol keyingi (4/17) jıldarda “kerek” degenderi r-dı ayta almay, “kerek” dewdiñ (4/18) ornına “kelek, kelek” deydi. Sondıqtan jurt onı keketip (4/19) “kökek” dep ataytın boldı. Sol kökektiñ küni büginge deyin (4/20) özimdiki degen uyası da, üy-işi de joq. Jumırtqasın kez kelgen (4/21) uyağa tabadı, onı başka qustar basıp, balapan şıgaradı. Şibiler jetim öseı.

(5/1) MISIK NELIKTEN TISKAN JEYDI?

(5/2) Erte, erte, ertede misik pen tışkan öte tatuw ötetin dos (5/3) eken. Olar tapkandarın bölip jep, oynap-külip jüripti.

(5/4) Sol kezde adamzat jıl müşelderin belgilew üşin bir jılı (5/5) haywanattardı jinap saylam jürgizbek bolıptı, bul saylamğa (5/6) bükil haywanattardıñ barlıgı qatısuwı kerek eken. Erteñ (5/7) saylam jürgiziledi degen küni uyqışıl misik “Tañerteñ (5/8) uyıqtap qalıp saylamnan qur qalmayın” degen oyımen qağılez (5/9) dosı tışkanğa:

- (5/10) Ağayın, erteñ saylamğa birlikte barayık. Uyqınıñ (5/11) qattılıgın öziñ bilesiñ, tañerteñ meni sözsiz oyatıp qoy, erterek (5/12) barayık, — depți.
- (5/13) Kam jeme, misik ağa, men tañ atpay oyanganımmen, seni (5/14) oyatpay kaytıp jalğız baramın, — depți tışkan. Biraq ol (5/15) tünimenen oyğa batıp “Saylamğa qatınasatındardıñ sanı (5/16) köbeyip ketse, mağan jıl timey qaluwı mümkün” degen baylamğa (5/17) kelip ertesi tañerteñ alañ-eleñde ornınan turıp, qasındağı (5/18) misikti oyatpay özi jalğız saylamğa jetip baradı.

(5/19) Saylam barısında tışkannıñ jolı oñınan kelip, on eki (5/20) jıl müşeliniñ birinşisi bolıp saylanadı.

(5/21) Tışkan qayta oralğanda ornınan endi turğan misik:

- (5/22) Saylamğa qaşan baramız? — dep suraydı.
- (5/23) Äli uyıqtap tıs körip tursıñ ba?! — deydi tışkan mazaqtay (5/24) külip, - saylam ayaktağalı qaşan, men saylanıp qana (5/25) qalmastan, birinşilikti qoldan bermedim.
- (5/26) Meni nege oyata salmadıñ? — deydi misik renjip.
- (5/27) Umıtıp qalıppın, — deydi tışkan.
- (5/28) Aşuwlğan misik murtın edireytip:
- (5/29) Oñbağan, betsiz! Tuqımıñdı qurtayın, — dep oqşa atılıp (5/30) barıp, tışkandı bas salıp, kılkıdırıp öltiredi de, (5/31) jep aladı. Biraq misik älgi tışkandı öltirgenimen, jıl (5/32) müşelikke iye bola almaydı. Söytip, küni

büginge deyin mısıq (5/33) tışqandı kördi boldı, bas salıp kısıp, mılja-mıljasın (5/34) şıgarıp jep alatın bolıptı.

(6/1) İT NELİKTEN IRILDAYDI?

(6/2) Burıngı zamanda bir baydıñ bir it, bir mısıǵı bar eken. (6/3) İti kări, mısıǵı jas eken. Künderdiñ birinde älgi bay it pen (6/4) mısıqqa jumıs tapsırıptı. Ol:

— (6/5) Ekewleriñ ana awıldaǵı kızıma mına altın jüzikti (6/6) aparıp keliñder, mısıq sen jüzikti alıp jür. It saǵan jol (6/7) bastasın, saqtanıp jüriñder, jüzikti joǵaltıp qoymañdar, — deydi.

(6/8) Olar jolǵa şıǵıp, jarım jolǵa kelgende aldarınan bir (6/9) özen kez boladı. Özende köpir joq eken, sonan olar özennen maltıp (6/10) ötbek boladı. Mısıqtıñ maltuwǵa onşa şeber emes ekenin (6/11) biletin it jüzikten alañdap:

— (6/12) Ey, mısıq, özennen ötkenşe jüzikti maǵan ber, sen joǵaltıp (6/13) alasıñ, — deydi.

— (6/14) Bolmaydı, - deydi mısıq, — kojayın maǵan: “Jüzikti (6/15) sen alıp jür” degen, saǵan bere almaymın.

— (6/16) Men saǵan qaraǵanda muqiyattawmın, özennen ötkenşe (6/17) jüzikti maǵan ber, awzıma salıp alayın, özennen ötken soñ (6/18) öziñe beremin, — deydi it.

(6/19) Aqırı mısıq jüzikti itke beredi. Olar özenniñ ortan (6/20) beline barganda it:

— (6/21) Oybay! Jüzik awzımnan tüsip ketti, — deydi.

— (6/22) Endi qayttık! — deydi mısıq.

— (6/23) Men izdep köreyin, — deydi it. Alayda qańsa izdegenimen (6/24) jüzikti taba almaydı. Aqırı olar jaǵdaydı kojayınǵa aytuw (6/25) üşin üyge qaytadı. Üyge tayaǵanda it jazalanuwdan qorqıp, (6/26) ormangı kirip, ǵayıp boladı.

(6/27) Mısıqtıñ tez qayıp kelgendigin körgeñ qojayın alañdap:

— (6/28) İt qayda? — deydi.

— (6/29) Jüzikti joğaltıp qoyıp qaşıp ketti, — deydi mısıq.

(6/30) Aşuwlğan bay ittiñ tanawın tartpaq bolıp, awılдаğı baska (6/31) itterdi jinap alıp olarğa:

— (6/32) Qaytseñder de älgı itti tawıp keliñder, — deydi.

— (6/33) Biz ol itti baska beywaz itterden qalay parıqtaymız? — (6/34) dep suraydı älgı itter.

— (6/35) Ol ereqşe qartayıp ketken, awzında bir de tis joq, sender (6/36) onıñ tisine qarasañdar oñay tani alasıñdar, — deydi bay.

(6/37) Sonımen, itterdiñ barlıgın älgı käri itti ustap kelüw üşin (6/38) jan-jaktan izdewge attandıradı. Talay taw-tastı basıp (6/39) izdewge attanadı. Olar talay taw-tastı basıp, özen-toğaydı (6/40) aralap, alıs-jaqındağı qalalardıñ barlıgına baradı. (6/41) Alayda älgı itti eşqanday jerden taba almaydı. Küni büginge (6/42) deyin itter altın jüzikti, sol itti taba almaptı. Sol üşin (6/43) qazır de itter birin-biri körıp kezdesе qalğanda “Baydıñ altın (6/44) jüzigin joğaltqan it men emes, senbeseñ qarap köp, tisim saw” (6/45) dep tisterin aqsıtıp, ırıldap qoyadı eken.

(7/1) QOYANNIÑ QUYRIĞI QALAYŞA ŞOLAQ?

(7/2) Sonaw erte zamanda qoyannıñ quyrıgı uzın bolğan eken. Endeşe, (7/3) qoyannıñ quyrıgı qazır qalayşa şolax bolıp qalğan? (7/4) Bul jöninde el awzında taralıp jürgen minaday ertek bar.

(7/5) Ertede eki qoyan bir özen boyında asır salıp oynap jürıp, (7/6) qarşı jağadağı jayqalıp turğan kökbeñbek şöpti körıp (7/7) qaladı. Olar: “Özennen ötip ätteñ qumardan şıqqanşa jesek” — (7/8) dep oylaydı. Biraq eki qoyan suda jüze bilmeytindikten (7/9) özennen ötüwdiñ eşqanday şarasın taba almaydı.

(7/10) Olar söytip turğanda, su bayaw tolqıp, bir ülken tasbağa (7/11) şur-şur etip su betine şığa keledi. Tasbağanı körgeñ qoyandar (7/12) bir-birine qarap, közderin alaqtatıp, sudan ötüwdiñ bir aylasın (7/13) oylap tabadı:

- (7/14) Tasbağa äjey, osı özendi sizdiñ äwletiñiz suraydı desedi (7/15) ğoy, ras pa? — deydi. Munı estigen tasbağa äjey qattı quwanıp:
- (7/16) Ol ras, bul özende meniñ äwletim san jetkisiz. Eger olar (7/17) özenniñ betine qaz-qatar qalkıp tura qalsa, eki qatar köpir (7/18) boladı, — deydi.

(7/19) Äwletiñizdiñ sonşalıq köptigine közim jetpeydi, qalayda (7/20) bizdiñ äwletten köp bolmas, — deydi qoyan.

- (7/21) Senderdiñ äwletleriñ sonşama köp bolsa, men qalayşa (7/22) körmeymin? — deydi tasbağa.
- (7/23) Eger bizdiñ balalarımız tügel osında kelse, özenniñ (7/24) jağasına sıymay qaluwı mümkün, — deydi endi bir qoyan.
- (7/25) Maqtanıp turğan şığarsıñdar, — deydi tasbağa.
- (7/26) Senbeseñiz, özara salıstırıp köreyik, kimniñ äwletiniñ (7/27) köp ekenin sonda bir-aq bilesiz, — deydi qoyandardıñ birewi.
- (7/28) Bul ne degeñiñiz, olardı qaytıp salıstıruwğa bolsın? — (7/29) deydi tasbağa.
- (7/30) Aldımen siz äwletiñizdi şaqırıp keliñiz, su betin qalkıp, (7/31) özenniñ mına şetinen ana şetine deyin (7/32) sanap şığamız. Sanap bolğan soñ, biz de äwletterimizdi jinap kelip, özenniñ (7/33) jağasına qatar turğızamız, sonan siz sanap şığarsız, — deydi (7/34) bir qoyan.
- (7/35) Boladı, — dep tasbağa özenge şögip ketip, äwletterin tügel (7/36) şaqırıp kelip, betine eki qatar etip, tize qoyadı. Olar aytıp-aytbay (7/37) özenge salınğan eki qatar köpir bola qaladı.

(7/38) Eki qoyan qatar salınğan “Tasbağa köpirge” şıǵıp, ärbirewi (7/39) bir qatarın sanğan bolıp, qarşı jağaa ilinedi. “Qıwlıǵımızdı (7/40) asırdıq” — dep oylanğan eki qoyan jağaa şıǵa berip:

— (7/41) Bizde kaydan onşalık köp äwlet bolsın, maqsatka (7/42) jettik äytew, — deydi. Biraq bul kezde eki koyan sekirip jağağa (7/43) şıqqanımen, olardıñ şubatılğan uzun quyırıqtarı suwdan (7/44) äli şığıp bolmağan edi. Qoyandardıñ älgi sözün estip qalğan (7/45) tasbakalar eki koyannıñ quyırığınan ala tüsedı. Sasqalaқтаған (7/46) eki koyan julqi tartqanda quyırıqtarı tübinen üzilip, şolaq (7/47) bolıp qaladı.

(7/48) Keyin bul eki koyan köp äwletti boladı. Biraq köjekteri men (7/49) nemere-şöbereleriniñ barlığı şolaq quyırık bolıp tuwıladı.

(8/1) ZOR ÖGİZ

(8/2) Burıngı zamanda üş aǵayındı kisi bar eken. Olardıñ ortasında (8/3) jalǵız ögizi bar eken. Bir küni ögizi bunı-qanı bolıp, tögisipti.

(8/4) Bul ögiz susaǵan eken dep, üşewi ögizdi jeteekteydi. Birewi (8/5) jetelep aldın, birewi üstine minip (8/6) aldı, birewi artınan aydap aldı. Söytip, ertemen kele jatsa, aldınan bir kisi jolıqtı. (8/7) Bayağı üşewi jolıqqan kisiden suraydı:

— (8/8) Köl, suw alıs pa? — dep. Sonan soñ älgi kisi ayttı:

— (8/9) Erterek bar, jetkenşe köl suwalıp qaladı, — dedi. Anda (8/10) basın jetelegen kisi ayttı:

— (8/11) Aldaǵımızǵa barıp aytıñız, ögizdi jıldam aydasın, — dedi.

(8/12) Sonan soñ älgi kisi jürip, tüste ögizdiñ belindegige keldi. Ol ayttı:

— (8/13) Ögizdi jıldam aydasın dep aytadı aldağı kisi, — dedi. Sonan (8/14) soñ bayağı aytqan kisi kün batqanda ögizdiñ quyırığındağı (8/15) kisige keldi. Sonan soñ ögizdi jıldam aydap, kölge kelip, bir (8/16) köldi bütün işip, bir köldi işip jatqanda, sol kölden balıq (8/17) şığıp, ögizdi sorıp ketti. Sol ögizdi sorǵan balıqtı bir bürkit (8/18) kelip, alıp ketti. Bürkit qayda qonarın bilmey, bir eşki (8/19) qaytarǵan şaldıñ tekesiniñ müyizine barıp qondı. Sol eşki (8/20) qaytarǵan şal qorqıp, tekeniñ saqalına jabıladı. Sonan (8/21) soñ bürkit ögizdi jep bitirgende, ögizdiñ bir dälini tumsıǵına (8/22) ilinbey, tüsip ketti. Tüsip ketkende, jerge tüspey, şaldıñ (8/23) közine tüsedı. Şal üyine baradı.

— (8/24) K zime Ő p t sti, — dep. Sonan so  Őaldu n k zine    azamat kirip, (8/25) Őaldu n k zindegi d lini s yretip Ő ğadı.

(8/26) Sonan so  bir top kerwen kelip, k ra  ıda d lini n  stine (8/27)  onadı. Sol  onğan kerwen j z kisi eken, ol ertemen turıp, (8/28) Ő y i ip jatsa, otırğan jeri kimıldıydı. Şal Őaykalıp, (8/29) eki jaktı  arasa, sol dalanı n bir basında et  alğan eken deydi. (8/30) Sonı t lki jep jatır eken. J z kisi bayağı t lkini  uwıp, ustap (8/31) aladı. Bir j k  aptalın soyıp alıp, Şek-ar ası tebetey boladı. (8/32) Bir j k  aptalın oray almay, ketip bara jatsa, bir kempir (8/33) kele jatır eken. Sonı kempirge aytıptı bolğan o ığanı. Sonan (8/34) so  kempir kelip, bir  olımen ala saldırıp, soyıp alıp, (8/35)  yine alıp barıp, besiktegi balasına tebetey Ő  pay, bir (8/36) ki kene mala ay Ő ğadı eken. Sonda surağanı:  giz Őo  ba, (8/37) bala Őo  ba, t lki Őo  ba, b rkit Őo  ba? — dedi.

(9/1) NE   LKEN?

(9/2) Bir kedeydi n    balasını n ortasında mal degende bir (9/3) jalğız  gizi bolıptı.  giz orasan  lken eken.  gizdi ottatuw (9/4)    in  lkeni – basına, ortan ısı – beline, kenjesi  uyım ağına (9/5) minip, ottanadı eken. Bir k ni jayılımda j rgende,  giz (9/6) ottamay  alıptı.  uyım ağında otırğan kenjesi:

— (9/7)  giz japalama alı b  in on k n boldı, osını orta beldegi (9/8) ortan ı a ayta salı ız,— dep, janınan  tip bara jat an (9/9) bir jolaw ı a tapsırıptı. Jolaw ı  uzak k n j rip, ke ke (9/10)  ona a  gizdi n belinde otırğan ortan ı a jetipti. Jolaw ı  (9/11) o an kenjesini n s lemin aytsa, ortan ısı:

— (9/12) Osı  gizdi n b yiri ortalanıp, i i  abısıp bara jatır (9/13) ma dep,  zim de k diktenip otır edim, osını  gizdi n basında ı (9/14) a amı  a, bara  alsa ı , joldan ayta ketersiz, — depti. (9/15) Jolaw ı  t nimen j rip, ta  ata  gizdi n basına jetip, (9/16)  gizdi n basında ı bala a:

— (9/17) Men osı  gizdi  rley, at Őaldırmastan damılsız bir (9/18) k n, bir t n j rip kelemen.  uyım a ta ı kenjeni n  giz (9/19) japalama alı on k n boldı dep, ortan ı ı   gizdi n b yiri (9/20) ortalanıp, i i  abısıp bara jat anın bay ap otırmın dep, (9/21) sa an s lem ayttı, — deydi. (9/22) Sonda  gizdi n basında ı bala:

- (9/23) A, ögiz şöldep jür eken dep, su izdepti. Mölşerli jerden (9/24) ögiz kıanarlık mol su taba almaptı. Endi keyin ketip bara (9/25) jatқан bir jolawşığa ögizdiñ basındağı bala tapsırıptı:
- (9/26) Ögizdi suwaruwğa köl izdep baramın, ortadağı ortanşığa (9/27) ädeyi jolıgıp aytıñız, ögizdi tezdetip tebinsin, — depti. Jolawşı (9/28) jürip otırıp, şañkığan tüste ögizdiñ belinde otırğan (9/29) ortanşığa kelip, ağasınıñ tapsırğanın aytıptı. Onda (9/30) ortanşı bala:
- (9/31) Endeşe erte barsañız, kıuyımşaқтаğı kenjemizge (9/32) ayta salıñız, kıawzap, kıamşılay tüssin, — depti. Jolawşı (9/33) kün uyasına kire ögizdiñ kıuyımşağındağı kenjesine jetip, (9/34) ortanşınıñ tapsırğanın aytıptı. Sonda basında otırğan (9/35) bala ögizdi aydın şalkar kölge äkep suwğarıptı. Ögiz ülken (9/36) köldi üş-aq urttap, kıanbay kıalıptı. Üşewi ögizden tüsip (9/37) turganda, aspannan bir akıyık bürkit kelip, ögizdi ilip äketipti. (9/38) Ögizdi alğan bürkit aynalıp uşıp jürip, bir bäyterekke kıonsa, (9/39) ol bäyterek bir serkeniñ müyizi eken. Serke müyizin şayқағanda, (9/40) serkeniñ saқалında köleñkelen jatқан bir şaldıñ közine (9/41) ögiz tüsip ketipti. Şal közin uwқalap kempirine:
- (9/42) Közime bir şöp tüsip ketti, arılta kıarap, alıp tastaşı, — (9/43) dese, kempiri äri kıarap, beri kıarap, taba almay, ädeyi arılta (9/44) izdewge sarı atқа mingizip, kıolına sabaw ustattı, salt attı (9/45) kisi jiberipti. Bul kisi ögizdi üş kün kıarap, äzer tawıp, közdiñ (9/46) köline tüsip, aram ölgen jerinen toқımға salıp, süyretip, (9/47) şıғarıp tastaptı.

(9/48) Eki-üş jıldan keyin ögizdiñ öleksesine şöp şıғıp, süyegi (9/49) solқıldıаған saz bolıptı. Jawırın süyektiñ jazıғına el (9/50) jaylap, mal jayılatın öris bolıptı. Bir күni otırğan awılmen, (9/51) jayılgan malımen jawırındı bir tülki süyrey ala (9/52) jönelipti. Awıl adamdarı bäyge atpen, kııran, tazımen jabıla (9/53) kıuwıp jürip, tülkini soğıp alıptı. Tülkiniñ terisin ilep, (9/54) bäybişe balasına tumaq kıılıp berse, bir (9/55) kıulaғına jetip, bir kıulaғına jetpey kıalıptı.

- (9/56) Aytıñdar, balalar, kim ülken?

(10/1) ASKIR NEGE ULIDI ?

(10/2) Ertede alk degen bir kedey mire sripti. Mal degende on (10/3) aqt ekisi, jalız at jne altn awrsınd oraz bolıpt. (10/4) Ol kezde oraz ayay salıp, eki de baırmaydı eken.

(10/5) Knderdi bir kninde asan tisi bar, adam orar tsi bar (10/6) bir a kelip, kedeydi eki ekisin alıp ketedi.

— (10/7) zi barıp turan asknem eken, kırd da ketti, — deydi. (10/8) alk kyinip kempiri men balasına.

— (10/9) Ol zi bizge as, ekilerdi kırd, demek, ol askır (10/10) oy, — dep aladı sonda bala. Sodan bastap askır askır (10/11) atangan eken. askrlar kedeydi malın kıruwd oymaydı. (10/12) Ke arayanda, tipti amawlı turan ekini oraa tsıp (10/13) alıp ketetin boladı. Ondayda ekini bar bitiretini: saalı (10/14) oadap baırad eken. oraz bolsa altn anatın aıp (10/15) aıp jiberip: “uw, ka-re, uw!” — dep, ayaya basadı. Onısı: (10/16) askrlar keldi, uwa or dep, alk ataya abar bergeni eken (10/17) desedi. Sol tn, sol knnen bastap oraz aıratın bolıpt, (10/18) eki de baıratın bolıpt.

(10/19) alk atay knde uyine aytanda risten askrlar jemey (10/20) tastap ketken ekini uyırıqtarın bir etek ıp jinap (10/21) ala kelip jredi. Bir kni kedeydikine saalı beline tsken (10/22) bir asaal keledi. Ol:

— (10/23) Jawızdıpen kresw meni parızım edi. M, mına (10/24) kitapt al. Oı. Oıanıdı kilge toı bil. Erinbese, (10/25) dupanınan utılası, — dep kedeydi balasına bir kitap beredi.

(10/26) Sol knnen bastap bala kitaptan kz almaydı. Onı bar (10/27) oy jawız askırd ltiretin dri jasap ıaruw boladı. (10/28) Aır, birnee p tamırların aynatıp, dri jasaydı. (10/29) Onı aparıp uyırı jemtikke sewip oyadı. Ekilerdi yge (10/30) amaydı. askrlar birini kni kelip, ydi torıdı, ekiler (10/31) krinbeydi. Ekini kni keledi, ekiler ıpaydı. ini (10/32) kni askrlar ırıldap

kelip, üydiñ irgesiñ qaza bastaydı. (10/33) Biraq üyge kiruge batpaydı. Eşkidenden küder üzgen soñ, jawızdar (10/34) jemtikke jinaladı. Qomağaylaw birewi kelgen betinde arsetip, (10/35) jemtikti qawıp ötedi de: “Uw, uw, uw ..”— dep, murnınan şańşıla (10/36) qulap tüsedi. Qalğandarı bası awğan jaqqa qaşa jöneledi.

(10/37) Sodan beri qasqırlar: “Uw, uw, uw!..”— dep ulıtındı şıǵarıptı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. TÜRKİYE TÜRKÇESİ ÇEVİRİ

3.1. KAZAK'IN ÖNCEDEN KALAN SÖZÜ

(Yıl Başı)

Kazak'ın hesaplarında yıldan büyüğe “Müşel” diyenler var. Müşel'de on iki yıl oluyor. Bu yılların adları her hayvanın adlarına benziyor. Mesela: İlk yıl Müşel'de fare, ikinci inek ondan sonra pars, tavşan, salyangoz, yılan, at, koyun, maymun, tavuk, köpek ve domuz. Bu yılları öğrenmiş olan Kazaklara kişinin hangi yılda doğduğu söylense kişinin yaşını belirliyorlar.

Önceden kalan sözler üzerine bu hayvanlar yılın ağası olmak için tartışmışlar. O sırada at konuşuyor: “Ben, insan üstüme binse uzağı yakın ediyorum; benim gücüm olsa görüyor, sütüm olsa içiyor; kılıma kadar ip, urgan kıvrıyor. İnsana benden faydalı hayvan yok, yıl ağası ben olayım.” diyor. Deve, konuşuyor: “Sen insanın işini yapıyorsun; arpa, yulaf, çimen tıkınıyorsun, yemeğin için köle oldun. İşte, ben; senin kaldıramadığın ağırlığı kaldırarak kaç aylık uzak yollara varıyorum. Acıktım diyerek arpa, yulaf sormuyorum; kuru ot varsa kuru ot, pelin varsa pelin, ne rast gelirse yeni (el değmemiş) yemek ederek, bulunursa su içerek bulunmazsa çölde de yola devam ediyorum. Yıl başı olmak bana layık.” diyor.

İnek konuşuyor: “İnsan ekin ekse benimle ekiyor, sütümü içiyor, süt ürünleri yapıyor.” diyor.

Koyun konuşuyor: “Ben olmasam Kazak evini neyle örterdi? Yünümü alarak keçe işliyor, yapağımla keçe dikeyor, urgan ip işliyor, sütümle süt ürünleri elde ediyor.” diyor.

Köpek konuşuyor: “Ben olmasam sizlerin çoğunu ya tırtıklayarak ya da kurt yiyerek bitirirdi. Ben, sizin hepinizin çobanıyım; düşman görünse havlayarak, kızgın havlayarak sahibime haber veriyorum.

Tavuk konuşuyor: “Ben olmasam insan erken kalkarak, işine gitmeyip uyuyakalırdı. Ben sabahleyin kalkıp, öterek haber veriyorum. ‘Tanyeri ağardı’ diye. Kişi çok otursa ‘İşinden kalıyorsun, yatacak vakit oldu.’ diyerek gece ortasında ötüyorum, geç olursa yine ‘Uzun zaman oldu’ diye ötüyorum.” diyor.

Fare ne söyleyeceğini bilmiyordu da acayip bir kurnazlık düşünerek üşüşen topluluğa söylüyor: “Bu tartışma ile hiçbir şey bitmez, güneşi gözleyelim de kim önce görürse o yıl başı olsun.” diyor.

Başkaları (güneşi) gözlerken deve kendinin yüksekliğine güvenip (kendince) “Benden önce kim görecektir?” diyerek farenin sözünü onaylamış, hepsi de gözlüyordu. Bir süre sonra fare sürünerek, devenin üstüne çıkıp hörgücünün tepesine bindi. Bundan sonra güneşi herkesten önce fare görüp, haber vererek yıl başı oldu.

“Deve boyuna güvenirken eli boş kaldı.” denin söz o zamandan kalmıştır.

3.2. DÖRT BÜYÜKBAŞ VE KÜÇÜKBAŞ HAYVANIN SOHBETİ

Koyun, inek, at, deve dördü bir gün otlarken sohbet ediyor. “Hangimiz hangi yere, hangi kişiye yetişsek iyi olur?” diye sözlü atışıyorlar.

O zaman inek konuşmuş: “Sık otlu sazlığa yetişeyim, koruda koparılan sararmışa yetişeyim.”

Koyun: “Güneşli karataşa yetişeyim, yün yiyerek yapağı, fare pisliğine yetişeyim.”

At: “Otu bol dağın sırtına yetişeyim, mızrak tutan kahramana yetişeyim.”

Deve: “Sürekli kulaklı soğurmaya yetişeyim, memleket içindeki güçlüğe yetişeyim.”

3.3. TILKI İLE TAVŞAN

Eskiden tilkinin kuyruğu yoktu. Her zaman kurt ile iyi geçinememesinin sebebi, kuyruğunun yokluğu yürüdüğü izi saklayamamış, ona pek çok zarar getirmiş. Bunun yüzünden kurt her daim tilkinin ardına düşerek, gözetleyerek yürümüş. Bir gün kurt

gidip onun inine girmiş. Eğer tilki inin başka yakasındaki ağzından çıkıp gitmese, öldürüp bırakırdı. Bugünden sonra tilki ağaç içine girip ağacın dibinde duran tavşanı gördü. O zamanda tavşanın kuyruğu uzun olup çabuk yürümelerine elverişsiz oluyordu. O yerde tilki tavşanı tutarak öldürmek maksadında olduğunda tavşan yakarıyor:

“Beni öldürme, sana kuyruğumu hediye edeyim.” diye vaat ediyor. Buna tilki ikna olup ikisi o yerde kuyruklarını değiş tokuş ediyor. Ondan beri tilkinin kuyruğu uzun olup tavşanın kuyruğu kısa kalmıştı.

3.4. SAKSAĞAN İLE GUGUK KUŞU

Eskiden saksagan ile guguk kuşu bir ormanı mekân tutmuş. Onlar yuvaları olmayıp ağacın dallarına sığınarak yaşarmış. Guguk kuşu, her gün erken kalkıp “Yuva kerek.”, “Yuva kerek” diyerek komşularının keyfini kaçırıyormuş. Bir gün saksagan komşusuna:

- İkimiz el ele verip daimi yuva yapalım. İlk önce sana ondan sonra bana inşa ederiz diyor. Guguk kuşu:
- Benim yuva inşa edecek gücüm de kuvvetim de yok. “Kerek, kerek” diyerek konuşursam kuşların hepsi biraderim çoğalıp yardımlaşarak yuva inşa ederiz diyerek anlaşıyor.

Saksagan, guguk kuşunun yardımını beklemeyip yuva inşa etmeye girişti. O, yuvasının duvarlarını yaş dallarla sağlamlaştırıp irtibatlandırdı. İçini, dışını saz ve balçık ile sıvadı. Küçük budaklardan birleştirerek ufak kapılı eşik yaptı. Yuvanın altına tüyden döşek döşedi. Guguk kuşunun ise “Kerek, kerek” diyerek gıcırtilı sesi kısılıp, dili peltek oldu. O sonraki yıllarda “Kerek” derken “ı”yı söyleyemiyor, “Kerek” demenin yerine “Kelek, kelek” diyor. Bundan dolayı halk onu alaya alarak “Guguk kuşu” diye adlandırdı. Bu guguk kuşunun o günden bugüne kadar kendimin dediği yuvası da ailesi de yok. Yumurtasına rastgelen yuvayı buluyor, onu başka kuşlarla basarak civciv çıkarıyor. Civcivler, yetim büyüyor.

3.5. KEDİ NEDEN FARE YİYOR?

Geçmiş, geçmiş, geçmiş zamanda bir kedi ile fare çok iyi geçinen dost idi. Onlar bulduklarını paylaşıp yiyerek, oynayarak, gülerek yürürlermiş.

O zamanda insanoğlu yıl müşellerini (devrelerini) belirlemek için bir yıl hayvanları derleyerek seçim yürütmüşler, bu seçime bütün hayvanların katılması gerekmiş.

Yarın seçim yürütülecek dendiği gün uykucu kedi, “Sabahleyin uyuya kalıp seçimden çok şey kaçırmayayım.” diyerek bu fikriyle çevik dostu fareye:

- Biraderim, yarın seçime birlikte gidelim. Uykunun sağlamlığını kendin biliyorsun, sabahleyin beni muhakkak uyandır, erkence gidelim, demiş.
- Endişelenme, kedi kardeş ben tanyeri ağardığında seni uyandırmadan dönerek yalnız gitmem, demiş fare. Ama o geceyle birlikte düşünceye dalıp “Seçime katılacakların sayısı çoğalırsa bana yıl dememeleri mümkün.” diye karar alanına gelip ertesi sabah merak ve endişeyle yerinden kalıp yanındaki kediye uyandırmadan yalnız kendisi seçime yetişmiş.

Seçim yolunda farenin yolu olumlu yönde ilerleyerek, on iki yıl müşelinin (devresinin) birincisi olarak seçiliyor.

Fare tekrar döndüğünde yerinden şimdi kalkan kedi:

- Seçime ne zaman gideceğiz? - diye soruyor.
- Daha uyuyup düş mü görüyorsun, diyor fare alaycı gülerek seçim biteli ne zaman oldu ben seçilip sadece bu da değil birinciliği de elden bırakmadım.
- Beni neden uyandırmadın? - dedi kedi darılarak.
- Unutup kalmışım, dedi fare.
- Hiddetlenen kedi bıyığının üstünden dik dik bakarak:
- Soysuz, yüz­süz! Neslini kurutacağım, deyip, ok gibi fırlayarak, fareyi kavrayıp, boğazını sıkıp öldürüyor da yiyor. Fakat kedi, biraz daha önce fareyi öldürseydi,

yıl üyeleğine sahip olamazdı. Öyle yaptığı günden bugüne dek kedi, fareyi gördüğünde kavrayıp, kıştırarak, parçalayarak yer olmuş.

3.6. KÖPEK NEDEN HIRLIYOR?

Evvel zamanda bir zenginin bir köpek, bir kedisi varmış. Köpeği yaşlı, kedisi gençmiş. Günlerin birinde deminki zengin köpekle kediye iş vermiş.

O: İkiniz ana köydeki kızıma bu altın yüzüğü götürüp gelin; kedi, sen yüzüğü taşı. Köpek, sana yol göstereyim; saklanarak yürüyün, yüzüğü kaybetmeyin, diyor.

Onlar yola çıkıp yolun yarısına geldiğinde önlerine bir nehir rast geliyor. Nehirde köprü yoktu, sonra onlar nehirden yüzerek geçmek istiyor. Kedinin yüzmede o kadar usta olmadığına farkında olan köpek yüzükten endişelenerek:

- Ey, kedi nehirden geçinceye kadar yüzüğü bana ver, sen kaybedeceksin, diyor.
- Olmaz, diyor kedi. Ev sahibi bana: “Yüzüğü sen taşı.” dedi sana veremem.
- Ben, sana bakarak dikkatliyim. Nehirden geçene kadar yüzüğü bana ver, ağzıma yerleştireyim, nehirden geçtikten sonra kendine vereceğim, diyor köpek.

Artık kedi, yüzüğü köpeğe veriyor. Onlar nehirin tam yarısına vardığında köpek:

- Eyvah! Yüzük ağzımdan düşüp gitti, diyor.
- Şimdi ne yapacağız! – diyor kedi.
- Ben araştırayım diyor köpek. Lakin ne kadar araştırmışsa da bulamıyor.

Artık onlar durumu ev sahibine söylemek için eve geri dönüyor. Eve yaklaştıklarında köpek, cezalanmaktan korkup ormana girerek kayboluyor.

Kedinin çabuk dönerek geldiğini gören ev sahibi kuşkulananarak:

- Köpek nerede? – diyor.
- Yüzüğü kaybederek kaçıp gitti, diyor kedi.

Hiddetlenen ev sahibi köpeğin burnunu çekmek isteyip, köydeki başka köpekleri toplayarak onlara:

- Geri dönün de deminki köpeği bulup gelin, diyor.
- Biz o köpeği ahırsız köpeklerden nasıl ayırt edeceğiz? – diye sordu deminki köpekler.
- O, bilhassa ihtiyarlayıp gitti; ağzında bir de dişi yok, siz onun dişine bakın kolay tanıyabilirsiniz, diyor zengin.

Kısaca, köpeklerin hepsini deminki yaşlı köpeği yakalayıp gelmeleri için her taraftan aramaya gönderiyor. Nice dağı taşı basarak aramaya yöneliyorlar. Onlar, nice dağı taşı basarak; nehri ormanı gezerek uzak ve yakındaki kasabaların hepsine varıyor ama deminki köpeği hiçbir yerden bulamıyorlar. O günden bugüne dek köpekler, altın yüzüğü ve köpeği bulamamış. Bundan dolayı şuanda köpekler birbirini görüp karşılaştığında “Zenginin altın yüzüğünü kaybeden köpek ben değilim, sen misin bakıp gör dişim sağlam.” diye dişlerini göstererek hırlıyormuş.

3.7. TAVŞANIN KUYRUĞU NEDEN KISA?

Ta eski zamanda tavşanın kuyruğu uzun imiş. Öyleyse tavşanın kuyruğu şimdi nasıl kısa olup kalmış? Bu hususta halk ağzında yaygınlaşan buna benzer bir masal var.

Eskiden iki tavşan bir nehir boyunda boğuşarak, oynayarak yürürken karşı kıyıdaki sallanaduran açık yeşil otu görüyor. Onlar: “Keşke nehirden geçip hevesten çıkana kadar yesek.” diye düşünüyor. Fakat iki tavşan suda yüzemediğinden nehirden geçmenin hiçbir çaresini bulamıyor.

Onlar öyle yaparken su yavaşça dalgalanıp bir büyük tosbağa şur-şur ederek su yüzeyine çıkageliyor. Tosbağayı gören tavşanlar, birbirine bakıp gözlerini şaşkın şaşkın açıp sudan geçmenin bir hilesini düşünüp buluyor.

- Tosbağa nine, bu nehir sizin sülalenizden soruluyor deniyor ya, gerçek mi? – diyor. Bunu işiten tosbağa nine pek sevinip:

- O doğru, bu nehirde benim sülalemin sayısı erişilmez. Eğer onlar nehirin yüzeyine dizi dizi kalkarak dursa iki dizi köprü olur, diyor.
- Sülalenizin o kadarlık çokluğuna gözüm yetmiyor, nasıl da bizim sülaleden çok olmaz, diyor tavşan.
- Sizin sülaleniz o kadar çoksa ben nasıl görmüyorum? – diyor tosbağa.
- Eğer bizim çocuklarımız tam buraya gelse nehirin kıyısına sığmaması mümkün, diyor artık bir tavşan.
- Kendinizi övüp duruyorsunuz, diyor tosbağa.
- İnanmazsanız kendi aramızda karşılaştırıp görelim, kimin sülalesinin çok olduğunu ancak o zaman bileceğiz, diyor tavşanların biri.
- Bu dediğiniz ne, onları ne yaparak karşılayacaksınız? – diyor tosbağa.
- Öncelikle siz sülalenizi çağırıp gelin, su yüzeyine kalkıp nehirin bu ucundan ana ucuna kadar sayarak çıkalım. Saydıktan sonra biz de sülalemizi toparlayıp nehirin kıyısına dizi kaldıralım sonra siz sayarak çıkarsınız, diyor bir tavşan.
- Olur, demiş tosbağa nehre çökerek sülalelerini tam çağırarak (su) yüzeyine iki dizi yapıp diziyor. Onlar haber verip veremedi nehire konulan iki dizi köprü oluveriyor.

İki tavşan diziyile konulan “Tosbağa Köprü”ye çıkıp herhangi biri bir dizisini sayarken karşı kıyıya ilişiyor. “Kurnazlığımızı geçirdik.” diye düşünen iki tavşan kıyıya çıkarken:

- Bizde nasıl o kadar sülale olsun, hedefe eriştik nasılsa, diyor. Fakat bu seferde iki tavşanın hoplayıp kıyıya çıkmasıyla onların sürüklenen uzun kuyrukları sudan daha çıkmamış idi. Tavşanların deminki sözünü duymuş olan tosbağalar iki tavşanın kuyruğundan tutarak (aşağı) iniyor. Şaşakalan iki tavşanın kuyrukları hırpalanıp kendine çekilince dibinden koparak kısa kalmış.

Sonra bu iki tavşan çok sülaleli olmuş. Fakat yavruları, torun ile torun evlatlarının hepsi kısa kuyruklu olarak doğmuş.

3.8. BÜYÜK ÖKÜZ

Evvelki zamanda üç kardeş varmış. Onların ortasında yalnız öküzü varmış. Bir gün öküzün kanı dökülmüş.

Bu öküz susamış diye üç tanesi öküzü sürüklüyor. Biri önünde yürüyüp, biri üstüne binip biri arkasından sürüdü. Öyle yaparken sabahleyin geldiğinde önlerinde bir insan gözüktüyor. Önceki üç tanesi gördükleri kişiye soruyor:

- Göl, su uzak mı? – diye. Ondan sonra deminki kişi söyledi:
- Erkence varın, yetişinceye kadar gök kuruyup kalacak, dedi. Orada kendini önder eden kişi söyledi:
- Önümüzdekine varıp söyleyin, öküzü derhal kovalasın, dedi.

Ondan sonra deminki kişi yürüyerek öğleyin öküzün arkasındakine geldi. O söyledi:

- Öküzü derhal kovalasın diye söyledi öndeki kişi, dedi. Ondan sonra çok önceki söyleyen kişi gün battığında öküzün kuyruğundaki kişiye geldi. Ondan sonra öküzü derhal kovalayıp, göle gelip bir gölü tamamen içtiğinde bu gölden balık çıkıp, öküzü soruyup gitti. Bu öküzü soruyan balığı bir kartal gelip aldı. Kartal nereye konacağını bilemeyip keçi güden bir ihtiyarın tekesinin boynuzuna varıp kondu. Bu keçi güden ihtiyar korkarak tekenin sakalına yapıştı. Ondan sonra kartal, öküzü yiyip bitirmek için öküzün tam burnuna ilişemeyip düştü. Düştüğünde yere düşmeyip ihtiyarın gözüne düşüyor. İhtiyar evine varıyor.
- Gözüme ot düştü, demiş. Ondan sonra ihtiyarın gözüne üç vatandaş girip, ihtiyarın gözündekini tam çekip çıkarıyorlar.

Ondan sonra bir grup kervan gelip, karanlıkta tam üstüne konuyor. Bu kervan yüz kişiymiş, o sabahleyin kalkıp çay içerken oturduğu yer kımıldıyor. İhtiyar sallanarak iki tarafı gözlerken bu bozkırın bir başında et kalmış diyor. Tilki, yeni yiyormuş. Yüz kişi önceki tilkiyi kovalayarak yakalıyor. Bir taraf hayvanın böğrünü kesip sırt sınırını takke yapıyor. Bir taraf böğrünü almaya imkân bulamayıp giderken bir nine geliyormuş. Yeni nineye yetiştiği anlatılmış. Ondan sonra nine gelip, bir eliyle

yarım yamalak saldırıp, soyup, evine alıp beşikteki çocuğuna takke çıkmayıp küçük kulaklı bir şapka çıkmıştı. O zaman sormuş: Öküz mü büyük, çocuk mu büyük, tilki mi büyük, kartal mı büyük? -dedi.

3.9. NE BÜYÜK?

Bir fakirin üç çocuğunun ortasında hayvan dediği sadece bir öküzü varmış. Öküz çok büyük imiş. Öküzü otlatmak için büyüğü başına, ortancası beline (sırtına), en küçük çocuğu kuyruk sokumuna binerek otlatıyormuş. Bir gün merada yürüdüğü zaman, öküz otlayamamış. Kuyruk sokumunda oturan en küçük çocuğu:

- Öküz tezeklemeyeli bugün on gün oldu, bunu belin yarısındaki ortancaya söyleyiniz diye yanından geçip giden bir yolcuya aktarmış. Yolcu uzun gün yürüyerek akşama doğru öküzün belinde oturan ortancaya yetişmiş. Yolcu ona evin en küçük çocuğunun selamını söyleyince ortancası:
- Bu öküzün böğrü ortalanıp, karnı sırtına yapışırken gidebilir mi diye kendim de işkillendim, öküzün başındaki abimize giderseniz, yoldan bunu söyleyip gidersiniz, demiş.

Yolcu geceyle yürüyüp, tanyeri ağarırken öküzün başına yetişip öküzün başındaki çocuğa:

- Ben bu öküze ulaşmak için at dinlendirip otlatmadan huzursuz bir gün, bir gecedir yürüyorum. Kuyruk sokumundaki küçük kardeşin öküz tezeklemeyeli on gün oldu, demiş, ortancanız öküzün böğrü ortalanıp, karnı sırtına yapışırken gidebileceğini gözlemleyeyim diye sana selam söyledi, diyor. O zaman öküzün başındaki çocuk:
- Ah, öküz susuzken yürüyor diye su aramış. Öküz sayılı yerden susuzluğunu giderecek kadar bol su bulamamış. Şimdiden sonra gidip varacak bir yolcuya öküzün başındaki çocuk aktarmış:
- Öküzü sulamaya göl arayayım, bilerek buluşup ortadaki ortancaya söyleyin, öküzü hızlandırıp tepinsin, demiş. Yolcu yürüyerek, öğleyin öküzün belinde oturan ortancaya gelip tiz bir sesle abisinin aktardığını söylemiş. O zaman ortanca çocuk:

- Öyleyse erken varın, kuyruk sokumundaki en küçüğümüze söyleyin; yardım edip, kamçılıyıp insin, demiş. Yolcu güneş batarken öküzün kuyruk sokumundaki en küçüğüne yetişerek ortancanın aktardığını söylemiş. O zaman başında oturan çocuk öküzü berrak, uçsuz bucaksız göle getirerek sulatmış. Öküz büyüç gölü üç kezde yudumlayıp susuzluğunu giderememiş. Üç tanesi, öküzden indiği zaman yırtıcı kartal gelerek öküzü kapıp götürmüş. Öküzü alan kartal dolanarak uçup bir çınara konacakken o çınar bir erkecin (erkek keçi) boynuzu imiş. Erkeç boynuzunu salladığında erkecin sakalında gölgelenen bir ihtiyarın gözüne öküz düşüp gitmiş. İhtiyar gözünü ovuşturarak ninesine:
- Gözüme bir ot düştü, kurtulmaya bakarak alıp at dese de ninesi öte bakıp, beri bakıp bulamayınca bilerek kurtulmaya, aramaya sarı ata bindirip eline dayak tutturduğu atlı süvari göndermiş. Bu kişi öküzü üç gün gözetip, güç bela bulup, gözünü göle düşürerek berbat ölü yerinden heybeye koyup, sürükleyip, çıkarıp atmış.

İki üç yıldan sonra öküzün leşinde ot çıkıp kemiği sallanmış, bataklık olmuş. Kürek kemiğinin ovasını (üzerini) halk kaplayıp hayvan otlayacak mera olmuş. Bir gün köyde otlayan malın kürek kemiğini bir tilki sürüklemek için birliksiz yönelmiş. Köy insanları; koşu atı, şahin ve tazıyla birlikte kovarak tilkiyi dövmüş. Tilkinin derisini karıştırıp hanım çocuğuna takke yaparken bir kulağına yetip diğer kulağına yetmemiş.

- Söyleyin çocuklar, kim büyük?

3.10. KURT NEDEN ULUYOR?

Eskiden Halık denen bir fakir yaşarmış. Hayvan denecek on kadar keçisi, yalnız atı ve sarı tüylü horozu varmış. O zamanda horoz haykırıp keçi de bağırıyormuş.

Günlerin birinde aksayan dişi var, insan korkacak düşü var. Bir yabani hayvan gelerek fakirin iki keçisini alıp gidiyor.

- Gidenin kendi kötü niyetliymiş, mahvetti de gitti, diyor Halık kederlenerek ninesi ve çocuğuna.

- O kendi bize düşman, keçileri mahvetti demek, o kurt ki, diyerek kalıyor o an çocuk.

Bundan itibaren kurt kurt diye çağrılmaya başlanmış. Kurtlar, fakirin hayvanını mahvetmeyi bırakmıyor hatta akşam karardığı zaman göz hapsine durup keçiyi ağıla indiğinde alarak gidiyormuş. Onun gibi keçisini bitiren şey: sakalı sallanarak bağırmasıymış. Horozsa sarı kanadını çırpıp gönderip: “Kuww, ka-re, kuww” diyerek cığlığı basıyor. Onları: “Kurtlar geldi, kov.” diye Halık ataya haber etmek için seslendiriyormuş. O gece, o günden başlayarak horoz öter olmuş, keçi de bağırır olmuş. Halık ata, her gün evine geri döndüğünde meradan kurtlar yemeyi bırakıp gider, (o) keçinin kuyruk sokumlarını etek yapıp yarım yamalak toplayarak yürürmüş. Bir gün fakirliğine sakalı beline inen bir aksakal gelmiş. O:

- Cahillik ile mücadele etmek benim farzımdır. İşte, bu kitabı al oku. Okuduğunu gönlüne besleyici bil. Üşenmezsen düşmanından kurtulacaksın, diyerek fakirin çocuğuna bir kitap veriyor.

Çocuk, o günden başlayıp kitaptan gözünü alamıyor. Onun mevcut düşüncesi cani kurdu öldürecek ilaç yapmak oluyor. Nihayet birkaç otun köklerini kaynatarak ilaç yapıyor. Onu yırtıcı hayvan yemine serpiyor. Keçileri eve kapatıyor. Kurtlar, birinci gün gelip evi gözetliyor; keçiler görünmüyor. İkinci gün geliyor, keçiler çıkmıyor. Üçüncü gün kurtlar, hırlayarak gelip evin duvarını kazmaya başlıyor fakat evin girişine dalamıyor. Keçiden ümit kestikten sonra caniler yeme üşüşüyor. Açgözlüce biri gelmiş üzerine yaslanıp yemi kapıp geçiyor da: “Uv, uv, uv” diyerek burnundan sancılıyıp yıkılıyor. Kalanları başı yan tarafa yatmış kaçmaya yöneliyor. Ondan beri kurtlar: “Uv, uv, uv” diye ulumayı çıkarmış.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. SES ÖZELLİKLERİ BAKIMINDAN DİL İNCELEMESİ

4.1. KAZAK TÜRKÇESİ SES ÖZELLİKLERİ

Kazak Türkçesinde 9 ünlü vardır: a, ä, e, ı, i, o, ö, u, ü. Görüldüğü gibi Türkiye Türkçesindeki 8 ünlüden tek farklı olarak Kazak Türkçesinde bir de açık e ünlüsü bulunmaktadır. Bu ünlü a ile e arasında hafif vurgulu olarak söylenen e sesidir. Çoğunlukla kelimelerin ilk hecesinde bulunur: äke “baba”, än “şarkı”, Täñri “Tanrı”.

Kazak Türkçesindeki ünsüzler şunlardır: b, g, ğ, d, j, z, y, k, ƙ, l, m, n, ñ, p, r, s, t, w, x, h, ş. Bunlardan 5 tanesi Türkiye Türkçesindeki ünsüzlerden farklıdır: ğ, ƙ, ñ, w, ħ.

- ğ: Sadece kalın ünlülü kelimelerde bulunur. Türkiye Türkçesindeki ğ(ı)’ya göre damağın daha arkasında ve gırtlığa yakın bir yerde söylenen sedalı ve sızıcı bir ğ ünsüzüdür.
- ƙ: Sadece kalın ünlülü kelimelerde bulunur. Türkiye Türkçesindeki kalın k’ya göre damağın arka tarafında söylenen kalın bir k sesidir.
- ñ: Türkiye Türkçesi edebi dilinde bulunmayan ancak Anadolu ağızlarının bir kısmında görülen damak n’sidir.
- x: Türkiye Türkçesi edebi dilinde bulunmayan ancak Anadolu ağızlarında sık rastlanan sızıcı gırtlak h’sidir.
- w: Türkiye Türkçesindeki diş-dudak v’sinden farklı olarak dudakların büzüşüp yuvarlak bir şekil almasıyla söylenen çift dudak v’sidir. (Ercilasun, 2007 s. 433-434)

4.2. SES UYUMLARI

4.2.1. KALINLIK – İNCELİK UYUMU

Kazak Türkçesinde kalınlık-incelik uyumu çok kuvvetlidir. İstisnaları çok azdır. Daha önce Kazak Türkçesine yabancı dillerden giren alıntı kelimeler için de durum aynıdır. Bu kelimelerde kalınlık-incelik uyumuna çok büyük ölçüde uymuşlardır. Çünkü Kazak Türkçesinde telaffuz edildikleri şekilde yazılırlar. Bu Rusça kelimeler Kazak yazı diline kendi imlalarıyla girmişlerdir: *toğız* “dokuz”, *estelikterim* “hatıralarım”, *barlık* “hepsi”, *ärip* “harf”, *ädebiyet* “edebiyat”. (Ercilasun, 2007 s. 434)

Kalınlık – İncelik uyumuna uymayan kelimeler:

- siyır (inek) 1/6
- korek (yemek) 1/19
- arkanjip (urgan ip) 1/26
- tañerteñ (sabahleyin) 1/31
- jiyıl- (üşüş-) 1/36
- talasқанмен (tartışma ile) 1/36
- ärқаған (her zaman) 3/2
- қасқırменен (kurt ile) 3/2
- әрdayım (her zaman) 3/5
- butақтармен (budaklar ile) 4/12
- балşıқтармен (balçıklar ile) 4/13
- jina- (derle-) 5/5
- oyıмен (düşüncesiyle) 5/8
- қағіlez (çevik) 5/8
- oyaңaнıммен (uyandığım) 5/13
- қayтıp (geri dönüp) 5/14
- бирақ (fakat) 5/14
- муқият (dikkatle) 6/16
- қayтсеңдер (geri dönün) 6/32
- beywaz (ahırsız) 6/33

- eşkanday (hiçbir) 6/41
- qazir (şimdi) 6/43
- aqsıtıp (görünüp) 6/45
- özara (karşılıklı) 7/26
- aldımen (öncelikle) 7/30
- şıqqanımen (çıkmasıyla) 7/43
- kimıl-da- (kımıl-da-) 8/28
- oқиғanı (okuduğunu) 8/33
- qolımen (eli ile) 8/34
- aқıyıq (yırtıcı kuş) 9/37
- awılımen (köy ile) 9/50
- malımen (hayvan ile) 9/51
- atpen (at ile) 9/52
- tazımen (tazı ile) 9/52
- ulıdı (uluyor) 10/1
- aqsıǵan (aksayan) 10/5
- qaskünem (bedhah) 10/7
- jawızdıqpen (canilik ile) 10/23
- kitap (kitap) 10/24
- torıdı (gözetliyor) 10/30
- jinal- (birik-) 10/34

4.2.2. DÜZLÜK – YUVARLAKLIK UYUMU

Kazak Türkçesi yazı ve konuşma dilinde Türkiye Türkçesindeki manada düzlük-yuvarlaklık uyumu yoktur. Ancak kelimelerin bir kısmı bu uyuma girer: *alğandarım* “aldıklarım”, *körgenderimdi* “gördüklerimi” gibi. Ancak *aluw* “almak”, *kelüw* “gelmek” gibi örneklerde uyum bozulur. İlk hecesinde yuvarlak ünlü (o,ö,u,ü) bulunan kelimelerin ikinci hecesinde yer alan ve telaffuzda “u” ve “ü” olarak söylenen ünlülerin yazıda “ı” ve “i” yazılması bu uyumu daha da bozar: *şalpi* “küpe”, *qudıq* “kuyu”, *közdi* “gözlü”, *küşti* “güçlü” gibi. (Ercilasun, 2007 s. 434)

Düzlük – Yuvarlaklık uyumuna uymayan sözcükler:

- buringı (evvelki) 1/1
- doñız (domuz) 1/7
- boyınşa (boyunca) 1/10
- jumıs (iş) 1/15
- sulı (yulaf) 1/15
- üşin (için) 1/16
- köbi (çoğu) 1/27
- körin- (görün-) 1/29
- uyıkta- (uyukla-) 1/31
- otır- (otur-) 1/32
- türlü (türlü) 1/35
- kuwlık (kurnazlık) 1/35
- burın (önce) 1/37
- özi (kendi) 1/38
- osı (bu) 1/43
- tülük (büyükbaş ve küçükbaş hayvanların genel adı) 2/1
- sözdi (sözlü) 2/4
- qorıq (otlak) 2/5
- qorı (koru) 2/5
- üzil- (kop-) 2/6
- tülki (tilki) 3/1
- quyırık (kuyruk) 3/3
- tatuw (iyi geçin-) 3/3
- onıñ (onun) 3/6
- öltir- (öldür-) 3/7
- uzın (uzun) 3/9
- munı (bunu) 3/13
- körşi (komşu) 4/5
- saluw (koy-) 4/11
- orın (yer) 4/18

- sondıktan (bundan dolayı) **4/18**
- bugün (bugün) **4/19**
- jumırtқа (yumurta) **4/20**
- жүргіз- (yürüt-) **5/5**
- бүkil (bütün) **5/6**
- қатısuw (katıl-) **5/6**
- уықışıl (uykucu) **5/7**
- уықı (uyku) **5/10**
- sözsiz (mutlaka) **5/11**
- қaluw (kal-) **5/16**
- mümkün (mümkün) **5/16**
- қasında (yanında) **5/17**
- umıt- (unut-) **5/27**
- aşuwlан- (hiddetlen-) **5/28**
- tuқım (nesil) **5/29**
- жүzik (yüzük) **6/5**
- köpir (köprü) **6/9**
- maltuw (yüz-) **6/10**
- muқiyat (dikkatle) **6/16**
- aytuw (söyle-) **6/24**
- jazalanuw (cezalan-) **6/25**
- sonımen (kısaca) **6/37**
- kelüw (gel-) **6/37**
- jöninde (üzerine) **7/4**
- salıstıruw (karşılaştır-) **7/28**
- tuwıl- (doğ-) **7/49**
- ögiz (öküz) **8/1**
- jolıқ- (buluş-) **8/6**
- бүtin (bütün) **8/16**
- бүrkit (kartal) **8/17**
- müyiz (boynuz) **8/19**
- tumsıқ (burun) **8/21**

- oқиған (yetişmiş) **8/33**
- ottatuw (otlat-) **9/3**
- қуымшақ (kuyruk sokumu) **9/4**
- бүйір (böğür) **9/12**
- күдіктен- (şüphelen-) **9/13**
- suwaruw (sula-) **9/26**
- тоқым (heybe) **9/46**
- solқылда- (sancı-) **9/40**
- öris (mera) **9/50**
- ömir (ömür) **10/2**
- күйін- (üzül-) **10/8**
- қыруw (mahvet-) **10/11**
- қуыршық (kuyruk sokumu) **10/20**
- күресüw (mücadele et-) **10/23**
- көңіл (gönül) **10/24**
- қутıl- (kurtul-) **10/25**
- шығарuw (çıkar-) **10/27**
- үшінші (üçüncü) **10/31**
- murın (burun) **10/35**

4.2.3. ÜNSÜZ UYUMU

Ünsüz uyumu Kazak Türkçesinde çok kuvvetlidir. Hemen hemen bütün kelime ve ekler bu uyuma girer. Hatta bu uyumun sahası Türkiye Türkçesi şekline göre daha da genişlemiştir. Çünkü sedasız ünsüzlerden sonra gelen ve sedasız karşılıkları bulunmayan sedalı l, m, n ünsüzleri de sedasızlaşarak t olurlar: ağaştar “ağaçlar”, ağaştıñ “ağacın” gibi. Sedalı ve sedasız olarak karşılıklı şekilleri bulunan ünsüzlerle başlayan eklerin de baştaki ünsüzler bakımından çift şekilleri vardır. Yönelme hali ekinin –ğa, -ge, қа, -ke; bulunma hali ekinin –da, -de, -ta, -te şekillerinin bulunması gibi. (Ercilasun, 2007 s. 434)

Ünsüz uyumuna uymayan kelimeler:

- ekinşi (ikinci) **1/6**
- boyunşa (boyunca) **1/10**
- barşa (tüm) **1/28**
- keltir- (getir-) **3/4**
- öltir- (öldür-) **3/7**
- birinşi (birinci) **5/20**
- ötbek (geçmek) **6/10**
- onşa (onca) **6/10**
- ötkenşe (geçene kadar) **6/12**
- kıanşa (ne kadar) **6/23**
- kıalayşa (nasıl) **7/1**
- jaykıal- (sallan-) **7/6**
- kııkkıanşa (kııkana kadar) **7/7**
- sonşıalık (o kadarlık) **7/19**
- ortanşı (ortanca) **9/4**
- kıuyımşıak (kuyruk sokumu) **9/4**
- jolawşı (yolcu) **9/9**
- mölşerli (ölçülü) **9/23**
- kıamşııla- (kamçıla-) **9/32**
- köleñkele- (gölgelenmek) **9/40**
- arılta (kurtul-) **9/42**
- kıuyırşıık (kuyruk sokumu) **10/20**
- üşinşı (üçüncü) **10/31**
- şaşııla- (sancıla-) **10/35**

4.2.4. ÜNLÜ-ÜNSÜZ UYUMU

Bu uyum; Türkçede art damak ünsüzlerinin kalın a, ı, o, u ünlüleriyle; ön damak ünsüzlerinin ince e, i, ö, ü ünlüleriyle aynı hecede bulunmasından ortaya kııkan bir uyumdur. Kıısaca a, ı, o, u ünlüleri g, k, l ünsüzleriyle; e, i, ö, ü ünlüleri ğ, kı, l

ünsüzleriyle aynı hecede kullanılamaz. Bahsettiğimiz uyum Kazak Türkçesinde de çok sağlamdır.

Ünlü – Ünsüz uyumuma uymayan kelimeler:

- zalal (zarar) 3/4
- saylam (seçim) 5/5
- baylam (karar) 5/16
- saylan- (seçil-) 5/20
- muķiyat (dikkatle) 6/16
- alayda (fakat) 6/23
- talay (nice) 6/38
- ķalayķa (nasıl) 7/1
- julķi (hırpalamak) 7/46
- ķimıl-da- (kımıl-da-) 8/28
- oķıķan (yetişmiş) 8/33
- ķamķılay (kamķıla-) 9/32
- aķiyıķ (yırtıcı kuş) 9/37
- jaylap (kaplayıp) 9/50
- ulidı (uluyor) 10/1
- toķi (dokumayı) 10/24

4.3. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ BÜTÜN Ş'LERİN KAZAK TÜRKÇESİNDE S OLMASI:

- bas (baş) 1/2
- kisi (kişi) 1/8
- iste- (işle-) 1/23
- Ƙaratas (Karataş) 2/7
- tūs- (düş-) 3/5
- başķa (başķa) 3/6
- ķus (kuş) 4/9

- kiris- (giriş-) 4/11
- jas (yaş) 4/12
- tıs (dış) 4/13
- esik (eşik) 4/14
- tösek (döşek) 4/15
- töse- (döşe-) 4/15
- tūs (düş) 5/23
- tis (dış) 6/35
- tas (taş) 6/39
- karşı (karşı) 7/6
- esit- (iştir-) 7/15
- besik (beşik) 8/35
- basta- (başla-) 10/10
- küres- (güreş-) 10/23

4.4. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDEKİ BÜTÜN C/Ç'LERİN KAZAK TÜRKÇESİNDE Ş OLMASI:

- ekinşi (ikinci) 1/6
- boyınşa (boyunca) 1/10
- küş (güç) 1/12
- iş- (iç -) 1/13
- şöp (çöp) 1/15
- üşin (için) 1/16
- neşe (nice) 1/17
- aş (aç) 1/18
- şöl (çöl) 1/20
- keş (geç) 1/33
- şığ- (çık-) 1/41
- örkeş (hörgüç) 1/41
- ağaş (ağaç) 3/8
- iş (iç) 3/8

- balşık (balçık) 4/13
- uykışıl (uykucu) 5/7
- birinşilik (birincilik) 5/25
- şıgar- (çıkar-) 5/ 34
- onşa (onca) 6/10
- kaş- (kaç-) 6/29
- eşkanday (hiçbir) 6/41
- şolak (çolak) 7/1
- şara (çare) 7/9
- şakır- (çağır-) 7/30
- şöğ- (çök-) 7/35
- üş (üç) 8/2
- üşewi (üç tanesi) 8/4
- eşki (keçi) 8/18
- şäy (çay) 8/28
- ortanşı (ortanca) 9/4
- jolawşı (yolcu) 9/9
- kamşıla- (kamçıla-) 9/32
- uş- (uç-) 9/38
- üşinşi (üçüncü) 10/31
- şaşıla- (sancıla-) 10/35

4.5. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE KELİME BAŞINDA BULUNAN BÜTÜN Y'LERİN KAZAK TÜRKÇESİNDE J OLMASI:

- jıl (yıl) 1/2
- jılan (yılan) 1/6
- jas (yaş) 1/9
- jok (yok) 1/14
- jol (yol) 1/17
- jün (yün) 1/25
- jabağı (yapağı) 1/25

- je- (ye-) 1/28
- jat- (yat-) 1/33
- jayıl- (yayıl-) 2/2
- jer (yer) 2/3
- jurt (yurt) 4/18
- jumırtқа (yumurta) 4/20
- jetim (yetim) 4/21
- jalǵız (yalnız) 5/14
- jet- (yet-, yetiş-) 5/18
- jüzik (yüzük) 6/6
- jarım (yarım) 6/8
- jaqın (yakın) 6/40
- jön (yön) 7/4
- jaǵa (yaka) 7/6
- jüz- (yüz-) 7/8
- jabıs- (yapış-) 8/20
- jan (yan) 9/8
- jür- (yürü-) 9/9
- jolawşı (yolcu) 9/10
- jönel- (yönel-) 9/52
- jawız (yavuz) 10/23
- jem (yem) 10/29

4.6. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE YER ALAN TÜRKÇE KÖKENLİ KELİMELEİN BAŞINDA BULUNAN *D*'LERİN KAZAK TÜRKÇESİNDE *T* OLMASI:

- tuw- (doğ-) 1/8
- tüye (deve) 1/14
- tig- (dik-) 1/25
- tört (dört) 2/1
- törtewi (dört tanesi) 2/2

- t s- (d   -) 3/5
- t p (dip) 3/8
- tur- (dur-) 3/8
- t s (d   ) 4/13
- t sek (d   ek) 4/15
- t se- (d   e-) 4/15
- til (dil) 4/16
- ti- (de-) 5/16
- t s (d   ) 5/23
- taw (da  ) 6/38
- tis (di  ) 6/45
- tiz- (diz-) 7/36
- teri (deri) 9/53

4.7. T RKİYE T RK ESİNDE KELİME BA INDA BULUNAN İNCE G'LERİN KAZAK T RK ESİNDE İNCE K OLMASI:

- k    (g   ) 1/12
- k r- (g r-) 1/12
- kel- (gel-) 1/19
- k rin- (g r n-) 1/29
- ke   (ge  ) 1/33
- k n (g n,g ne  ) 1/36
- k ngeyli (g ne  li) 2/7
- keltir- (getir-) 3/4
- kir- (gir-) 3/6
- ket- (git-) 3/7
- kerek (gerek) 4/4
- kiris- (giri  -) 4/11
- k l- (g l-) 5/24
- k z (g z) 7/12

- köl (göl) 8/8
- köleñkele- (gölgelen-) 9/40
- küres- (güreş-) 10/23
- köñil (gönül) 10/24

4.8. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE SONU N İLE BİTEN KELİMELEİN BAŞINDA BULUNAN B'LERİN KAZAK TÜRKÇESİNDE M OLMASI:

- men (ben) 1/11
- min- (bin-) 1/12
- mağan (bana) 1/20
- meniñ (benim) 4/8
- mına (bu) 6/5
- munı (bunu) 7/15
- müyız (boynuz) 8/19
- mol (bol) 9/24
- mingız- (bindir-) 9/44
- murnı (burnu) 10/35

4.9. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE V İLE BAŞLAYAN KELİMELEİN (DÖRT KELİMEDE) KAZAK TÜRKÇESİNDE B OLMASI:

- bar- (var-) 1/17
- bol- (ol-) 5/33
- ber- (ver-) 6/12
- bar (var) 7/4

4.10. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE İLK HECESİNDE O VE Ö BULUNAN BAZI KELİMELEİN KAZAK TÜRKÇESİNDE U VE Ü OLMASI:

- tuw- (doğ-) 1/8
- tuwıl- (doğ-) 7/49

- kuw – (koğ- / kov-) 8/30
- uwqala- (ov-) 9/41

4.11. TÜRKİYE TÜRKÇESİNDE KALIN ÜNLÜLÜ TEK HECELİ KELİMELEİN SONUNDAKİ SIZICI Ğ VE İKİ VOKAL ARASINDA KALAN SIZICI Ğ'LERİN KAZAK TÜRKÇESİNDE W OLMASI:

- Kalın ünlülü tek heceli kelimelerde:
tuw- (doğ-) 1/8, taw (dağ) 6/38,
saw (sağ) 6/44, kuw – (koğ- / kov-) 8/30
- VğV > VwV:
awır (ağır) 1/17
awıl (ağıl) 6/5
awzı (ağ(ı)zı) 6/21
tuwıl- (doğ-) 7/49

4.12. ARAPÇA, FARŞA ALINTI KELİMELEERDEKİ F'LERİN KAZAK TÜRKÇESİNDE P OLMASI:

- paydalı (faydalı) 1/14
- parıkta- (farkına var-) 6/33
- parız (farz) 10/23

4.13. ARAPÇADAN ALINAN KELİMELEERDEŞİ AYIN (ع) SESİNİN KAZAK TÜRKÇESİNDE Ğ OLARAK KORUNMASI:

- wağda (vaat) 3/12

4.14. ARAPÇA VE FARŞÇADAN ALINAN KELİMELElerde İ SESİNİN KAZAK TÜRkÇESİNDE “İY”, “İY” VEYA “AY”, “EY” OLMASI:

- ayla (hîle) 7/12
- nayza (nîze: mızrak) 2/9

4.15. ARAPÇA, FARŞÇA ALINTILARDA KELİME BAŞINDAKİ H SESİNİN DÜŞMESİ:

- esep (hesap) 1/3
- är (her) 1/4
- eşnârse (hiçbir şey) 1/36
- ärkaçan (her zaman) 3/2
- ärdayım (her daim) 3/5
- âli (hâlâ) 5/23
- eşkanday (hiçbir) 7/9
- ayla (hile) 7/12
- ärbirew (herhangi bir) 7/38
- aram (haram) 9/46

4.16. KAZAK TÜRkÇESİNDE İKİ ÜNLÜ ARASINDA KALAN SESLERİN ÖTÜMLÜLEŞMESİ:

- tamağın (tamak: yemek) 1/16
- köbi (köp+i: çoğu) 1/27
- joqtığı (joqtık+ı: yokluğu) 3/3
- jağın (jağ+ı: tarafı) 3/6
- tübi (tüp+i: dibi) 3/8
- kömegi (kömek+i: yardımı) 4/11
- barlığı (barlık+ı: varlığı) 5/6
- kıattılığı (kıattılık+ı: sağlamlığı) 5/11
- mısığı (mısıq+ı: kediyi) 6/2

- jüzigi (jüzik+i: yüzüğü) 6/44
- kıyırığı (kıyırık: kuyruk) 7/1
- tabadı (tap -: bul-) 7/13
- köptigi (köptik+i: çokluğu) 7/19
- kıwlığı (kıwlık+ı: kurnazlık) 7/39
- tumsığı (tumsık+ı: burnu) 8/21
- kıyımşağı (kıyımşak+ı: kuyruk sokumu) 9/4
- süyegi (süyek+i: kemiğı) 9/4

4.17. *L > D* DEĞİŞİMİ: *L* ÜNSÜZÜNÜN *L, M, N, Ñ, Z* VE *J* SEDALI ÜNSÜZLERİNDEN SONRA GELDİĞİNDE *D* OLARAK DEĞİŞMESİ:

- de-gen+der (diyenler) 1/3
- jıl+dar+dın (yılların) 1/4
- söz+der (sözler) 1/10
- kıaywan+dar (hayvanlar) 1/10
- jol+dar+ğa (yollara) 1/17
- sen+der (sizler) 1/28
- söz+di (sözlü) 2/4
- kıoyan+dar (tavşanlar) 3/9
- jür-gen+der+i (yürümeleri) 3/10
- orman+dı (ormanı) 4/2
- tap-kın+dar+ı (buldukları) 5/3
- müşel+der+i (müşelleri) 5/4
- kün+der (günler) 6/3
- köz+der+i (gözleri) 7/12
- izde- (izle-, ara-) 9/26
- adam+dar+ı (adamları) 9/52
- kıawırsın+dı (tüylü) 10/3

4.18. $L > D > T$ DEĞİŞİMİ: L ÜNSÜZÜNÜN SEDASIZ ÜNSÜZLERDEN SONRA GELDİĞİNDE T OLARAK DEĞİŞMESİ:

- esep+ter+i (hesapları) 1/3
- at+tar+ı (adları) 1/4
- Kazak+tar (Kazaklar) 1/8
- uyıkta- (uyukla-) 1/31
- biyik+tık (yükseklik) 1/38
- kulak+tı (kulaklı) 2/10
- jok+tık (yokluk) 3/3
- kıyırık+tar+ı (kuyrukları) 3/13
- butak+tar+ı (budakları) 4/3
- iste- (işle-) 4/6
- balşık+tar (balçıklar) 4/13
- kus+tar (kuşlar) 4/21
- katınas-atın+dar+dın (katılacakların) 5/15
- it+ter (köpekler) 6/33
- tis+ter+i (dişleri) 6/45
- köp+tık+i (çokluğu) 7/19
- äwlet+ter+iñ (evlatların) 7/21
- äwlet+ti (evlatlı) 7/48
- köjek+ter+i (tavşan yavruları) 7/48
- ot+ta- (otla-) 9/3
- salt at+tı (atlı süvari) 9/44
- bas+ta- (başla-) 10/10
- kıyırşık+tar+ı (kuyruk sokumları) 10/20
- jawız+dık (canilik, gaddarlık) 10/23
- jawız+dar (caniler, gaddarlar) 10/34
- kal-ğan+dar+ı (kalanları) 10/36

4.19. $N > D$ DEĞİŞİMİ: N ÜNSÜZÜNÜN $L, M, N, \tilde{N}, R, W, Y, Z, J$ SEDALI ÜNSÜZLERİNDEN SONRA GELDİĞİNDE D OLARAK DEĞİŞMESİ:

a) $-nı, -ni$ yükleme hali ekinde:

- yıl+dar+dı (yılları) 1/7
- awır+dı (ağır+ı) 1/17
- süt+im+di (sütümü) 1/22
- jün+im+di (yünümü) 1/25
- köbi+ñ+di (çoğunu) 1/27
- kün+di (güneşi) 1/36
- koyan+dı (tavşanı) 3/8
- kıyırığ+ım+dı (kuyruğumu) 3/12
- orman'+dı (ormanı) 4/2
- r+dı (r'yi) 4/17
- haywanat+tar+dı (hayvanları) 5/5
- tuğım+ıñ+dı (neslini) 5/29
- tışkan+dı (fareyi) 5/31
- bay+dıñ (zenginin) 6/2
- it+ter+di (köpekleri) 6/31
- özen+di (nehri) 7/14
- o+lar+dı (onları) 7/28
- äwlet+iñiz+di (sülalenizi) 7/30
- kuwlığ+ımız+dı (kurnazlığımızı) 7/39
- ögiz+di (öküzü) 8/4
- köl+di (gölü) 8/16
- jawırın+dı (kemiğini) 9/51
- eşki+ler+di (keçileri) 10/9
- kır-uw+dı (mahvetmeyi) 10/11
- okı-ğan+ı+ñ+dı (okuduğunu) 10/24
- kaskır+dı (kurdu) 10/27
- üy+di (evi) 10/30
- ul+ıtın+dı (ulumayı) 10/37

b) –niñ, -niñ ilgi hali ekinde:

- jıl+dar+dıñ (yılların) 1/4
- sender+dıñ (sizlerin) 1/27
- mal+dıñ (hayvanın) 2/1
- koyan+dar+dıñ (tavşanların) 3/9
- de-w+dıñ (demenin) 4/17
- haywanat+tar+dıñ (hayvanların) 5/6
- katınas-atın+dar+dıñ (katılacakların) 5/15
- kün+der+dıñ (günlerin) 6/3
- it+ter+dıñ (köpeklerin) 6/37
- öt-üw+dıñ (geçmenin) 7/9
- siz+dıñ (sizin) 7/14
- äwlet+iñiz+dıñ (sülalenizin) 7/19
- biz+dıñ (bizim) 7/20
- o+lar+dıñ (onların) 7/43
- ögiz+dıñ (öküzün) 8/12
- şal+dıñ (ihtiyarın) 8/19
- kedey+dıñ (fakirin) 9/12
- üy+dıñ (evin) 10/32

4.20. $N > D > T$ DEĞİŞİMİ: KAZAK TÜRKÇESİNDEKİ N 'NİN SEDASIZ ÜNSÜZLERDEN SONRA GELDİĞİNDE SEDASIZLAŞARAK T OLMASI:

a) –nı, -ni yükleme hali ekinde:

- kulaq+tı (kulağı) 2/10
- sebep+ti (sebebi) 3/3
- mısıq+tı (kediyi) 5/18
- bir+inşi+lik+ti (birinciliği) 5/25
- jüzik+ti (yüzüğü) 6/5
- it+ti (iti) 6/32
- tas+tı (taşı) 6/38

- şöp+ti (çimeni) 7/6
- balıķ+tı (balığı) 8/17
- jaķ+tı (tarafı) 8/29
- kitap+tı (kitabı) 10/24
- jemtik+ti (yemi) 10/35

b) –niñ, -niñ ilgi hali ekinde:

- Kazak+tıñ (Kazak'ın) 1/1
- ağaş+tıñ (ağacın) 3/8
- kökek+tıñ (guguk kuşunun) 4/5
- kus+tıñ (kuşun) 4/9
- mısıķ+tıñ (kedinin) 6/10
- it+tıñ (köpeğin) 6/30
- süyek+tıñ (kemiğin) 9/49

4.21. $M > B$ DEĞİŞİMİ: KAZAK TÜRKÇESİNDEKİ M 'NİN SEDALI ÜNSÜZLERDEN SONRA GELDİĞİNDE B OLARAK DEĞİŞMESİ:

- ön-bes (üremez) 1/36
- tūs körip tursıñ ba? (düş mü görüyorsun?) 5/23
- ayt-ba (söyleme) 7/36
- şoñ ba? (büyük mü?) 8/37
- ilin-be (ilişme) 8/22
- ған-ba (kanma) 9/36
- erinbeseñ (üşenmezsen) 10/24
- körin-be-ydi (görünmüyor) 10/31

4.22. $M > B > P$ DEĞİŞİMİ: KAZAK TÜRKÇESİNDEKİ M 'NİN SEDASIZ ÜNSÜZLERDEN SONRA GELDİĞİNDE P OLARAK DEĞİŞMESİ:

- ket-pe-se (gitmese) 3/7
- kelis-pe (anlaşma) 4/10

- küt-pe (bekleme) **4/11**
- tañ at-pa (tanyeri ağarma) **5/13**
- oyat-pa (uyandırma) **5/18**
- tart-pak (çekmek) **6/30**
- ras pa? (gerçek mi?) **7/15**
- jet-pe (yetme) **7/19**
- alıs pa? (uzak mı?) **8/8**
- tūs-pe (inme) **8/22**
- şık-pa (çıkma) **8/35**
- bat-pa (batma) **10/33**

BEŞİNCİ BÖLÜM

5. DİZİN SÖZLÜK

A, a

a: ey, ah, ha

9/23

abalap-: kızarak havlamak

1/29

adam: insan, kişi

1/11, 1/22, 10/5, 9/52, 1/13, 1/15, 1/8

adamzat: insanlık, insanoğlu

5/4

ağa: ağabey, büyük kardeş

5/13, 9/14, 9/29

ağa: ağa

1/11, 1/14

ağaç: ağaç

3/8, 3/8, 4/3

ağay: birader, yaşça büyük kimse, kardeş

5/10, 8/2, 4/9

aķırı: artık, nihayet

10/28, 6/19, 6/24

aķıyık: karatalgillerden yırtıcı, evik bir kuş

9/37

aķsaķal: aksakal

10/22

aķsa- : aksamak, topallamak

10/5

aķsit- : ağız açıldığında bembeyaz görünmek

6/45

al: fakat, -ise

4/15

al- : almak, (6) kaldırmak, (5) tutmak, (11) elde etmek

1/25, 1/26, 10/13, 10/6, 8/18, 8/35, 9/42, 9/38, 10/24, 3/4, 6/36, 5/34

al- : yardımcı fiil

1/17, 3/11, 4/4, 4/17, 5/31, 5/32, 6/13, 6/15, 6/17, 6/24, 6/31, 6/41, 6/42, 7/9, 8/6, 8/31, 8/31, 8/32, 8/34, 9/24, 9/43, 9/53, 13/4

ala: eksik, yarım yamalak, (2) birliksiz

10/21, 7/45, 8/34, 9/51

alaķtat- : ne yapacağını bilmeden şaşkın şaşkın etrafa bakmak

7/12

alañda- : kaygılanmak, kuşkulanmak, endişelenmek

6/11, 6/27

alañ- eleñ: merak ve endişe

5/17

alayda: lakin, fakat, ama

6/23, 6/41

alda: önde, önünde

8/13, 8/11, 6/8

aldımen: öncelikle

7/30

ald: ön, karşı

8/5, 8/6

alıp jür- : taşımak

6/6, 6/15

alıp tasta- : götürmek

9/42

alıs: uzak

1/17, 8/8, 1/12

alıs-jakın: yakın uzak

6/40

altın: altın, sarı renk

10/14, 10/3, 6/42, 6/43, 6/5

ana: ana, esas

6/5, 7/31

anda: orada, oraya

8/9

añ: av, hayvan

10/6

añd- : izlemek, gözetmek

3/5

apar- : götürmek

10/29, 6/6

aral- : gezmek

6/40

aram: berbat, mundar

9/46

arıl- : kurtulmak, tahliye edilmek

9/42, 9/43

arқан: urgan

1/13

arқанjip : urgan ip

1/26

arpa: arpa

1/15, 1/18

arıs: iskelet

10/34

artı: ardı, arkası

3/5, 8/6

asa- : tıkmak

1/16

asır sal- : boğuşmak

7/5

asır- : aşırnak, geçirmek

7/40

aspan: gökyüzü

9/37

ast: alt, aşağı

4/15

aş bol- : acıkmak

1/18

aşuwan- : hiddetlenmek

5/28, 6/30

at: ad

9/17

atan- : bahsedilmek, ismi çağrılmak

10/11

ata: baba, dede, ata

10/19, 10/16

ata- : adlandırmak, atamak, ad koymak

4/19

at: ad

1/4, 1/5

at: at

9/52, 10/3

atıl- : fırlamak

5/29

attan- : yönelmek, yola çıkmak, gitmek

6/39

attandır- : göndermek

6/38

aw- : yan yatmak

10/36

awıl: köy, memleket

9/52, 6/30, 6/5, 9/50

awır: ağır

1/17

awız: ağız

6/17, 6/21, 3/7, 6/35, 7/4

ayakta- : bitirmek, tamamlanmak

5/24

ayda- : kovalamak, sürmek

8/15, 8/6, 8/11, 8/13

aydın: berrak

9/35

ayğay: ıǵlık, feryat

10/15

ayğay sal- : haykırmak

10/4

ayırbasta- : değişmek, değiştirmek, bir şey alıp bir şey vermek

3/14

ayla: hile

7/12

ay: ay

1/17

aynal- : dolanmak, dönme, uçmak

9/38

ayt- : Söylemek, demek

1/8, 1/11, 1/15, 1/22, 1/24, 1/27, 1/30, 1/32, 1/35, 1/36, 2/5, 4/17, 6/24, 7/36,
8/8, 8/10, 8/11, 8/12, 8/13, 8/14, 8/33, 9/8, 9/11, 9/14, 9/21, 9/27, 9/29, 9/32, 9/34,
9/56

aytı- : atışmak, müzakere etmek

2/4

azamat: vatandaş

8/24

Ä, ä

ädeyi: kasti, bilerek

9/27, 9/43

ägär: eğer

3/6

äjeı: nine

7/14, 7/15

äke- : getirmek

9/35

äket- : götürmek, alıp götürmek

9/37

älden: şimdiden, şu andan, bugünden

3/7

älgı: deminki, önceki

5/31, 6/3, 6/32, 6/34, 6/37, 6/41, 7/44, 8/12,
8/8

äli: daha, hala, henüz

5/23, 7/44

är: her

1/4

ärbirew: herhangi bir, herhangi kimse

7/38

ärdayım: her daim, her zaman, daima

3/5

äri: biraz öte

9/43

ärқаған: her zaman, daima

3/2

ätteñ: keşke

7/7

äweli: ilk, evvel

1/5, 3/2, 4/6

äwlet: evlat, sülale, hanedan

7/41, 7/16, 7/26, 7/14, 7/30, 7/19, 7/20, 7/32, 7/35, 7/21, 7/48

äytew: nasılsa

7/42

äzer: güç bela, zorla

9/45

B, b

ba: soru edatı

5/23, 8/36, 8/37

baķır- : baķırmak

10/18, 10/4, 10/14

baķtaşı: çoban

1/29

bala: çocuk

10/10, 10/26, 10/25, 10/8, 8/35, 9/54, 9/2, 8/37, 9/22, 9/25, 9/30, 9/35, 9/16, 9/56, 7/23

balapan: cıvcıv

4/21

balıķ: balık

8/16, 8/17

balşıķ: balçık

4/13

bar: var

1/4, 7/4

bar: gitmek, varmak

1/17, 5/14, 9/26, 5/22, 5/10, 5/12, 5/18, 6/20, 6/40, 8/23, 10/13, 10/26, 10/5, 6/2, 8/9, 8/2, 8/3, 8/32, 9/12, 9/14, 9/20, 9/24, 9/8, 10/7, 3/6, 5/30, 8/11, 8/19, 8/35, 1/31, 9/31

barıs: pars (hayvan)

1/6

barıs: yön, tutulan yol

5/19

barlığı: hepsi, tümü

5/6, 7/49, 6/37, 6/40

barşa: hep, tüm, bütün

1/28

bas- : basmak

4/21, 6/38, 6/39, 10/15

bas: baş, başlangıç

1/2, 1/20, 1/37, 1/42, 10/36, 8/10, 1/41, 9/15, 9/4, 8/29, 9/34, 9/13, 9/16, 9/22, 9/25

başka: başka

3/6, 4/21, 6/30, 6/33

bas sal- : kavramak, saldırmak

5/30, 5/33

basta- : başlamak

10/10, 10/17, 10/26, 6/7, 10/32

bat- : batmak

10/33

bay: zengin

6/3, 6/30, 6/36, 6/2, 6/43

bayağı: çok önceki

8/14, 8/30, 8/7

bayaw: ağır, yavaş

7/10

bayka- : (1) gözlem, (2) muayene, (3) gözlemek,
(4) fark etmek, (5) dikkat etmek, (6) kontrol etmek

9/20

baylam: karar

5/16

baylanıstır- : irtibatlandırmak

4/12

bäri: hepsi, tamamı

1/39, 4/9, 1/42

bäybişe: hanım (yaşı ilerlemiş kadınlara ithafen)

9/54

bäyge: koşu

9/52

bäyterek: kavak ağacı, çınar

9/39, 9/38

bek: pek, çok, daha

3/4

bel: bel, dağın sırtı

2/9, 9/7, 9/10, 9/28, 8/12, 10/21, 9/4

belgile- : belirlemek

5/4

ber- : vermek

1/42, 9/54, 4/9, 5/25, 6/12, 6/17, 6/18, 6/15, 10/25, 6/19, 7/40

ber- : yardımcı fiil

1/9, 1/20, 1/29, 4/10, 10/16

beri: beri, geri

10/37, 3/14, 9/43

berik: sağlam, sabit, daimi

4/6

besik: beşik

8/35

betegeli: otlı, otlı olan yer

2/9

beti: üzeri, yüzey

7/30, 10/34, 7/11, 7/17, 7/36

betsiz: yüzüz

5/29

beywaz: ahırsız

6/33

bil- : bilmek

10/24, 5/11, 7/27, 1/35, 8/18, 7/8

biletin: farkında olmak

1/8, 6/11

bir: bir, tek

10/2, 10/20, 10/21, 10/22, 10/25, 10/5, 10/6, 2/2, 3/5, 4/2, 4/5, 5/4, 6/2, 6/35, 6/8, 7/10, 7/12, 7/24, 7/34, 7/39, 7/5, 8/15, 8/16, 8/17, 8/18, 8/21, 8/26, 8/29, 8/3, 8/31, 8/32, 8/34, 8/35, 8/6, 9/17, 9/18, 9/2, 9/25, 9/37, 9/38, 9/39, 9/40, 9/42, 9/5, 9/50, 9/51, 9/54, 9/55, 9/9

birak: ama, fakat, lakin, ancak

5/31, 10/33, 5/14, 7/27, 7/42, 7/48, 7/8

birazdan soñ: bir süre sonra

1/40

birbiri: birbirini

7/12

birewi: her biri, birisi, biri

10/34, 7/27, 8/4, 8/5, 8/6

birig- : birleşmek, el ele vermek

4/6

birin-biri: birbirini, birinden biri

6/43

biri: biri, birisi

6/3

birinşi: birinci

5/20, 5/25, 10/30

birlikte: birlikte

5/10

birneçe: birkaç, bir hayli

10/28

bir türlü: acayip

1/35

bit- : bitmek, yetişmek, büyümek

2/3, 2/8, 2/10, 2/5, 2/6, 2/7, 2/8, 2/9

bitir- : bitirmek

8/21, 10/13

biyiktik : yükseklik, boy

1/38

biz: biz

6/33, 7/32, 7/41, 10/9

bizdiñ: bizim

7/20, 7/23

bol- : olmak, bulunmak

1/4, 10/13, 10/27, 6/10, 6/26, 6/9, 7/18, 7/35, 7/48, 8/31, 1/14, 2/4, 1/33, 1/34, 4/16, 4/19, 5/33, 9/19, 9/7, 1/18, 1/16, 7/2, 7/32, 8/33, 1/42, 3/10, 3/11, 3/14, 3/15, 3/9, 4/9, 5/20, 6/30, 7/3, 7/39, 7/47, 7/49, 8/3, 10/17, 10/18, 10/3, 5/34, 5/5, 9/3, 9/49, 9/50, 7/44, 7/20, 1/24, 1/27, 1/30, 4/3, 6/14, 1/12, 1/13, 1/18, 1/19, 1/34, 10/14, 7/21, 1/37, 7/28, 7/41, 1/20, 1/11, 7/37

boy: boy, hat (2)

1/43, 7/5

boyınşa: göre, zarfında, üzerinde

1/10

böl- : ayırmak, bölmek, paylaşmak

5/3

bul: bu

1/36, 5/5, 7/16, 7/28, 7/4, 7/42, 7/48, 8/4, 9/45

burın: önce

1/37, 1/39, 1/42

burıngı: evvelki, önceki

6/2, 8/2, 1/1, 1/10

butağ: budak, dal

4/14, 4/3, 4/12

bügin: bugün

9/7, 4/19, 5/32, 6/41

bükil: bütün

5/6

bürkit: kartal, kaya kartalı

8/17, 8/18, 8/21, 8/37, 9/37, 9/38

bütün: bütün, tam

8/16

büyir: böğür

9/12, 9/1

D, d

da: bile, dahi, hatta

1/35, 10/7, 4/20, 4/8

dala: bozkır, kır

8/29

damıl: huzur

9/17

dawlas- : tartışmak, yarışmak, çekişmek

1/11

dawıs: ses

4/16

däl: tam, doğru, net

8/21, 8/25, 8/26

däri: ilaç

10/27, 10/28

de: bile, dahi, hatta

1/20, 1/39, 1/41, 10/18, 10/35, 10/4, 4/20, 5/30,
6/32, 6/35, 6/43, 7/32, 9/13

demek: ama, demek

10/9

de- : demek

1/18, 1/21, 1/23, 1/32, 1/33, 1/34, 1/39, 10/10, 10/15, 10/16, 10/25, 10/35,
10/37, 3/12, 4/10, 4/15, 4/19, 4/4, 4/9, 5/22, 5/29, 6/34, 6/45, 7/35, 7/40, 7/8, 8/13,
8/24, 8/4, 8/8, 9/13, 9/19, 9/20, 9/23, 9/8, 5/12, 5/14, 9/14, 9/27, 9/32, 9/43, 1/14, 1/34,
1/37, 10/7, 4/18, 4/7, 5/26, 5/27, 6/13, 6/14, 6/18, 6/21, 6/22, 6/23, 6/28, 6/29, 6/32,
6/36, 6/7, 7/15, 7/18, 7/20, 7/22, 7/24, 7/25, 7/27, 7/29, 7/33, 7/42, 8/29, 9/21, 8/11,
8/13, 8/37, 8/9, 10/2, 4/20, 5/16, 5/7, 5/8, 6/15, 10/2, 9/2, 1/3, 4/17, 7/28, 1/43, 2/4,
4/17, 5/16

des- : seslendirmek

10/17

deyin: değin, dek, kadar

4/19, 5/32, 6/42, 7/31

doñız: domuz

1/7

dos: arkadaş, dost

5/2, 5/9

duşpan: düşman

1/29, 10/25

E, e

edi: -idi ek fiili

1/24, 1/28, 1/31, 10/23, 2/4, 3/10, 3/2, 3/7,

7/44, 9/13

edirey- : dik dik bakmak

5/28

egedi

1/22

eger: eğer

7/16, 7/23

egin: ekin

1/22

eken: -imiş, -idi

1/43, 10/11, 10/14, 10/16, 10/4, 10/7, 3/15, 5/3, 5/6, 6/2, 6/3, 6/45, 6/9, 7/2,
8/2, 8/27, 8/29, 8/3, 8/30, 8/33, 8/36, 8/4, 9/23, 9/3, 9/39, 9/5, 6/10, 7/27

ekewi: iki tanesi

3/13

ekewleriñ: ikiniz

6/5

ekewmiz: ikimiz

4/6

eki: iki

1/4, 10/6, 5/19, 7/17, 7/36, 7/37, 7/38, 7/40,
7/42, 7/45, 7/46, 7/48, 7/5, 7/8, 8/29

ekinşi: ikinci

1/6, 10/31

eki-üş: iki üç

9/48

ek- : ekmek

1/22

el: el, memleket, halk

2/10, 7/4, 9/49

emes: değil

6/10, 6/44

endeşe: öyleyse, demek ki

7/2, 9/31

endi: şimdi, halen

5/21, 6/22, 7/24, 9/24

er: er, erkek, kahraman, cesur

2/9

erekşe: bilhassa, özellikle

6/35

erin- : erinmek, üşenmek

10/24

erte: erken

1/30, 4/4, 5/2, 7/2, 9/31

ertede : eskiden, eskide, evvelde

10/2, 4/2, 5/2, 7/5

ertek: halk hikâyesi

7/4

ertemen: sabahleyin

8/27, 8/6

erteñ: yarın

5/10, 5/6

erterek: erkence

5/11, 8/9

ertes: ertesi

5/17

es- : kıvrırmak

1/13

esep: hesap

1/3

esik: eşik, giriş

4/1

esit- : duymak

7/11, 7/44

eşki: keçi

10/18, 10/4, 8/18, 8/19, 10/33, 10/30, 10/31, 10/29, 10/9, 10/12, 10/13, 10/20,
10/3, 10/6

eşkanday: hiçbir

6/41, 7/9

eşnärse: hiçbir şey

1/36

et: et

8/29

etek: etek

10/20

et- : etmek, yapmak

1/12, 1/19, 10/34, 7/11, 7/36

Ey

6/12

G, g / Ğ, ğ

göp

10/16

ğayıp bol- : kaybolmak

6/26

ğoy: ya, ki

10/10, 7/15

H, h

häm: ve

1/7

habar: haber

1/32, 1/42

habar ber- : haber vermek

1/29, 10/16

Halıq: özel isim

10/16, 10/19, 10/2, 10/8

haywan: hayvan

1/10, 1/5, 5/6, 5/5

I, ı / İ, i

ıñğaysız: elverişsiz, uygunsuz

3/10

ırılđa- : hırlamak, hırıldamak

6/1, 10/32, 6/45

ile- : yoğurmak, karıştırmak

9/53

ilin- : ilişmek

8/22, 7/39

il- : kapmak, yakalamak

9/37

in: in

3/6, 3/6

irge: evin duvarı

10/32

iste- : işlemek, yapmak

1/23, 1/25, 1/26, 4/6

iş- : içmek

1/13, 1/22, 1/19, 8/16, 8/28

iş: iç

9/12, 9/20, 2/10, 3/8

İş-tıs: iç dış

4/13

it: köpek

1/27, 1/7, 6/1, 6/11, 6/18, 6/2, 6/20, 6/23, 6/25, 6/28, 6/3, 6/44, 6/6, 6/3, 6/19, 6/34, 6/42, 6/43, 6/33, 6/31, 6/37, 6/32, 6/33, 6/37, 6/41, 6/42, 6/30

iye: sahip

1/29

iye bol- : sahip olmak

5/32

izde- : aramak, bulmaya çalışmak, araştırmak

6/23, 6/23, 9/26, 9/23, 6/38, 6/39, 9/44

iz: iz

3/3

J, j

jabığı: ilkbaharda kırılan tüy

1/25, 2/7

jab- : kapatmak, örtmek

1/24

jabıla: birlikte

9/52

jabıs- : yapışmak

8/20

jağa: yaka, kıyı

7/6, 7/39, 7/40, 7/42, 7/24, 7/33

jağday: durum, hal

6/24

jağı: kenar

3/6

jaķ: taraf, yan, yön

8/29, 8/31, 8/32, 10/36

jaķın: yakın

1/12

jaķsı: iyi

2/4

jaķız: yalnız, sadece

10/3, 5/14, 5/18, 8/3, 9/3

jalmañ: sürekli, aralıksız, durmadan

2/10

jan: yan

9/8

jan-jaķtan: her taraftan, her yerden

6/38

japa: tezek

9/19, 9/7

jarım: yarım

6/8

jas: yaş

4/12, 1/9

jas: genç

6/3

jas- : yapmak, üretmek

4/14, 10/27, 10/28

jasır- : saklamak, gizlemek

3/3

jat- : yatmak

1/33, 9/40, 8/16, 8/28

jat- : yardımcı fiil

3/11, 8/6, 8/32, 9/8, 9/20, 9/25

jatır: yardımcı fiil

8/30, 8/33, 9/12

jawır: çok binme neticesinde hayvan sırtında oluşan yara

9/49

jawırın: kürek kemiği

9/51

jawız: cani

10/27, 10/33

jawızdık: zalimlik, alçaklık

10/23

jayıl- : otlamak, yayılmak

2/2, 9/50, 9/51

jayılım: mera, otlak

9/5

jaykal- : sallanmak

7/6

jayla- : kaplamak, yok etmek

9/50

jazalan- : cezalanmak

6/25

jazı: ova, yazı

9/49

jäne: ve

10/3

jemtik: yırtıcı hayvan yemi

10/29, 10/34, 10/35

je- : yemek

1/28, 2/7, 2/9, 5/3, 5/31, 5/34, 8/21, 8/30, 5/13, 10/19, 5/1, 7/7

jer: yer

3/10, 3/13, 6/41, 9/23, 2/3, 8/22, 8/28, 9/46

jetekte- : sürümek, sürüklemek

8/4

jetele- : yanında yürütmek

8/10

jetel- : koymak

8/5

jet- : yetişmek, erişmek, ulaşmak

5/18, 9/15, 9/33, 9/55, 9/1, 8/9, 9/55, 7/19, 7/42

jetim: yetim

4/21

jetkisiz: erişilmez, ulaşılmaz

7/16

Jıl: yıl

1/10, 1/14, 1/2, 1/20, 1/37, 1/4, 1/42, 1/5, 5/16, 5/20, 5/31, 5/4, 1/3, 9/48, 4/17,
1/7, 1/4, 5/4, 1/8

jılan: yılan

1/6

jıldam: derhal, hızlı, çabuk

8/11, 8/13, 8/15

jılkı: at

1/11, 1/7, 2/2, 2/9

jiber- : göndermek

10/15, 9/45

jinal- : birikmek, üşüşmek

10/34

jina- : derlemek

10/20, 5/5, 6/31, 7/32

jip: ip

1/13

jiyl- : üşüşmek

1/36

joğalt- : kaybetmek

6/12, 6/29, 6/7, 6/44

jok: yok

1/14, 3/2, 4/20, 4/8, 6/35, 6/9, 3/3

jol: yol

6/6, 9/14, 1/17, 1/20, 6/8, 5/19

jolawşı: yolcu

9/10, 9/15, 9/27, 9/32, 9/9, 9/25, 9/9

jolık- : yüz yüze görüşmek, buluşmak, uğramak

9/27, 8/7, 8/6

jorgala- : emeklemek

1/40

jönel- : yönelmek

9/52

jöninde: üzerine, hakkında, hususunda

7/4

julq- : hırpalamak, çekmek, silkmek

7/46

Jumirtqa: yumurta

4/20

jumis: iş

1/15, 1/30, 1/32, 6/4

jurt: yurt, halk

4/18

jusan: pelin otu

1/18, 1/19

jün: yün

2/7, 2/9, 1/25

jür- : yürümek

6/15, 6/6, 9/23, 3/5, 7/5, 8/12, 9/15, 9/18, 9/28, 9/9, 5/3, 1/20, 3/3, 9/5, 3/10,
6/7

jür- : yardımcı fiil

7/4, 9/38, 9/53, 10/21

jürgiz- : yürütmek, sürmek

5/5

jürgizil- : yürütölmek

5/7

jüz: yüz (sayı)

8/27, 8/30

jüz- : yüzmek

7/8

jüzik: yüzük

6/44, 6/21, 6/11, 6/12, 6/14, 6/17, 6/19, 6/24, 6/29, 6/42, 6/5, 6/6, 6/7

K, k

käri: yaşlı

6/3, 6/37

kedey: fakir, fukara

10/2, 10/21, 10/11, 10/25, 10/6, 9/2

keket- : alay etmek, alaya almak

4/18

kel- : gelmek

10/16, 8/12, 8/15, 8/33, 8/6, 10/22, 10/31, 10/34, 6/8, 6/27, 6/32, 6/37, 6/6, 7/30, 10/21, 10/30, 10/32, 10/6, 5/17, 5/19, 8/15, 8/18, 8/26, 8/34, 9/29, 9/37

kel- : yardımcı fiil

7/11, 7/32, 7/36, 9/18

kelek: kelek

4/18

kelis- : anlařmak

4/10

kelse

7/23

keltir- : getirmek

3/4

kempir: nine, kocakarı

8/32, 8/34, 8/33, 10/8, 9/43, 9/41

kenje: evin en küçük çocuğu

9/31, 9/18, 9/4, 9/6, 9/33, 9/11

keñes- : istişare etmek

2/3

keñes: istişare, söyleři, sohbet

2/1

kerek: gerek, lazım

4/15, 4/17, 4/4, 4/8, 5/6

kerwen: kervan

8/26, 8/27

keş: akşam, geç

1/33, 10/12

keşke: akşamleyin

9/9

ket- : gitmek

3/7, 8/32, 9/24, 10/6, 9/14, 10/13, 10/20, 10/7, 6/29, 8/17, 8/22

ket- : yardımcı fiil

3/8, 5/16, 6/21, 6/35, 8/22, 7/35, 9/41, 8/18, 9/42

ketir- : defetmek, gidermek, kaçırmak

4/5

keyin: bilahare, sonra

4/6, 7/48, 9/24, 9/48

keyingi: sonraki

4/16

kez kel- : rast gelmek

1/19, 4/20

kez: zaman, süre, vakit

10/4, 5/4, 6/9, 7/42

kezdes- : buluşmak, karşılaşmak

6/43

kim: kim

1/37, 1/39, 9/56

kimniñ: kimin

7/26

kir- : girmek

3/6, 3/8, 6/26, 8/24, 10/33

kiris- : girişmek

4/11

kisi: adam, kişi, insan

1/30, 8/10, 8/12, 8/13, 8/14, 8/2, 8/27, 8/30,

8/6, 8/8, 9/45, 8/7, 2/3, 8/15, 1/8

kişkene: küçük, ufak

4/13, 8/36

kitap: kitap

10/25, 10/26, 10/24

kiyiz: keçe

1/25

köbey- : çoğalmak

5/16

köbi: çoğu, çoğunlukla

1/27

köde: kuru ot, yulaf

1/18

köjek: tavşan yavrusu

7/48

kökpeñbek: açık yeşil-mavi

7/6

kökek: guguk kuşu

4/1, 4/19, 4/2, 4/4, 4/7, 4/11, 4/15, 4/19

köl: göl

8/8, 8/9, 8/15, 9/35, 9/46, 9/26, 8/16, 8/16, 9/36

köleñkele- : gölgelenmek

9/40

kömek: yardım, destek

4/11

kömektes- : yardım etmek

4/10

kön- : ikna olmak, kabul, etmek

3/13

köñil: gönül

10/24

köp: çok, topluluk

1/32, 1/36, 4/9, 6/44, 7/19, 7/20, 7/21, 7/27, 7/41, 7/48

köpir: köprü

6/9, 7/17, 7/37, 7/38

kör- : görmek

3/9, 5/33, 1/12, 1/39, 7/26, 6/23, 6/27, 7/11, 1/42, 5/23, 6/43, 7/6, 7/22, 1/37

körin- : görünmek

1/29, 10/31

körşi: komşu

4/5, 4/5

köter- : kaldırmak

1/16, 1/17

köz: göz

7/12, 9/45, 7/19, 8/24, 9/42, 9/41, 8/25, 8/23, 8/24, 9/40

köz alma- : göz almamak

10/26

küder: ümit, umut

10/33

küdikten- : huylanmak, işkillenmek, şüphelenmek

9/13

kül- : gülmek

5/24

kün: gün, güneş

9/18, 9/19, 9/45, 9/7, 9/9, 10/5, 6/3, 1/36, 1/41, 10/21, 10/30, 10/31, 10/32, 2/2, 3/5, 4/19, 4/5, 5/32, 5/7, 6/41, 8/3, 9/5, 9/50, 10/5, 10/17, 10/26

kün bat- : güneş batmak, akşam olmak

8/14

künde: her gün

10/19, 4/4

künelt- : yaşamak

4/3

küngeyli: güneşli

2/7

kün uyasına kir- : akşam olmak, güneş batmak

9/33

küres- : kavga etmek, mücadele etmek

10/23

küş: güç

1/12

küt- : beklemek

4/11

küyin- : kederlenmek, üzülmek

10/8

K, k

ķabırķa: duvar, bir şeyin yan tarafı

4/12

ķabıs- : karnı sırtına yapışmak

9/12, 9/20

ķaķılez: ķevik, kıvrak

5/8

ķak- : ķakmak, vurmak, ķırpmaq

10/14, 10/15

ķakpa: kapı

4/14

ķaksa- : ķok konuşmak, başının etini yemek

4/9

ķakřay-ķakřay: gıcirtılı

4/16

ķal- : kalmak

1/43, 1/1, 1/10, 1/43, 7/3, 7/44, 8/29, 10/36, 1/31, 1/32, 10/10, 7/47, 8/9, 5/8, 5/25, 5/8, 7/17, 9/14,

ķal- : yardımcı fiil

3/15, 5/16, 5/27, 6/43, 7/7, 7/24, 7/37, 7/44, 9/6, 9/14, 9/36, 9/55

ķala: kasaba

6/40

ķalay: nasıl

6/33, 7/19

ķalayřa: nasıl, nasılsa, niķin

7/1, 7/21, 7/3

kalın: gür, kalın, sık, çok, bol

2/5

kalk- : kalkmak, su yüzünde durmak

7/17, 7/30

kam: endişe, evham, kaygı

5/13

kamaw: abluka, göz hapsi, hapis

10/12

kama- : kapatmak

10/30

kamşıla- : kamçılarlamak

9/32

kan: kan

8/3

kana: sadece

5/24

kan- : kanmak, susuzluğunu gidermek

9/24, 9/36

kanat: kanat

10/14

kanday: hangi, nasıl, ne kadar

2/3

kaşa: ne kadar

6/23

kapal: hayvanın böğrü

8/31, 8/32

kañğı: karanlık

8/26

ka- : bakmak, gözlemek, gözetmek

1/37, 1/38, 6/16, 6/36, 6/44, 7/12, 8/29, 9/42, 9/43, 9/45

karas- : bakışmak

1/40

Karatas: bir yer adı

2/7

karay- : kararmak

10/12

karlıg- : sesi kısılmak

4/16

karşı: karşı

7/39, 7/6

kartay- : yaşlanmak, ihtiyarlamak

6/35

kas: düşmanlık eden, düşmanca davranan kimse

10/9

kasında: yanında

5/17

kaskünem: bedhah, kötü niyetli

10/7

kaskır: kurt

1/28, 10/1, 10/10, 10/9, 3/4, 3/5, 10/27, 10/11, 10/16, 10/19, 10/30, 10/32, 10/37, 3/2

kaşan: ne zaman

5/22, 5/24

kaş- : kaçmak

6/29

kaşa jönel- : kaçmaya yönelmek

10/36

katar: dizi, sıra

7/17, 7/33, 7/36, 7/37, 7/38, 7/39

katınas- : ilişkide bulunmak, irtibat kurmak, katılmak

5/15

katıs- : katılmak, iştirak etmek

5/6

kattı: çok, pek, fazla

3/4, 7/15

ķattılıķ: saēlamlık

5/11

ķaw- : kopmak

10/35

ķawırsın: kuş tüyü

10/3

ķawķar: güç, kuvvet, hal

4/8

ķawza- : ön ayak olmak (1)

yardım etmek, destek olmak (2)

bakmak, gütmek, otlatmak (3)

9/32

ķay: hangi

1/8

ķayda: nerede

6/28, 8/18

ķaydan: nereden

7/41

ķaynat- : kaynatmak

10/28

ķaysı: hangi

2/3

ķayt- : d6nmek, geri g6nmek

5/21, 6/25, 6/27, 5/14, 10/19, 6/32, 6/22

ķayt- : ne yapmak, ne etmek

6/22, 7/28

ķaytar- : sűrűnűn y6nűnű deęiřtirmek, gűtmek

8/19, 8/20

ķaz- : kazmak

10/32

ķazak : Kazak

1/24, 1/8, 1/1, 1/3

ķazir: şimdi, hali hazırda

6/43, 7/3

ķaz-ķatar: sıra sıra, dizi dizi

7/17

ķıl- : yapmak

3/13, 1/15, 9/54, 10/20

ķıl: kıl

1/13

ķılķındır- : kurutmak, yok etmek

5/30

ķıran: şahin

9/52

ķır- : mahvetmek, yok etmek

10/7, 10/9, 10/11

ķıs- kıstırmak

5/33

ķısķa: kısa

3/15

ķızırma

6/5

ķımılđa- : kımıldamak, kıpırdamak

8/28

ķojayın: ev sahibi

6/14, 6/27, 6/24

ķol: el, kol

5/25, 8/34

ķolına ustat- : eline tutturmak

9/44

ķomaķaylaw: oburca, aç gözlüce

10/34

kon- : konmak, inmek

8/27, 8/18, 8/19, 8/27, 9/38

konağa: akşama doğru, akşamleyin

9/10

kora: ağıl

10/12

koraz: horoz

10/14, 10/17, 10/4, 10/3

korek: yemek, besin

1/19

korı: koru, orman

2/5

korık: otlu-sulak yer , otlak

2/5

kork- : korku, korkmak

10/5, 6/25, 8/20

kosta- : desteklemek, onaylamak

1/39

koy: koyun

1/24, 1/7, 2/2, 2/7

koy- : koymak

10/11

koy- : yardımcı fiil

5/11, 10/29, 6/45, 7/36, 6/29,6/7

koyan: tavşan

1/6, 3/1, 3/11, 7/20, 7/24, 7/34, 7/38, 7/40, 7/42, 7/46, 7/48, 7/5, 7/8, 7/11, 3/9, 7/27, 7/44, 3/11, 3/8, 3/15, 7/1, 7/2, 7/3, 7/45

kul: köle, esir

1/16

kulağ: kulak

2/10, 9/55

kulağı: kulaklı

2/10

kula- : düşmek, yıkmak, devirmek

10/36

kumar: heves, düşkün, müptela

7/7

kur: eli boş

1/43

kurastır: kurmak, birleştirmek

4/14

kur kal- : çok şey kaçırmak

5/8

ķurt- : kurutmak, yok etmek

5/29

ķurtmay: sūt ūrūnleri

1/23, 1/26

ķus: kuş

4/9, 4/21

ķutıl- : kurtulmak

10/25

kuw- : kovmak, kovalamak

8/30, 9/53, 10/15, 10/16

ķuwan- : sevinmek

7/15

ķuwat: gūç, hal

4/8

ķuw: kurumuş, sararmış

2/6

ķuwlıķ: dalavere, kurnazlık

1/35, 7/3

ķuyımşak: kuyruk sokumu

9/4, 9/6, 9/33, 9/18, 9/31

ķuyırşık: kuyruk sokumu

10/20, 10/29

kuyruk: kuyruk

3/14, 3/15, 3/2, 3/9, 7/1, 7/2, 7/3, 3/12, 7/45, 8/14, 3/3, 7/43, 7/49, 7/46, 3/13

L, l

layık: layık, uygun

1/21

M, m

ma: -mI soru edatı

9/13

mağan: bana

1/20, 4/7, 5/16, 6/12, 6/14, 6/17

mağsat: amaç, hedef

7/41

mağtan- : övünmek, büyük konuşmak

7/25

mal: hayvan

1/14, 10/2, 9/2, 9/50, 2/1, 9/51, 10/11

malağay: kulaklı şapka

8/36

malt- : yüzmek
6/9, 6/10

mamık: tüy
4/15

mazahta- : alay etmek
5/23

maza: keyif, huzur
4/5

mä: işte
10/23

mekende- : yerleşmek, iskan etmek
4/2

men: ben, ile
1/11, 1/14, 1/16, 1/24, 1/27, 1/28, 1/30, 1/31,
10/8, 3/1, 4/1, 4/2, 5/13, 5/24, 6/16, 6/23, 6/44,
7/21, 7/48, 9/17

menen: ile
1/14, 1/39

meni: beni
3/12, 5/11, 5/26

meniñ: benim
1/12, 10/23, 4/8, 7/16, 1/22

meşin: maymun

1/7

mezgl: uzunca vakit, zaman, süre

1/34, 3/9

mıhta- : sağlamlaştırmak

4/12

mılja- mıljası şıg- : parçalanmak

5/33

mına: bu

10/23, 6/5, 7/31

mınaday: bunun gibi, buna benzer

7/4

mısalı: mesela, örneğin

1/5

mısıķ: kedi

5/1, 5/13, 5/2, 5/21, 5/26, 5/28, 5/31, 5/32, 5/7, 6/12, 6/14 6/2, 6/3, 6/19, 6/22, 6/29, 6/6, 6/4, 5/18, 6/10, 6/2

min- : binmek

1/41, 8/5, 9/5, 1/12

mine: işte

1/16

mingiz- : bindirmek

9/44

mol: bol

9/24

mölşerli: ölçülü, sayılı

9/23

muķiyat: dikkatle

6/16

munan soñ: bundan sonra

1/41

muni: bunu

3/13, 7/15

murın: burun

10/35

murt: bıyık

5/28

mümkın: mümkün, olabilir

5/16, 7/24

müşel: 12 hayvanlı Türk takvimine göre insan yaşının devreleri

1/3, 1/4, 1/5, 5/4, 5/20

müşelik: üyelik, azalık

5/32

müyizi: boynuz

9/39, 9/39, 8/19

N, n

nas: pis, kirli

2/8, 2/9

nayza: mızrak

2/9

ne: ne

1/19, 1/27, 1/28, 1/35, 7/28, 9/1

nege: neden

10/1, 5/26

nelikten: neden

5/1, 6/1

nemen: neyle

1/24

nemere: torun

7/49

neşe: nice, kaç

1/17

nuw: orman, sazlık, kamışlık

2/5

O, o

oğan: ona

3/4, 9/11

oķ- : okumak

10/24, 10/24

oķıķan: yetiŗmiŗ

8/33

oķŗa: ok gibi

5/29

ol: o

10/22, 10/4, 10/9, 3/9, 4/12, 4/16, 5/14, 6/33,
6/35, 6/4, 7/16, 8/12, 8/27, 9/39

olar: onlar

4/2, 5/3, 6/19, 6/24, 6/39, 6/8, 6/9, 7/10, 7/16, 7/36, 7/7, 7/28, 7/43, 8/2, 6/31

on: on

1/4, 10/2, 5/19, 9/19, 9/7

onan: ondan

1/6

onda: orada, o zaman

9/29

onday: onun gibi

10/13

onı: onu

10/15, 10/29, 4/18, 4/21

oniñ: onun

10/26, 3/6, 6/36

onşa: o kadar

6/10

onşalık: o kadar, pek

7/41

oñay: kolay, hafif

6/36

oñbağan: soysuz

5/29

oñ- : düzelmek, yoluna girmek, olumlu yönde ilerlemek

5/19

oral- : dönmek, geri gelmek

5/21

orasan: muhteşem, çok, pek

9/3

oray: layık, uygun, imkân, fırsat

8/32

orman: orman

4/2, 6/26

orın: yer, mevki

5/17, 5/21

ornına: yerine

4/18

orta: orta

9/7, 9/26, 1/33, 8/2, 9/2

ortalan- : ortalanmak

9/12, 9/20

ortan bel: tam yarısı, ortası

6/19

ortanşı: ortanca

9/30, 9/10, 9/26, 9/29, 9/8, 9/34, 9/19, 9/11, 9/4

osı: bu

7/14, 9/12, 9/17, 9/13, 9/7

osıdan: şimdiden

1/43

osında: burada, buraya

7/23

otur- : oturmak

1/41, 1/32, 8/28, 9/10, 9/28, 9/34, 9/50, 9/6, 9/28

otur- : yardımcı fiil

2/2, 9/13, 9/20

otta- : otlamak

9/6,9/5, 9/3

oy: düşünce, fikir

10/27, 5/8

oyan- : uyanmak

5/13

oyat- : uyandırmak

5/26, 5/11, 5/14, 5/18

oybay: eyvah, aman Allahım

6/21

oyğa bat- : düşünceye dalmak

5/15

oyla- : düşünmek

1/35, 7/13, 7/8, 7/40

oyna- : oynamak

7/5, 5/3

Ö, ö

ögiz: öküz

8/1, 8/36, 8/4, 9/18, 9/23, 9/24, 9/3, 9/35, 9/41, 9/5, 9/7, 9/36, 8/11, 8/13, 8/15, 8/17, 8/21, 8/4, 9/17, 9/26, 9/27, 9/3, 9/35, 9/37, 9/38, 9/45, 8/12, 8/14, 8/21, 9/10, 9/12, 9/13, 9/15, 9/16, 9/19, 9/22, 9/25, 9/28, 9/33, 9/48, 8/3, 9/3

ölekse: leş

9/48

ölgē: ölü

9/46

öltir- : öldürmek

5/30, 10/27, 5/31, 3/7, 3/12, 3/11

ömir sür- : geçirmek, yaşamak, ömür sürmek

10/2

ön- : bitmek, iyi-yaver gitmek

1/36

öris: mera, otlak

9/50, 10/19

örkeş: hörgüç, tümsek

1/41

örle- : yükselmek, tırmanmak, çıkmak

9/17

ös- : büyümek

4/21

öt- : geçiş, geçmek

6/10, 10/35, 5/2, 7/7, 9/8, 6/17, 6/12, 6/16, 7/12, 7/9

öte: çok, gayet, pek

5/2

özara: karşılıklı, kendi aralarında

7/26

özen: nehir

6/9, 7/5, 6/9, 7/16, 7/14, 7/35, 7/37, 6/12, 6/16, 6/17, 6/9, 7/7, 7/9, 6/19, 7/17,
7/23, 7/31, 7/32, 6/39

özge: başka

1/38

özi: kendi

10/7, 10/9, 5/18

özim: kendim

4/20, 9/13

öziniñ: kendinin

1/38

öziñ: kendin

5/11

öziñe: kendine

6/18

P, p / R, r

pa: soru edatı

7/15, 8/8

panala- : sığınmak, barınmak

4/3

parıkta- : farkına varmak, ayırt etmek

6/33

parız: farz

10/23

paydalı: faydalı

1/14

pen: ile

5/2, 6/3

ras: gerçek, doğru, hakikat

7/15, 7/16

renj- : alınmak, darılmak, gücenmek

5/26

S, s

sabaw: dayak

9/44

sağan: sana

3/12, 4/6, 6/15, 6/16, 6/6, 9/21

sağal: sakal

10/13, 10/21, 8/20, 9/40

sağaw: peltek

4/16

sağtan- : saklanmak

6/7

sal- : koymak, inşa etmek, yerleştirmek

4/7, 4/8, 9/32, 4/10, 4/11, 5/30, 5/33, 6/17, 9/46

sal- : yardımcı fiil

5/26, 9/8

saldır- : saldırmak

8/34

salın- : konmak, yapılmak, inşa edilmek

7/37, 7/38

salıstır- : karşılaştırmak

7/26, 7/28

salt attı: atlı süvari

9/44

san: sayı

5/15, 7/16

sana- : saymak

7/39, 7/32, 7/33

sarı: sarı

9/44

saskalakta- : şaşalamak, şaşırmak, şaşakalmak

7/45

saw: sağ, sağlam

6/44

sawışkan: saksavaşan

4/1, 4/11, 4/2, 4/5

saylam: seçim

5/19, 5/24, 5/5, 5/7, 5/10, 5/15, 5/18, 5/22, 5/5, 5/8

saylan- : seçilmek

5/20, 5/24

saz: saz, bataklık, kil

4/13, 9/49

sälem: selam

9/11, 9/21

sebep: sebep, neden

3/3

sekir- : hoplamak, atlamak, sekmek

7/42

sen: sen

1/15, 1/16, 5/13 6/12, 6/15, 6/6

sen- : güvenmek, inanmak

1/38, 1/43, 6/44, 7/26

sender : siz

6/35

senderdiñ: sizin

1/27, 1/28, 7/21

serke: erkek keçi

9/39, 9/39, 9/40

sew- : serpmek

10/29

sıla- : sıvamak

4/13

sıyğa ber- : hediye etmek

3/12

sıy- : sığmak

7/24

siyır: inek

1/22, 1/6, 2/2, 2/5

siz: siz

7/30, 7/33

sizdiñ: senin, sizin

7/14

sodan: bu nedenle, bundan itibaren, bununla ilgili

10/10, 10/37, 4/6

soğ- : dövmek

9/53

sol: bu, o, şu

1/10, 1/37, 1/4, 1/7, 10/17, 10/26, 3/10, 3/13, 4/19, 5/4, 8/16, 8/17, 8/19, 8/27, 8/29

solkılda- : sarsılmak, zonklamak, sancımak

9/49

sol üşin: bunun için

6/42

sonan: ondan

3/14, 6/9, 7/33,

sonan soñ: ondan sonra, daha sonrasında

8/8, 8/12, 8/13, 8/15, 8/20, 8/24, 8/26, 8/33

Sonaw : şu, ta

7/2

sonda: orada, oraya, o zaman, o sırada

1/11, 10/10, 2/5, 7/27, 8/36, 9/22, 9/34

sondıktan: bundan dolayı

4/18

sonı: yeni, el değmemiş, yıpranmamış

1/19, 8/30, 8/33

sonımen: kısaca, öylece

6/37

sonıñ üşin: bunun için

3/4

sonşa: o kadar

7/19, 7/21

soñ: sonra

1/6, 10/33, 3/7, 6/17, 7/32, 8/12, 8/14, 8/15, 8/21, 8/24, 8/26, 8/34, 8/8

sor- : emmek, sorumak

2/10, 8/17, 8/17

soy- : soymak, kesmek

8/31, 8/34

söyt- : öyle yapmak, öyle etmek

5/32, 7/10, 8/6

söz: söz

1/43, 1/10, 2/4, 1/1, 1/39, 7/44

sözsiz: mutlaka, kayıtsız, şartsız

5/11

su: su

1/19, 7/10, 7/11, 7/30, 9/23, 9/24, 7/8, 7/12

sulı: yulaf

1/15, 1/18

sura- : sormak, yakarmak (4)

1/18, 3/11, 5/22, 6/34, 7/14, 8/7, 8/36

susağan: susuz, susamış

8/4

suw: su

8/8, 7/43

suwal- : kurumak

8/9

suwar- : suvarmak, sulamak

9/26

suwğar- : suvarmak, sulamak

9/35

süt: süt

1/13, 1/22, 1/26

süyek: ceset, kemik

9/48, 9/49

süyret- : sürükletmek, çekmek

8/25, 9/46

süyre- : sürüklemek

9/51

Ş, ş

şâğın: ufak, küçük

4/14

şakır- : çağırmaq, (2) ötmek

1/31, 1/33, 1/34, 7/30, 7/36, 10/17

şakıtı: kadar

10/3

şal: moruk, pir, ihtiyar

8/20, 8/23, 8/28, 9/41, 8/19, 8/22, 8/24, 8/25, 9/40

şaldır- : atı dinlendirerek otlatmak

9/17

şalkar: geniş, uçsuz bucaksız

9/35

şanşıla- : sancılamak

10/35

şañķ- : tiz ses çıkartmak

9/28

şapşañ: çabuk, seri, ivedi

3/9

şara: çare

7/9

şayķa- : çalkalamak, sallamak

9/39

şayķal- : salınmak, sallanmak

8/28

şäy: çay

8/28

şeber: mahir, usta

6/10

şek-arkası: sırt sınırı

8/31

şet: kenar, uç

7/31

şetinen: hep, tümü, (3) kenarından, (4) başından sonuna kadar

7/31

şeyin: -e dek, kadar

1/13

şığ- : çıkış, çıkmak

1/41, 3/7, 6/8, 7/38, 7/44, 8/17, 9/48, 7/11, 7/40, 8/25, 8/36, 7/32, 7/33, 7/43,
7/7, 8/35, 10/31

şığar- : yardımcı fiil

7/25

şığar- : çıkarmak, bırakmak

4/21, 9/47, 10/27, 10/37

şibi: civeiv

4/21

şolak: çolak, kısa

7/1, 7/3, 7/46, 7/49

şoñ: büyük, dev

8/36, 8/37

şoşañda- : sallanmak

10/14

şöbere: torun evlatları

7/49

şög- : çökmek

7/35

şöl: çöl

1/20

şölde- : susamak

9/23

şöp: çimen, ot

1/15, 10/28, 8/24, 9/42, 9/48, 7/6

şubatıl- : sürünmek, uzamak

7/43

şur-şur: guruldama sesi

7/11

T, t

ta: bile, dahi, hatta

1/37

tab- : bulmak, ele geçirmek

5/3, 6/24, 6/41, 6/42, 7/9, 9/24, 9/43, 6/32, 9/45, 4/21, 7/13

tabıl- : bulunmak, açmak

1/20, 1/19

tağı: daha

1/34

talas- : tartışmak

1/36

talay: nice, çok, birçok, her türlü

6/38, 6/39

tamağ: yemek

1/16

tamır: damar

10/28

tanaw: burun

6/30

tan- : tanımak

6/36

tañ at- : tanyeri ağarmak

1/32, 5/13, 9/15

tañerteñ: sabahleyin

1/31, 5/11, 5/17

tapsır- : bir işi bir kimseye verme, devretme, aktarma, iletme

6/4, 9/25, 9/9, 9/29, 9/34

taral- : yaygınlaşmak

7/4

tart- : kendine çekmek, germek, sürüklemek

6/30, 7/46

tasbağa: tosbağa

7/10, 7/14, 7/15, 7/22, 7/25, 7/29, 7/35, 7/38, 7/45, 7/11

tasta- : atmak, bırakmak

10/20, 9/47, 3/7

tat- : iyi geçinmek

3/3, 5/2

tawıķ: tavuk

1/30, 1/7

tawıp ber- : belirlemek, doğruca vermek

1/9

tawıs- : tüketmek, bitirmek

1/28

taw-tas: dağ taş

6/38, 6/39

tazı: tazi

9/52

täñerteñ: sabah, sabahleyin

5/7

tebetey: takke

8/31, 8/35

tebin- : tepinmek, eşinmek

9/27

teke: teke

8/19, 8/20

teri: deri

9/53

tez: çabuk

6/27

tezdet- : hızlanmak

9/27

tışkan: fare

1/35, 1/40, 1/42, 1/6, 2/7, 2/9, 5/1, 5/14, 5/2, 5/21, 5/23, 5/27, 5/9, 1/39, 5/19, 5/30, 5/31, 5/33

tig- : dikmek

1/25

til: dil

4/16

tipti: hatta, mutlaka

10/12

tis: dış

6/35, 10/5, 6/44, 6/36, 6/45

tiz- : dizmek

7/36

toğay: koru, orman

6/39

toķım: heybe

9/46

toķ-: dokumak, anlamak

10/24

tolķ- : cořmak, heyecanlanmak

7/10

top: grup, kafele, takım

8/26

tor- : gözetlemek

10/30

tök- : dökmek

8/3

tört: dört

2/1

törtewi: dört tanesi

2/2

töse- : döşemek

4/15

tösek: döşek

4/15

tuḵım: nesil

5/29

tumaḵ: takke, şapka

9/54

tumsıḵ: burun

8/21

tur- : durmak, kalkmak, oturmak

10/12, 3/8, 5/21, 7/25, 7/17, 9/37, 1/30, 1/31, 4/4, 5/17, 8/27, 3/3

tur- : yardımcı fiil

1/35, 1/37, 1/40, 1/38, 3/10, 5/23, 7/6, 7/10, 10/7

turgız- : kaldırmak

7/33

tuw- : doğmak

1/8

tuwıl- : doğmak, doğum

7/49

tüp: dip

3/8, 7/46

tügel: tam

7/23, 7/35

tülik: büyük ve küçükbaş hayvanların genel adı

2/1

tülki: tilki

3/1, 3/10, 3/13, 3/6, 3/8, 8/30, 8/37, 9/51, 8/30, 9/53, 3/14, 3/2, 3/5, 9/53

tün: gece

1/33, 10/17, 9/18, 9/15, 5/15

türli: türlü, çeşitli

1/35

tüs: düş, rüya

5/23, 10/5

tüs- : düşmek, inmek

10/12, 3/5, 6/21, 7/45, 8/22, 8/23, 8/24, 9/36, 9/41, 9/42, 9/46, 10/21, 10/36,
8/22, 9/32

tüste: öğleyin

8/12, 9/28

tüye: deve

1/14, 1/38, 1/43, 2/10, 2/2, 1/40

U, u / Ü, ü

uḵsa- : benzemek

1/5

ul- : ulumak

10/1, 10/37

uluw: salyangoz

1/6

umit-: unutmak

5/27

urla- : çalmak, tırtıklamak

1/27

urtta- : yudumlamak

9/36

usta- : tutmak, yakalamak

2/9, 3/11, 6/37, 8/30

uṣ- : uçmak

9/38

uw: uv (uluma sesi)

10/35, 10/37

uwkala- : ovmak, ovuşturmak

9/41

uya: yuva

4/10, 4/11, 4/4, 4/6, 4/8, 4/21, 4/3, 4/14, 4/20, 9/33, 4/12

uyıkta- : uyumak

1/31, 5/23, 5/8

uykı: uyku

5/10

uykışıl: uykucu

5/7

uzaq: uzak, uzun süren, uzun süreli

9/9

uzın: uzun

3/14, 3/9, 7/2, 7/43

ülken: büyük, koca

1/3, 7/10, 9/1, 9/3, 9/35, 9/56, 9/4

ür- : havlamak

1/29

üsti: üzeri, üstü

1/12, 1/40, 8/26, 8/5

üş: üç

8/2, 8/24, 9/2, 9/45, 9/36

üşewi: üç tanesi

8/4, 8/7, 9/36

üşin: için

1/16, 5/4, 6/25, 6/37, 9/4

üşinşi: üçüncü

10/31

üy: ev

1/24, 10/30, 10/32, 10/29, 10/33, 6/25, 10/19, 8/23, 8/35

üy-işi: aile

4/20

üz- : koparmak, ayırmak, kesmek

10/33

üzil- : kopmak, koparılmak

2/6, 7/46

W, w

wağda : vaat

3/12

waķıt: vakit

1/33

Z, z

zalal: zarar, ziyan

3/4

zaman: zaman, devir

6/2, 7/2, 8/2

zor: řiddetli, g     , b     , kocaman (  ařkavasow, ve diğerleri, 2011) (2022)

2/10, 8/1

SONUÇ

Bu çalışmada Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin ses bilgisi özellikleri bakımından benzer ya da farklı yönlerinin ortaya konulması, masalların başka alanlar için kaynak oluşturması ve Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi söz varlığına katkı sağlamak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda yapılan dil incelemesi sonucunda Kazak Türkçesini, Türkiye Türkçesinden ayıran farklılıkların az olduğunu, kelime haznesinin genellikle Türkçe kökenli kelimelerden oluştuğunu, alıntı kelimeler (Arapça, Farsça) olsa da bu kelimelerin de Kazak Türkçesi Ses Bilgisi'ne uydurulduğunu söyleyebiliriz. İlaveten Kazak Türkçesinde a, ä, e, ı, i, o, ö, u ve ü ünlülerinde Türkiye Türkçesindeki 8 ünlüden farklı olarak sadece açık e ünlüsünün bulunduğunu ve Kazak Türkçesinde b, g, ğ, d, j, z, y, k, ƣ, l, m, n, ñ, p, r, s, t, w, x, h ve ş ünsüzlerinde Türkiye Türkçesindeki ünsüzlerden farklı olarak ğ, ƣ, ñ, w ve ħ ünsüzlerinin bulunduğunu söyleyebiliriz.

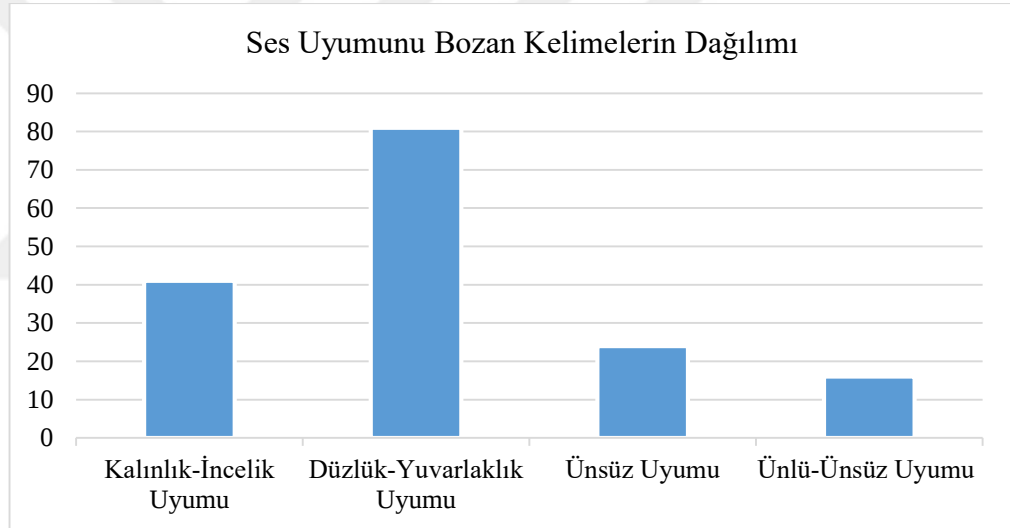
Kazak Edebiyatı Antolojisi Babalar Sözi 73. Cilt Hayvanlar Hakkında Masallar üzerine hazırlanan bu çalışmada ses bilgisi açısından dil incelemesi yapılırken 4 tane ses uyumu ve 20 tane ses özelliği üzerinde durulmuş olup toplam 24 başlık incelemeye tâbi tutulmuştur. Yapılan dil incelemesinden hareketle Kazak Türkçesine dair ses özelliklerini ,iki başlık altında, şöyle sıralayabiliriz:

SES UYUMU:

İncelenen ses uyumları; kalınlık-incelik uyumu, düzlük-yuvarlaklık uyumu, ünsüz uyumu ve ünlü-ünsüz uyumu şeklindedir.

- **Kalınlık-İncelik Uyumu:** Kazak Türkçesinde kalınlık-incelik uyumu oldukça kuvvetlidir. Daha önce Kazak Türkçesine yabancı dillerden giren alıntı kelimeler için de durum aynıdır. İncelenen masallarda istisna olarak kalınlık-incelik uyumuna uymayan *siyır* (inek), *ƣorek* (yemek), *birak* (fakat) gibi 41 farklı kelime tespit edilmiştir.
- **Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu:** Kazak Türkçesi yazı ve konuşma dilinde Türkiye Türkçesindeki manada düzlük-yuvarlaklık uyumu yoktur. İncelenen metinde düzlük-yuvarlaklık uyumuna uymayan *üşin* (için), *jumıs* (iş), *üzil-* (kop-) gibi 81 farklı kelime tespit edilmiştir.

- **Ünsüz Uyumu:** Kazak Türkçesinde ünsüz uyumu çok kuvvetlidir. Hemen hemen bütün kelime ve ekler bu uyuma girmektedir. İncelenen metinde istisna olarak ünsüz uyumuna uymayan *şanşıla-* (sancıla-), *onşa* (onca), *ekinşi* (ikinci) gibi 24 farklı kelime tespit edilmiştir. Tespit edilen kelimelerin azlığı bu uyumun ne kadar kuvvetli olduğunu destekler niteliktedir.
- **Ünlü-Ünsüz Uyumu:** Bu uyumda kalın a, ı, o, u ünlüleri g, k, l ünsüzleriyle; ince e, i, ö, ü ünlüleri ğ, ƣ, l ünsüzleriyle aynı hecede kullanılmaması gerekir bu bağlamda Kazak Türkçesinde ünlü-ünsüz uyumu çok kuvvetlidir. İncelenen metinde ünlü-ünsüz uyumuna uymayan *aƣıyık* (yırtıcı kuş), *ƣımıl-da-* (kımıl-da-), *zalal* (zarar) gibi 16 farklı kelimedede tespit edilmiştir. Tespit edilen kelimelerin azlığı uyumun çok kuvvetli olduğunu destekler niteliktedir.

SES ÖZELLİKLERİ:

Ses özellikleri bakımından yapılan dil incelemesi sonucunda Kazak Türkçesinde dikkat çeken ses özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

- **Ş > S:** Türkiye Türkçesindeki bütün ş'ler Kazak Türkçesinde s olmaktadır. Bu ünsüz değişimi, dil incelemesi sonucunda 21 farklı kelime üzerinde tespit edilmiştir.
- **C/Ç > Ş:** Türkiye Türkçesindeki bütün ç'ler Kazak Türkçesinde ş olmaktadır. Bu ünsüz değişimi, dil incelemesi sonucunda 35 farklı kelimedede tespit

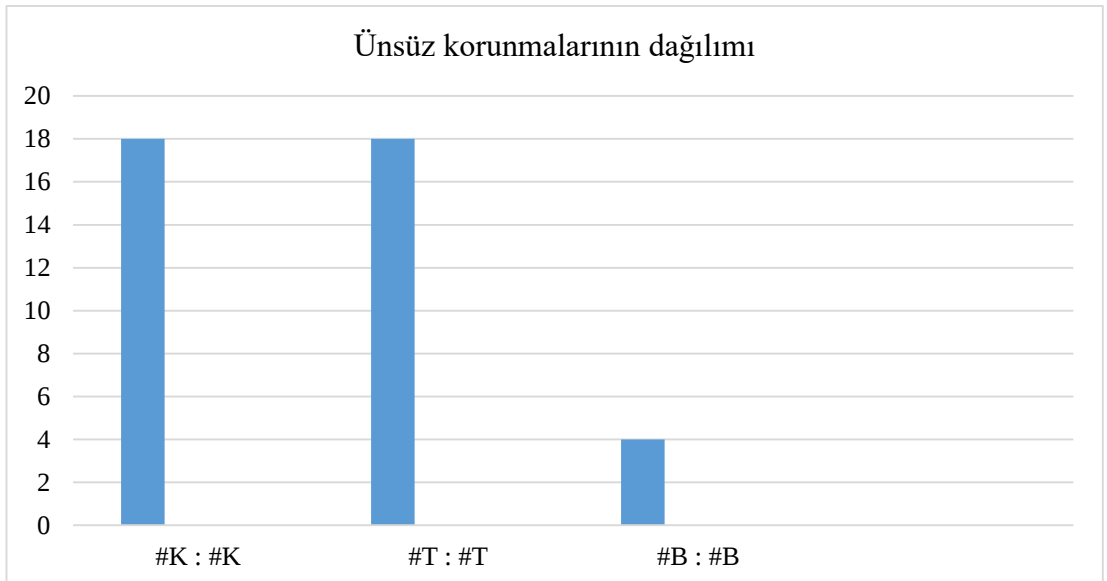
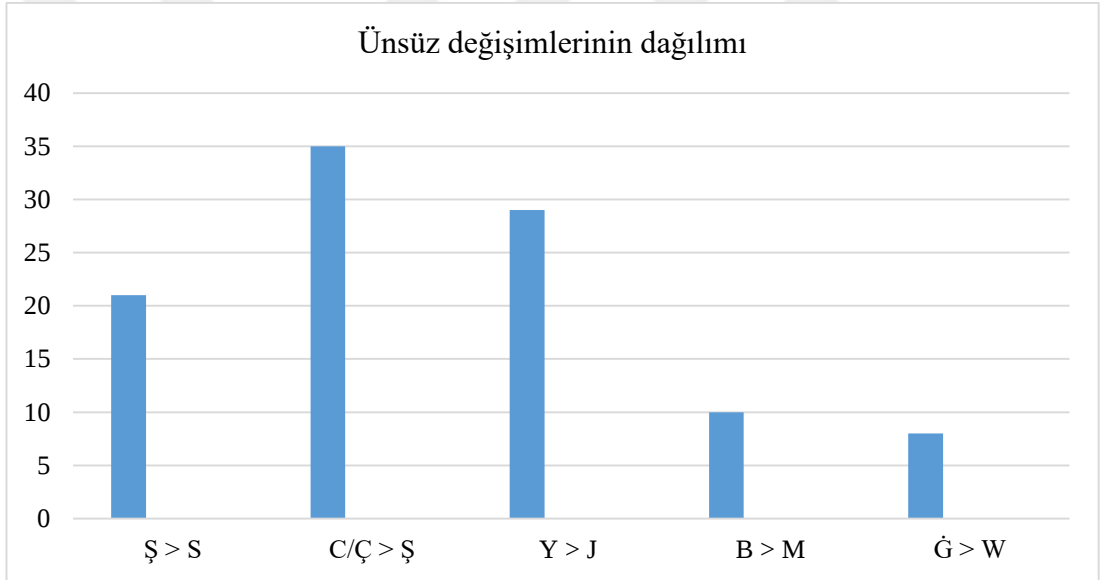
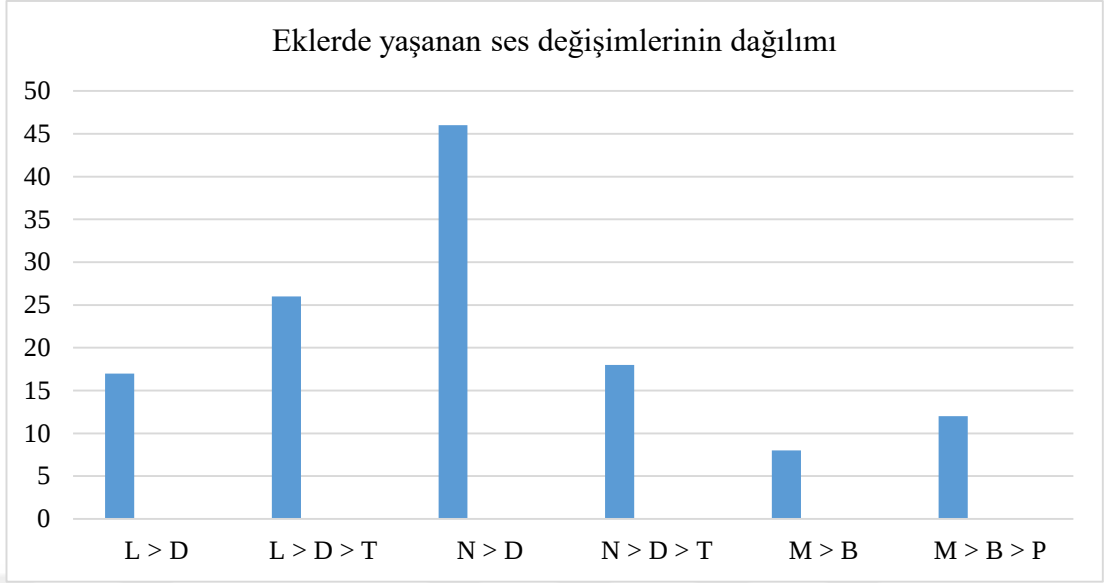
edilmiştir. Aynı zamanda incelenen metin boyunca ünsüz değişimi en çok Ç > Ş sesleri üzerinde yaşanmıştır.

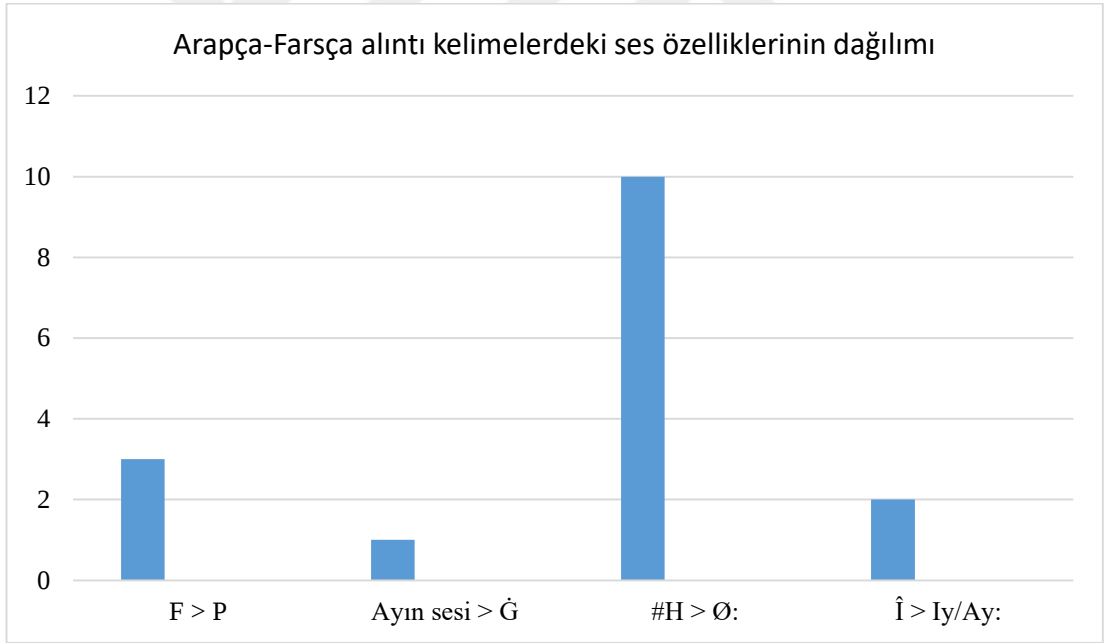
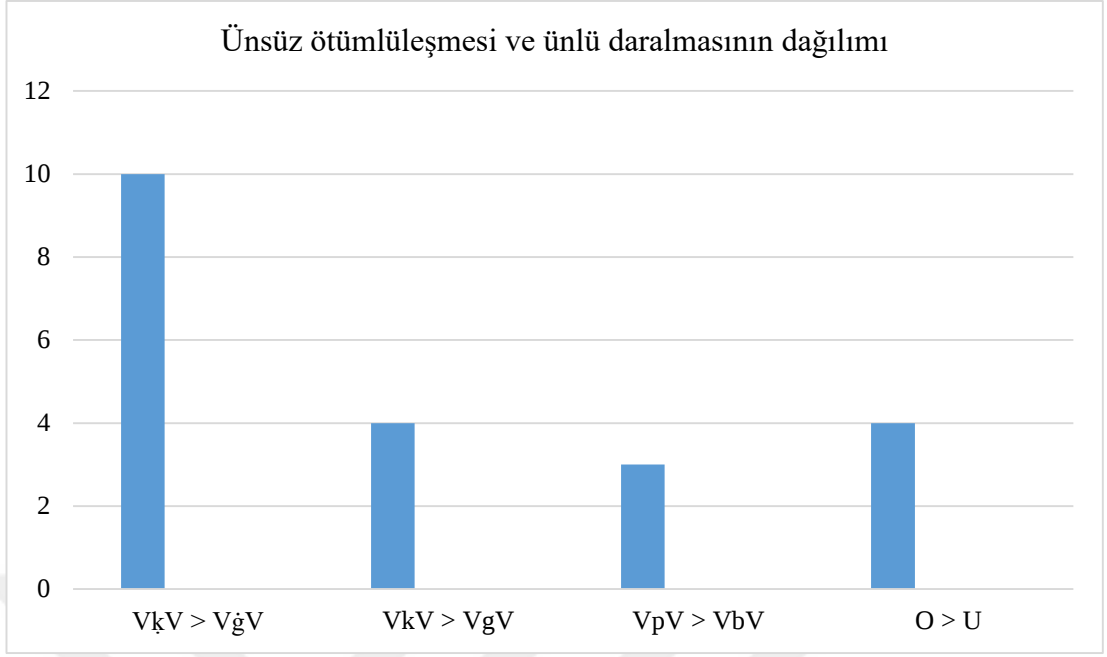
- **#Y > #J:** Türkiye Türkçesinde kelime başında bulunan bütün *y*'ler Kazak Türkçesinde *j* olmaktadır. Bu ünsüz değişimi, dil incelemesi sonucunda 29 farklı kelimedede tespit edilmiştir.
- **#K : #K:** Türkiye Türkçesinde kelime başında bulunan ince *g*'ler Kazak Türkçesinde ince *k* olarak korunmaktadır. Bu ünsüz korunması, dil incelemesi sonucunda 18 farklı kelimedede tespit edilmiştir.
- **#T : #T:** Türkiye Türkçesinde yer alan Türkçe kökenli kelimelerin başında bulunan *d*'ler Kazak Türkçesinde *t* olarak korunmaktadır. Bu ünsüz korunması, dil incelemesi sonucunda 18 farklı kelimedede tespit edilmiştir.
- **#B : #B:** Türkiye Türkçesinde *v* ile başlayan kelimeler, Kazak Türkçesinde dört kelimedede *b* olarak korunmaktadır. Bu ünsüz korunması, dil incelemesi sonucunda 4 farklı kelimedede tespit edilmiştir.
- **#B : #M:** Türkiye Türkçesinde sonu *n* ile biten kelimelerin başında bulunan *b*'ler Kazak Türkçesinde *m* olmaktadır. Bu ünsüz değişimi, dil incelemesi sonucunda 10 farklı kelimedede tespit edilmiştir.
- **O/Ö > U/Ü:** Türkiye Türkçesinde ilk hecesinde *o* ve *ö* bulunan bazı kelimeler Kazak Türkçesinde *u* ve *ü* olmaktadır. Bu ünlü daralması, sadece O > U sesleri arasında gerçekleşmiş olup 4 farklı kelimedede tespit edilmiştir.
- **Ġ# > #W:** Türkiye Türkçesinde kalın ünlülü tek heceli kelimelerin sonundaki sızıcı ğ ve iki vokal arasında kalan sızıcı ğ'ler Kazak Türkçesinde *w* olmaktadır. Bu ünsüz değişimi, dil incelemesi sonucunda 8 farklı kelimedede tespit edilmiştir.
- **F > P:** Arapça, Farsça alıntı kelimelerdeki *f*'ler Kazak Türkçesinde *p* olmaktadır. Bu ünsüz değişimi, dil incelemesi sonucunda sadece 3 farklı kelimedede tespit edilmiştir.
- **ğ sesinin Ġ olarak korunması:** Arapçadan alınan kelimelerdesi ayın (ğ) sesi Kazak Türkçesinde ğ olarak sadece 1 kelimedede korunmuştur.
- **Î > Iy/Ay:** Arapça ve Farsçadan alınan kelimelerdeki *î* sesi Kazak Türkçesinde 2 farklı kelimedede “iy”, “iy” veya “ay”, “ey” olmaktadır.
- **#H > Ø:** Arapça, Farsça alıntılarda kelime başındaki *h* sesi düşmektedir. Bu ünsüz düşmesi, dil incelemesi sonucunda 10 farklı kelimedede tespit edilmiştir.

- **VkV > VġV, VpV > VbV, Vkv > VgV:** Kazak Türkçesinde iki ünlü arasında kalan sesler ötümlüleşir. Bu ötümlüleşmeler, dil incelemesi sonucunda 17 farklı kelimedede tespit edilmiştir.
- **L > D:** L ünsüzü *l, m, n, ñ, z* ve *j* sedalı ünsüzlerinden sonra geldiğinde *d* olarak değişir. Bu ünsüz değişimi, dil incelemesi sonucunda 17 farklı kelimedede tespit edilmiştir.
- **L > D > T:** L ünsüzü sedasız ünsüzlerden sonra geldiğinde *t* olarak değişir. Bu ünsüz değişimi, dil incelemesi sonucunda 26 farklı kelimedede tespit edilmiştir.
- **N > D:** N ünsüzü *l, m, n, ñ, r, w, y, z, j* sedalı ünsüzlerinden sonra geldiğinde *d* olarak değişir. Bu ünsüz değişimi, dil incelemesi sonucunda 46 farklı kelimedede tespit edilmiştir.
- **N > D > T:** Kazak Türkçesindeki *n*'ler sedasız ünsüzlerden sonra geldiğinde sedasızlaşarak *t* olur. Bu ünsüz değişimi, dil incelemesi sonucunda 18 farklı kelimedede tespit edilmiştir.
- **M > B:** Kazak Türkçesindeki *m*'ler sedalı ünsüzlerden sonra geldiğinde *b* olarak değişir. Bu ünsüz değişimi, dil incelemesi sonucunda 8 farklı kelimedede tespit edilmiştir.
- **M > B > P:** Kazak Türkçesindeki *m*'ler sedasız ünsüzlerden sonra geldiğinde *p* olarak değişir. Bu ünsüz değişimi, dil incelemesi sonucunda 12 farklı kelimedede tespit edilmiştir.

Kazak Türkçesinde dikkat çeken ses özelliklerini kendi arasında ünsüz değişimleri, ünsüz korunmaları, ünsüz ötümlüleşmesi ve ünlü daralması, eklerde yaşanan ses değişimleri ve Arapça-Farsça alıntı kelimelerde görülen ses özellikleri olarak beş başlık altında sınıflandırabiliriz.

Son olarak yapılan dil incelemesi sonuçlarına dayanarak 127 farklı kelimeyle en çok eklerde ses değişiminin tespit edildiğini takiben 103 farklı kelimeyle ünsüz değişiminin, 40 farklı kelimeyle ünsüz korunmasının, 21 farklı kelimeyle ünsüz ötümlüleşmesi ve ünlü daralmasının en az ise 16 farklı kelimeyle Arapça-Farsça alıntı kelimelerde görülen ses özelliklerinin tespit edildiğini ilaveten alıntı kelimelerde tespit edilen ses özelliklerinin azlığının Kazak Türkçesinin kelime haznesinin genellikle Türkçe kökenli kelimelerden oluşmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

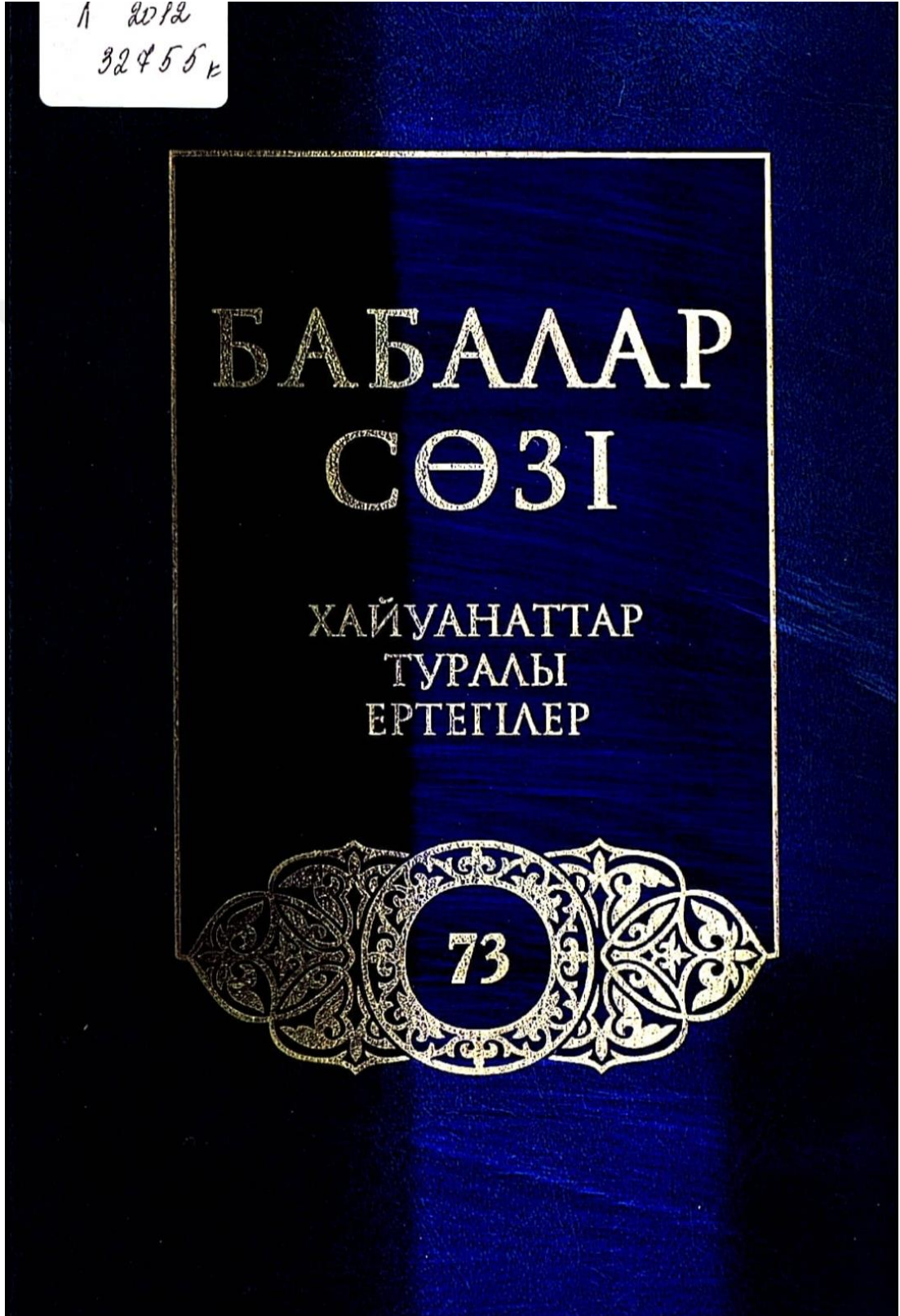
KAYNAKÇA

- Akar, Yrd. Doç. Dr. Ali. (2003). –Gan Sıfat-Fiil Eki. Tübar-XIV-/Güz S. 1-13
- Ashimova, Dinara. 2020. Kazak Masalları Üzerine Bir Değerlendirme. Doktora Tezi, Ardahan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ardahan.
- Devlet, Nadir. 1989. Çağdaş Türk Dünyası. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, S. 147.
- Doğan, Dr. Oğuz Ve Koç, Yard. Doç. Dr. Kenan. 2005. Kazak Türkçesi Grameri. Ankara : Gazi Kitabevi, S. 1-3.
- Ercilasun, Prof. Dr. Ahmet Bican. 2007. Türk Lehçeleri Grameri. Ankara : Akçağ Yayınları, S. 431-433-434.
- Kaplankıran, Dilek. (2016) Kazak Türkçesinde Hayvan Adlarıyla Oluşturulan Bitki Adlandırmaları Üzerine. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi Sayı: 5/3 S. 1161-1181
- Karaca, Hanife. 2019. “Kazak Enderi” Adlı Eser Üzerine Bir İnceleme. Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.
- Karasoy, Yakup. (2016). -Ganda / -Anda Bir Zarf-Fiil Eki Midir? Dil Araştırmaları, Güz 19: 7-16
- Kaşkavasow, B., Äzibayeva Ve T., Älibekow. 2011. Babalar Sözi Haywanattar Turalı Ertegiler. Astana: Fohant Yayınları, S. 49-67.
- Kazakça Sözlük Pamukkale Üniversitesi. [Çevrimiçi] 2022. <https://Pauclt.Com/Kztr/>. 28 Şubat - 15 Mayıs 2022
- Koç, Kenan, Bayniyazov, Ayabek Ve Başkapan, Vehbi. 2003. Kazakça - Türkçe Sözlük. Ankara : Akçağ Yayınları.
- Kuş, Fatih. (2019). Kazak Cenknâmeleri’nden İki Örnek. Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi, Cilt:2 Sayı:1
- Мұсаева, Н.Р. Ve Тайлакова, А.А. 2015. Бабалар Сөзі - Ұлттық Мәдениеттің Мәйегі, S. 2.
- Özdarendeli, Çağlar. 1997. Kazak Edebiyatı "Ertegiler I" Gramer-Metin-Sözlük. Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Savran, Yrd. Doç. Dr. Hülya. (1998). Kazakça Ve Kazakça Hayvan Masallarına Örnekler. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt 1 Sayı: 2 S. 1-9

- Şuataman, Özlem. 2008. Kazak Türkçesiyle Kırgız Halk Ertegileri. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne
- Suleimenova, Akbope. 2018. Kazak Destanlarında Deyimler Ve Türkiye Türkçesi Karşılıkları. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum.
- Togan, Zeki Velidi. 1981. Bugünkü Türkili (Türkistan) Ve Yakın Tarihi, İstanbul: Enderun Kitabevi: S.37.
- Yavuz, Esra. (2021). Kazak Türkçesinde Sıfat-Fiillerin Zaman Değerleri Üzerine. Akademik Dil Ve Edebiyat Dergisi, 5 (2), 951-969.
- Yavuz, Esra. 2018. Kazak Türkçesinde Yan Cümleler. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum.
- Yemenoğlu, Büşra. 2019. Oralhan Bökey'in Kerbuğı Adlı Eseri Üzerine Dil İncelemesi. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
- Zhamakina, Alfiya. 2009. Kazak Masalları Üzerine Bir İnceleme. Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

EKLER

Ek 1. Babalar Sözi 73. Cilt Hayvanlar Hakkında Masallar adlı eserin dış kapağı.

Ek 2. Babalar Sözi 73. Cilt Hayvanlar Hakkında Masallar adlı eserin iç kapağı.

1 2012/32755K

БАБАЛАР СӨЗІ

ЖҮЗ ТОМДЫК

*Хайуанаттар туралы
ертегілер*

Ek 3. Babalar Sözi 73. Cilt Hayvanlar Hakkında Masallar adlı eserin künye sayfası.

398.21 (=512.122)
УДК 821.512.122
ББК 84 Қаз 7-4
Б 12

Қазақстан Республикасы Байланыс және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитетінің «Әдебиеттің әлеуметтік
маңызды түрлерін басып шығару» бағдарламасы бойынша шығарылды

«Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасының
Фольклортану, әдебиеттану және өнертану секциясының мүшелері:

Қасқабасов С.А. (төраға), Қорабай С.С. (төрағаның орынбасары),
Жұмасейітова Г.Т. (жауапты хатшы), Өзібаева Б.У., Күзембаева С.А.,
Әлібеков Т., Қосан С., Мамыраев Б.Б.

Томды басуға М.О. Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының
Ғылыми кеңесі ұсынған

Томның редакция алқасы:

Қасқабасов С. (жауапты редактор),
Өзібаева Б., Әлібеков Т., Алпысбаева Қ., Тойшанұлы А.

Томды құрастырып, ғылыми түсініктерін жазғандар:

Қасқабасов С., Тойшанұлы А. (жауапты шығарушы), Набиолла Н.

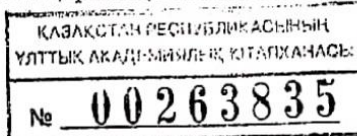
Алғы сөзін жазған:

Қасқабасов С.

Б 12 Бабалар сөзі: Жүзтомдық. — Астана: «Фолиант», 2011.
Т. 73: Хайуанаттар туралы ертегілер. — 432 бет.

ISBN 978-601-271-084-7

«Бабалар сөзі» сериясының 73-томына қазақ ертегілік эпосының ең көне жанры болып табылатын «Хайуанаттар туралы ертегілер» енді. Томға барлығы 210 мәтін қамтылған, олар туралы ғылыми түсінік жазылып, сюжеттер типі халықаралық каталог бойынша көрсетілген.

УДК 821.512.122
ББК 84 Қаз 7-4

ISBN 978-601-271-084-7 (т. 73)
ISBN 9965-619-60-3

© Әдебиет және өнер институты, 2011
© «Фолиант» баспасы, көркемдеу, 2011

Этиологиялық ертегілер

1. ҚАЗАҚТЫҢ БҰРЫНҒЫДАН ҚАЛҒАН СӨЗІ

(Жыл басы)

Қазақтың есептерінде жылдан үлкен мүшел дегендер бар. Мүшел — он екі жыл болады. Сол жылдардың аттары әр хайуанның аттарына ұқсайды. Мысалы: Әуелі жыл мүшелде — тышқан, екінші — сиыр, онан соң — барыс, қоян, ұлу, жылан, жылқы, қой, мешін, тауық, ит һәм доңыз. Сол жылдарды білетін қазақтарға кісінің қай жылда туғанын айтса, адамның жасын тауып береді.

Бұрынғыдан қалған сөздер бойынша сол хайуандар жыл ағасы болуға дауласыпты. Сонда жылқы айтыпты: «Мен адам үстіме мінсе, алысын жақын етемін, менің күшім болса, көреді, сүтім болса, ішеді, қылыма шейін арқан, жіп еседі, адамға менен пайдалы мал жоқ, жыл ағасы мен боламын», — дейді. Түйе айтты: «Сен адамның жұмысын қыласың, арпа, сұлы, шөп асайсың, тамағың үшін құл болдың. Міне, мен, сен көтере алмайтын ауырды көтеріп неше айлық алыс жолдарға барамын. Аш болдым деп арпа, сұлы сұрамаймын, көде болса көде, жусан болса жусан, не кез келсе соны қорек етіп, табылса, су ішіп, табылмаса, шөлде де жолға жүре беремін. Жыл басы болу маған лайық», — дейді.

Сиыр айтты: «Адам егін ексе, меніменен егеді, сүтімді ішеді, құрт-май істейді», — деп.

Қой айтады: «Мен болмасам, қазақ үйін немен жабар еді? Жүнімді алып киіз істейді, жабағымменен киіз тігеді, арқан-жіп істейді, сүтімнен құрт-май алады», — дейді.

Ит айтты: «Мен болмасам, сендердің көбінді не ұрлап, не қасқыр жеп тауысар еді. Сендердің баршаларыңның мен

бақташыңмын, дұшпан көрінсе, үріп, абалап иеме хабар беремін».

Тауық айтты: «Мен болмасам, кісі ерте тұрып жұмысына бармай ұйықтап қалар еді. Мен таңертең тұрып шақырып, хабар айтамын «таң атты» деп. Көп отырса, «жұмысыңнан қаларсың жатар уақыт болды» деп, түн ортасында шақырамын, кеш болса, тағы шақырамын, «мезгіл болды» деп», — дейді.

Тышқан не айтарын білмей тұрды да, бір түрлі қулық ойлап, жиылған көпке айтты: «Бұл таласқанмен ешнәрсе өнбес, күнді қарап тұралық та, кім бұрын көрсе, сол жыл басы болсын», — дейді.

Өзгелері қарап тұрғанда, түйе өзінің биіктігіне сеніп, «менен бұрын кім көреді» деп, тышқанның сөзін қостап, бәрі де қарасып тұрды. Біраздан соң тышқан жорғалап түйенің үстіне шығып, өркешінің басына мінді де отырды. Мұнан соң күнді бөрінен бұрын тышқан көріп, хабар беріп, жыл басы болғаны.

«Түйе бойына сеніп құр қалды» деген сөз осыдан қалған екен.

2. ТӨРТ ТҮЛІК МАЛДЫҢ КЕҢЕСІ

Қой, сиыр, жылқы, түйе төртеуі бір күні жайылып отырып кеңеседі. «Қайсымыз қандай жерге, қандай кісіге бітсек, жақсы болар еді?» — деген сөзді айтысады-мыс.

Сонда сиыр айтыпты: «Қалың қорық — нуға бітем, қоры үзілген қуға бітем».

Қой: «Күнгейлі қаратасқа бітем, жүн жеп, жабағы тышқан насқа бітем».

Жылқы: «Бетегелі белге бітем, найза ұстаған ерге бітем».

Түйе: «Жалмаң құлақты сорға бітем, ел ішіндегі зорға бітем».

3. ТҮЛКІ МЕН ҚОЯН

Әуелі түлкінің құйрығы жоқ еді. Өрқапан қасқырменен тату тұрмаған себепті құйрығының жоқтығы жүрген ізін жасыра алмай, оған бек қатты залал келтірген. Соның үшін қасқыр әрдайым түлкінің артынан түсіп, аңдып жүріп, бір күні қасқыр барып оның ініне кірген. Әгерде түлкі іннің басқа жағын-

дағы аузынан шығып кетпесе, өлтіріп тастар еді. Өлден соң түлкі ағаш ішіне кіріп кетіп, ағаштың түбінде тұрған қоянды көрді. Ол мезгілде қояндардың құйрығы ұзын болып, шапшаң жүргендеріне ыңғайсыз болып тұрушы еді. Сол жерде түлкі қоянды ұстап алып, өлтірмекші болып жатқанда, қоян сұрапты: «Мені өлтірме, саған құйрығымды сыйға берейін», — деп уағда қылады. Мұнысына түлкі көніп, екеуі сол жерде құйрықтарын айырбастайды. Сонан бері түлкінің құйрығы ұзын болып, қоянның құйрығы қысқа болып қалған екен.

4. САУЫСҚАН МЕН КӨКЕК

Ертеде сауысқан мен көкек бір орманды мекендепті. Олар ұялары болмай, ағаштың бұтақтарын паналап күнелтіпті. Көкек күнде ерте тұрып алып: «ұя керек», «ұя керек», — деп, көршілерінің мазасын кетіреді. Бір күні сауысқан көршісіне:

— Екеуміз бірігіп берік ұя істейік. Әуелі саған, содан кейін маған салармыз, — дейді. Көкек:

— Менің ұя салатын қуатым да, қауқарым да жоқ. «Керек, керек» деп қақсай берсем, құстың бәрі ағайыным, көп болып көмектесіп, ұя салып берер, — деп келіспейді.

Сауысқан көкектің көмегін күтпей-ақ, ұя салуға кірісті. Ол ұясының қабырғаларын жас бұтақтармен мықтап байла-ныстырды. Іші-тысын саз балшықтармен сылады. Кішкене бұтақтардан құрастырып, шағын қақпалы есік жасады. Ұяның астына мамықтан төсек төседі. Ал көкектің «керек, керек» деп қақсай-қақсай даусы қарлығып, тілі сақау болды. Ол кейінгі жылдарда «керек» дегендегі р-ды айта алмай, «керек» деудің орнына «келек, келек» дейді. Сондықтан жұрт оны кекетіп «көкек» деп атайтын болды. Сол көкектің күні бүгінге дейін өзімдікі деген ұясы да, үй-іші де жоқ. Жұмыртқасын кез келген ұяға табады, оны басқа құстар басып, балапан шығарады. Шібилер жетім өседі.

5. МЫСЫҚ НЕЛІКТЕН ТЫШҚАН ЖЕЙДІ?

Ерте, ерте, ертеде мысық пен тышқан өте тату өтетін дос екен. Олар тапқандарын бөліп жеп, ойнап-күліп жүріпті.

Сол кезде адамзат жыл мүшелдерін белгілеу үшін бір жылы хайуанаттарды жинап сайлам жүргізбек болыпты, бұл сайламға бүкіл хайуанаттардың барлығы қатысуы керек екен. Ертең сайлам жүргізіледі деген күні ұйқышыл мысық «Тәңертең ұйықтап қалып сайламнан құр қалмайын» деген ойымен қағылез досы тышқанға:

— Ағайын, ертең сайламға бірлікте барайық. Ұйқының қаттылығын өзің білесің, таңертең мені сөзсіз оятып қой, ерте-рек барайық, — депті.

— Қам жеме, мысық аға, мен таң атпай оянғаныммен, сені оятпай қайтіп жалғыз барамын, — депті тышқан. Бірақ ол түніменен ойға батып «Сайламға қатынасатындардың саны көбейіп кетсе, маған жыл тимей қалуы мүмкін» деген байламға келіп ертесі таңертең алаң-елеңде орнынан тұрып, қасындағы мысықты оятпай өзі жалғыз сайламға жетіп барады.

Сайлам барысында тышқанның жолы оңынан келіп, он екі жыл мүшелінің біріншісі болып сайланады.

Тышқан қайта оралғанда орнынан енді тұрған мысық:

— Сайламға қашан барамыз? — деп сұрайды.

— Әлі ұйықтап түс көріп тұрсың ба?! — дейді тышқан мазақтай күліп, — сайлам аяқтағалы қашан, мен сайланып қана қалмастан, біріншілікті қолдан бермедім.

— Мені неге оята салмадың? — дейді мысық ренжіп.

— Ұмытып қалыппын, — дейді тышқан.

— Ашуланған мысық мұртын едірейтіп:

— Оңбаған, бетсіз! Тұқымыңды құртайын, — деп оқша атылып барып, тышқанды бас салып, қылқындырып өлтіреді де, жеп алады. Бірақ мысық әлгі тышқанды өлтіргенімен, жыл мүшелікке ие бола алмайды. Сөйтіп, күні бүгінге дейін мысық тышқанды көрді болды, бас салып қысып, мылжа-мылжасын шығарып жеп алатын болыпты.

6. ИТ НЕЛІКТЕН ЫРЫЛДАЙДЫ?

Бұрынғы заманда бір байдың бір ит, бір мысығы бар екен. Иті көрі, мысығы жас екен. Күндердің бірінде әлгі бай ит пен мысыққа жұмыс тапсырыпты. Ол:

— Екеулерің ана ауылдағы қызыма мына алтын жүзікті апарып келіңдер, мысық сен жүзікті алып жүр. Ит саған жол бастасын, сақтанып жүріңдер, жүзікті жоғалтып қоймаңдар, — дейді.

Олар жолға шығып, жарым жолға келгенде алдарынан бір өзен кез болады. Өзенде көпір жоқ екен, сонан олар өзеннен малтып өтбек болады. Мысықтың малтуға онша шебер емес екенін білетін ит жүзіктен алаңдап:

— Ей, мысық, өзеннен өткенше жүзікті маған бер, сен жоғалтып аласың, — дейді.

— Болмайды, — дейді мысық, — қожайын маған: «Жүзікті сен алып жүр» деген, саған бере алмаймын.

— Мен саған қарағанда мұқияттауым, өзеннен өткенше жүзікті маған бер, аузыма салып алайын, өзеннен өткен соң өзіне беремін, — дейді ит.

Ақыры, мысық жүзікті итке береді. Олар өзеннің ортан беліне барғанда ит:

— Ойбай! Жүзік аузымнан түсіп кетті, — дейді.

— Енді қайттік! — дейді мысық.

— Мен іздеп көрейін, — дейді ит. Алайда қанша іздегенімен жүзікті таба алмайды. Ақыры олар жағдайды қожайынға айту үшін үйге қайтады. Үйге таяғанда ит жазаланудан қорқып, орманға кіріп, ғайып болады.

Мысықтың тез қайтып келгендігін көрген қожайын алаңдап:

— Ит қайда? — дейді.

— Жүзікті жоғалтып қойып қашып кетті, — дейді мысық. Ашуланған бай иттің танауын тартпақ болып, ауылдағы басқа иттерді жинап алып оларға:

— Қайтсеңдер де әлгі итті тауып келіңдер, — дейді.

— Біз ол итті басқа бейуаз иттерден қалай парықтаймыз? — деп сұрайды әлгі иттер.

— Ол ерекше қартайып кеткен, аузында бір де тіс жоқ, сендер оның тісіне қарасаңдар, оңай тани аласыңдар, — дейді бай.

Сонымен, иттердің барлығын әлгі көрі итті ұстап келу үшін жан-жақтан іздеуге аттандырады. Талай тау-тасты басып іздеуге аттанады. Олар талай тау-тасты басып, өзен-тоғайды аралап, алыс-жақындағы қалалардың барлығына барады. Алайда әлгі итті ешқандай жерден таба алмайды. Күні бүгінге

дейін иттер алтын жүзікті, сол итті таба алмапты. Сол үшін қазір де иттер бірін-бірі көріп кездесе қалғанда «Байдың алтын жүзігін жоғалтқан ит мен емес, сенбесең қарап көр, тісім сау» деп тістерін ақситып, ырылдап қояды екен.

7. ҚОЯННЫҢ ҚҰЙРЫҒЫ ҚАЛАЙША ШОЛАҚ?

Сонау ерте заманда қоянның құйрығы ұзын болған екен. Ендеше, қоянның құйрығы қазір қалайша шолақ болып қалған? Бұл жөнінде ел аузында таралып жүрген мынадай ертеке бар.

Ертеде екі қоян бір өзен бойында асыр салып ойнап жүріп, қарсы жағадағы жайқалып тұрған көкбеңбек шөпті көріп қалады. Олар: «Өзеннен өтіп өттең құмардан шыққанша жесек», — деп ойлайды. Бірақ екі қоян суда жүзе білмейтіндіктен өзеннен өтудің ешқандай шарасын таба алмайды.

Олар сөйтіп тұрғанда, су баяу толқып, бір үлкен тасбақа шұр-шұр етіп су бетіне шыға келеді. Тасбақаны көрген қояндар бір-біріне қарап, көздерін алақтатып, судан өтудің бір айласын ойлап табады:

— Тасбақа әжей, осы өзенді сіздің әулетіңіз сұрайды деседі ғой, рас па? — дейді. Мұны естіген тасбақа әжей қатты қуанып:

— Ол рас, бұл өзенде менің әулетім сан жеткісіз. Егер олар өзеннің бетіне қаз-қатар қалқып тұра қалса, екі қатар көпір болады, — дейді.

Әулетіңіздің соншалық көптігіне көзім жетпейді, қалайда біздің әулеттен көп болмас, — дейді қоян.

— Сендердің әулеттерің соншама көп болса, мен қалайша көрмеймін? — дейді тасбақа.

— Егер біздің балаларымыз түгел осында келсе, өзеннің жағасына сыймай қалуы мүмкін, — дейді енді бір қоян.

— Мақтанып тұрған шығарсыңдар, — дейді тасбақа.

— Сенбесеңіз, өзара салыстырып көрейік, кімнің әулетінің көп екенін сонда бір-ақ білесіз, — дейді қояндардың біреуі.

— Бұл не дегеніңіз, оларды қайтып салыстыруға болсын? — дейді тасбақа.

— Алдымен сіз әулетіңізді шақырып келіңіз, су бетін қалқып, өзеннің мына шетінен ана шетіне дейін санап шығамыз. Санап болған соң, біз де әулеттерімізді жинап келіп, өзеннің

жағасына қатар тұрғызамыз, сонан сіз санап шығарсыз, — дейді бір қоян.

— Болады, — деп тасбақа өзенге шөгіп кетіп, өулеттерін түгел шақырып келіп, бетіне екі қатар етіп, тізе қояды. Олар айтып-айтбай өзенге салынған екі қатар көпір бола қалады.

Екі қоян қатар салынған «Тасбақа көпірге» шығып, әрбіреуі бір қатарын санаған болып, қарсы жағаға ілінеді. «Құлығмызды асырдық», — деп ойлаған екі қоян жағаға шыға беріп:

— Бізде қайдан оншалық көп өулет болсын, мақсатқа жеттік өйтеу, — дейді. Бірақ бұл кезде екі қоян секіріп жағаға шыққанымен, олардың шұбатылған ұзын құйрықтары судан әлі шығып болмаған еді. Қояндардың әлгі сөзін естіп қалған тасбақалар екі қоянның құйрығынан ала түседі. Сасқалақтаған екі қоян жұлқи тартқанда құйрықтары түбінен үзіліп, шолақ болып қалады.

Кейін бұл екі қоян көп өулетті болады. Бірақ көжектері мен немере-шөберелерінің барлығы шолақ құйрық болып туылады.

10. ЗОР ӨГІЗ

Бұрынғы заманда үш ағайынды кісі бар екен. Олардың ортасында жалғыз өгізі бар екен. Бір күні өгізі бұны-қаны болып, төгісіпті.

Бұл өгіз сусаған екен деп, үшеуі өгізді жетектейді. Біреуі жетелеп алдын, біреуі үстіне мініп алды, біреуі артынан айдап алды. Сөйтіп, ертемен келе жатса, алдынан бір кісі жолықты. Баяғы үшеуі жолыққан кісіден сұрайды:

— Көл, су алыс па? — деп. Сонан соң әлгі кісі айтты:

— Ертерек бар, жеткенше көл суалып қалады, — деді. Анда басын жетелеген кісі айтты:

— Алдағымызға барып айтыңыз, өгізді жылдам айдасын, — деді.

Сонан соң әлгі кісі жүріп, түсте өгіздің беліндегіге келді. Ол айтты:

— Өгізді жылдам айдасын деп айтады алдағы кісі, — деді. Сонан соң баяғы айтқан кісі күн батқанда өгіздің құйрығындағы кісіге келді. Сонан соң өгізді жылдам айдап, көлге келіп, бір көлді бүтін ішіп, бір көлді ішіп жатқанда, сол көлден балық шығып, өгізді сорып кетті. Сол өгізді сорған балықты бір бүркіт келіп, алып кетті. Бүркіт қайда қонарын білмей, бір ешкі қайтарған шалдың текесінің мүйізіне барып қонды. Сол ешкі қайтарған шал қорқып, текенің сақалына жабысады. Сонан соң бүркіт өгізді жеп бітіргенде, өгіздің бір дәліні тұмсығына ілінбей, түсіп кетті. Түсіп кеткенде, жерге түспей, шалдың көзіне түседі. Шал үйіне барады.

— Көзіме шөп түсті, — деп. Сонан соң шалдың көзіне үш азамат кіріп, шалдың көзіндегі дәліні сүйретіп шығады.

Сонан соң бір топ керуен келіп, қараңғыда дәлінің үстіне қонады. Сол қонған керуен жүз кісі екен, ол ертемен тұрып, шөй ішіп жатса, отырған жері қимылдайды. Шал шайқалып, екі жақты қараса, сол даланың бір басында ет қалған екен дейді. Соны түлкі жеп жатыр екен. Жүз кісі баяғы түлкіні қуып, ұстап алады. Бір жақ қапталын сойып алып, шек-арқасы тебетей болады. Бір жақ қапталын орай алмай, кетіп бара жатса, бір кемпір келе жатыр екен. Соны кемпірге айтыпты болған оқиғаны. Сонан соң кемпір келіп, бір қолымен ала салдырып, сойып алып, үйіне алып барып, бесіктегі баласына тебетей шықпай, бір кішкене малақай шығады екен. Сонда сұрағаны: өгіз шоң ба, бала шоң ба, түлкі шоң ба, бүркіт шоң ба? — деді.

11. НЕ ҮЛКЕН?

Бір кедейдің үш баласының ортасында мал дегенде бір жалғыз өгізі болыпты. Өгіз орасан үлкен екен. Өгізді оттату үшін үлкені — басына, ортаншысы — беліне, кенжесі құйымша-

ғына мініп, оттанады екен. Бір күні жайылымда жүргенде, өгіз оттамай қалыпты. Құйымшағында отырған кенжесі:

— Өгіз жапаламағалы бүгін он күн болды, осыны орта белдегі ортаншыға айта салыңыз, — деп, жанынан өтіп бара жатқан бір жолаушыға тапсырыпты. Жолаушы ұзақ күн жүріп, кешке қонаға өгіздің белінде отырған ортаншыға жетіпті. Жолаушы оған кенжесінің сәлемін айтса, ортаншысы:

— Осы өгіздің бүйірі орталанып, іші қабысып бара жатырма деп, өзім де күдіктеніп отыр едім, осыны өгіздің басындағы ағамызға, бара қалсаңыз, жолдан айта кетерсіз, — депті.

Жолаушы түнімен жүріп, таң ата өгіздің басына жетіп, өгіздің басындағы балаға:

— Мен осы өгізді өрлей, ат шалдырмастан дамылсыз бір күн, бір түн жүріп келемін. Құйымшақтағы кенженің өгіз жапаламағалы он күн болды деп, ортаншыңыз өгіздің бүйірі орталанып, іші қабысып бара жатқанын байқап отырмын деп, саған сәлем айтты, — дейді.

Сонда өгіздің басындағы бала:

— А, өгіз шөлдеп жүр екен деп, су іздепті. Мөлшерлі жерден өгіз қанарлық мол су таба алмапты. Енді кейін кетіп бара жатқан бір жолаушыға өгіздің басындағы бала тапсырыпты:

— Өгізді суаруға көл іздеп барамын, ортадағы ортаншыға әдейі жолығып айтыңыз, өгізді тездетіп тебінсін, — депті. Жолаушы жүріп отырып, шаңқиған түсте өгіздің белінде отырған ортаншыға келіп, ағасының тапсырғанын айтыпты. Онда ортаншы бала:

— Ендеше ерте барсаңыз, құйымшақтағы кенжемізге айта салыңыз, қаузап, қамшылай түссін, — депті. Жолаушы күн ұясына кіре өгіздің құйымшағындағы кенжесіне жетіп, ортаншының тапсырғанын айтыпты. Сонда басында отырған бала өгізді айдын шалқар көлге әкеп суғарыпты. Өгіз үлкен көлді үш-ақ ұрттап, қанбай қалыпты. Үшеуі өгізден түсіп тұрғанда, аспаннан бір ақиық бүркіт келіп, өгізді іліп өкетіпті. Өгізді алған бүркіт айналып ұшып жүріп, бір бөйтерекке қонса, ол бөйтерек бір серкенің мүйізі екен. Серке мүйізін шайқағанда, серкенің сақалында көлеңкелеп жатқан бір шалдың көзіне өгіз түсіп кетіпті. Шал көзін уқалап кемпіріне:

— Көзіме бір шөп түсіп кетті, арылта қарап, алып тастапшы, — десе, кемпірі әрі қарап, бері қарап, таба алмай, әдейі арылта

іздеуге сары атқа мінгізіп, қолына сабау ұстатты, салт атты кісі жіберіпті. Бұл кісі өгізді үш күн қарап, өзер тауып, көздің көліне түсіп, арам өлген жерінен тоқымға салып, сүйретіп, шығарып тастапты.

Екі-үш жылдан кейін өгіздің өлексесіне шөп шығып, сүйегі солқылдаған саз болыпты. Жауырын сүйектің жазығына ел жайлап, мал жайылатын өріс болыпты. Бір күні отырған ауылымен, жайылған малымен жауырынды бір түлкі сүйрей ала жөнеліпті. Ауыл адамдары бәйге атпен, қыран, тазымен жабыла қуып жүріп, түлкіні соғып алыпты. Түлкінің терісін илеп, бәйбіше баласына тұмақ қылып берсе, бір құлағына жетіп, бір құлағына жетпей қалыпты.

— Айтыңдар, балалар, кім үлкен?

12. ҚАСҚЫР НЕГЕ ҰЛИДЫ?

Ертеде Халық деген бір кедей өмір сүріпті. Мал дегенде он шақты ешкісі, жалғыз аты және алтын қауырсынды қоразы болыпты. Ол кезде қораз айғай салып, ешкі де бақырмайды екен.

Күндердің бір күнінде ақсиган тісі бар, адам қорқар түсі бар бір аң келіп, кедейдің екі ешкісін алып кетеді.

— Өзі барып тұрған қаскүнем екен, қырды да кетті, — дейді. Халық күйініп кемпірі мен баласына.

— Ол өзі бізге қас, ешкілерді қырды, демек, ол қасқыр ғой, — деп қалады сонда бала. Содан бастап қасқыр қасқыр атанған екен. Қасқырлар кедейдің малын қыруды қоймайды. Кеш қарайғанда, тіпті қамаулы тұрған ешкіні қораға түсіп алып кететін болады. Ондайда ешкінің бар бітіретіні: сақалы шошандап бақырады екен. Қораз болса алтын қанатын қағып-қағып жіберіп: «ку, ка-ре, ку!» — деп, айғайға басады. Онысы: қасқырлар келді, қуа гөр деп, Халық атайға хабар бергені екен деседі. Сол түн, сол күннен бастап қораз шақыратын болыпты, ешкі де бақыратын болыпты.

Халық атай күнде үйіне қайтқанда өрістен қасқырлар жемей тастап кеткен ешкінің құйыршықтарын бір етек қып жинап ала келіп жүреді. Бір күні кедейдікіне сақалы беліне түскен бір ақсақал келеді. Ол:

— Жауыздықпен күресу менің парызым еді. Мә, мына кітапты ал. Оқы. Оқығаныңды көңілге тоқи біл. Ерінбесең,

ÖZGEÇMİŞ

Firdevs Büşra Sezer, İlk ve orta öğrenimini Uşak'ta tamamladı. 2015 yılında Uşak Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü'nde lisans eğitime başladı. 2019 yılında lisans eğitimini tamamladıktan sonra yine aynı yıl zarfında Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yeni Türk Dili Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans yapmaya başladı. Kazak Edebiyatı Antolojisi Babalar Sözi 73. Cilt Hayvanlar Hakkında Masallar kitabında transkripsiyonlu metin, çeviri, inceleme, sözlük çalışmasını hazırlamış olup yüksek lisans eğitime devam etmektedir.

